

DOKTORI ÉRTEKEZÉS

Nyári Tamás

Pécs, 2025

Pécsi Tudományegyetem
Közgazdaságtudományi Kar
Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola

Termálfürdő-kultúra kialakulása a Dél-Dunántúlon
(1957-1990)

DOKTORI ÉRTEKEZÉS

Készítette: Nyári Tamás
Témavezető: Prof. dr. Kaposi Zoltán

Pécs, 2025

Tartalomjegyzék

1.	Bevezetés.....	1
2.	Szakirodalmi áttekintés, kutatási kérdések, források	2
3.	Természeti adottságok	8
4.	Magyar fürdőélet 1945 előtt	14
4.1.	A fürdőélet kezdetei és a dualizmus kora	14
4.2.	Turizmus és fürdőélet a két világháború között	27
4.2.1.	Az első világháború utáni újjáéledés.....	27
4.2.2.	Újjáéledés a Dél-Dunántúlon	31
4.3.	Termálfürdők a Dél-Dunántúlon 1945 előtt	42
4.3.1.	Harkány	43
4.3.2.	Sikonda.....	46
4.3.3.	Nagyatád.....	48
5.	Változások a második világháború után.....	49
5.1.	Háborús pusztítások	49
5.2.	A konszolidáció kezdetei és az első hároméves terv	50
5.3.	A fürdők államosítása.....	55
5.3.1.	Harkány államosítása	55
5.3.2.	Sikonda államosítása	57
5.4.	A gazdaságpolitika az 1950-es években és hatása a fürdőéletre	59
5.5.	A turizmus szerepének változása az 1950-es évek második felében.....	66
5.6.	Az ötéves tervek és a termálturizmus.....	71
6.	A szocializmus alatti szénhidrogénkutatások következményei termálturizmusra	75
6.1.	Az 1957-es párthatározat és következményei	76
6.2.	A termálvíz hasznosításának lehetőségei	78
6.3.	A vízgazdálkodási kerettervek	80

6.4.	Az ENSZ-magyar együttműködés kialakítása	83
6.5.	Termálforrások és a gyógyturizmus	87
7.	Dél-Dunántúl fürdőkultúrájának alakulása	92
7.1.	Termálfürdők helyzete Baranya megyében	96
7.1.1.	Harkány fejlődése.....	97
7.1.2.	Termál Projekt a Dél-Dunántúlon	101
7.1.3.	Sikonda: fürdő a szénbánya mellett	106
7.1.4.	Szigetvár: nem csak fürdő	113
7.1.5.	Siklós: közfürdő a vár alatt.....	115
7.1.6.	Sellye.....	116
7.1.7.	Magyarhertelend: az észak-mecseki fürdő	117
7.1.8.	Pettend lehetősége	120
7.2.	Termálfürdők helyzete Somogy megyében	123
7.2.1.	Nagyatád és Kivadár	126
7.2.2.	Igal.....	128
7.2.3.	Csokonyavisonta	130
7.2.4.	Kaposvár.....	132
7.2.5.	Buzsák-Csisztapuszta	134
7.2.6.	Barcs	136
7.2.7.	Babócsa	137
7.2.8.	Nagybajom	138
7.2.9.	Szulok.....	140
7.2.10.	Kálmánca, Tarany, Táska	142
7.3.	Termálfürdők helyzete Tolna megyében	143
7.3.1.	Dunaföldvár.....	143
7.3.2.	Tamási	144
7.3.3.	Dombóvár-Gunaras	146

8.	Összegzés – válaszok a kutatási kérdésekre.....	148
9.	Irodalomjegyzék.....	157
10.	Táblázatok jegyzéke.....	177
11.	Képek jegyzéke	177
12.	Térképek jegyzéke.....	177

1. Bevezetés

Magyarország termálvíz forrásban gazdag országnak tekinthető. Ismert tény, hogy az ország bármely területén lefúrunk egy-kétszáz métert, és előbb-utóbb termálvizet fogunk találni. Ezeknek a vizeknek egy részét már évszázadokkal ezelőtt felfedezték, de az igazi felfedezés-sorozat csak a XX. században történt meg. Ebből a századból is kiemelkedik az 1957-1990 közötti korszak, melynek nagy részét a politikatörténeti értelemben vett Kádár-korszak fedi le.

Ez a korszak tervgazdálkodás időszaka. Ekkor volt a második hároméves terv, és az ötéves tervek sora a másodiktól a hetedikig. Ebben az időszakban a fejlesztésekre szánt pénzeket központilag osztották el, ahogyan a beruházások helyét és mikéntjét is. Ugyanakkor a hierarchikus, erősen központosított rendszerben teret kaptak helyi kezdeményezések is. Ez különösen igaz volt a termálvizek felhasználásának kérdésében, Igaz, ez nem elsősorban a rendszer enyhülési folyamatából, vagy valamiféle decentralizációból következett, sokkal inkább érdektelenségből. A felfedezett termálforrások hasznosításának a kérdése ugyanakkor a gazdasági és a politikai élet minden szintjén felmerült, és ezeknek a kezelésének vizsgálata egyszerre adhat komplex képet a rendszer döntéshozatali mechanizmusáról, továbbá a turizmus korabeli fejlődéséről és annak infrastrukturális és társadalmi hatásairól.

Dolgozatom témája ezekből kifolyólag a magyarországi termál- és gyógyfürdő kultúra az 1957-1990 közötti időszakban. A kezdődő szakaszhatár egy 1957-ben készült jelentés a hazai kőolajipar helyzetéről, melyet a MSZMP Politikai Bizottságának ülésén vitattak meg, majd hoztak egy hét pontból álló határozatot a hazai kőolajkitermelés fokozására. Ennek köszönhetően növekedett meg a próbafúrások száma, és a kőolajkutatás fellendülése együtt járt az ország területén a termálkutak felfedezésével, amely egyfajta mellékterméke lett a folyamatnak. Mivel itt magas hőfokú, ásványi anyagokban gazdag vizekről beszélünk, így a hasznosítása is meglehetősen széles körű lehetőségeket rejtett. Dél-Dunántúl is érintett volt ezekben a fejlesztésekben, így dolgozatomban ezt a földrajzi területet szeretném vizsgálni.

A befejező dátum 1990, amely a rendszerváltoztatás, s egyben az utolsó (hetedik) ötéves terv befejezésének az időpontja, ami után egy sok szempontból más, sok esetben kedvezőbb időszak következett a fürdők életében. Erre a korszakra csak egy befejező jellegű kitekintést teszek, ahogyan felvezetésként természetesen beszélek az 1957 előtti állapotokról is. Címnek sem a Kádár-korszakot adom meg, mert bár annak 1956-88-as határai nagyon közel vannak az általam vizsgált időintervallumhoz, és nagyrészt a Kádár-kor terméke az akkor kiépült fürdőhálózat, mégsem pontosan fedi le a két dátum a korszak két határdátumát.

2. Szakirodalmi áttekintés, kutatási kérdések, források

A téma szakirodalmi feldolgozottsága

A termálfürdők történetének nagyon gazdag irodalma van mind Magyarországon, mind külföldön. Az európai fürdőkultúra több ezer éves múltat tekint vissza, így az ezzel foglalkozó szakirodalom rendkívül terjedelmes. Mivel dolgozatomban témáma Dél-Dunántúlra korlátozódik, ezért az irodalmi áttekintést is erre korlátozom, részben magyarországi, illetve közép-európai kitekintéssel. A nemzetközi szakirodalomban megjelenik a terület fürdőéletének története. A XIX. századra vonatkozóan David Clay Large művében¹ részletesen mutatja be Közép-Európa nagyobb fürdővárosait, azok történetét, politikai és gyógyászati szempontból is vizsgálva. Szintén a területre vonatkozóan írt Ute Lotz-Heumann², aki Közép-Európa fürdőinek fejlődését kutatta a XVI-XIX. században. Számos könyv foglalkozik egyes fürdővárosok, pl. Mirjam Zadoff Marienbad történetével.³ A kutatási témám szempontjából fontosabb kérdés, hogy a magyarországi, ezen belül a dél-dunántúli termálfürdőkkel és gyógyfürdőkkel mennyiben foglalkozott a nemzetközi szakirodalom. David Clay Large könyve csak részben érinti a témát, más forrásokat átböngészve azt láthatjuk, hogy néhány külföldön megjelent angol nyelvű cikket magyar szerzők írtak. Ilyen pl. Nyári Tamás cikke⁴. Található angol nyelvű könyv az Osztrák Magyar Monarchia turizmusáról Jill R. Steward tollából⁵, de a Kádár-korszak fürdőkultúráját nem találhatjuk nemzetközi munkákban.

Alapvetően tehát Dél-Dunántúl területét vizsgálom, ami három vármegye (akkor megye) területét jelenti: Baranya, Tolna és Somogy. A téma kutatásában általános gazdaságtörténeti és fürdőtörténeti munkák születtek. *Halász Imre* munkáiban⁶ alaposan és magas színvonalon feldolgozta Zalakaros történetét, így bár Zala nem témája a munkának, több kitekintést teszek a térségre a földrajzi közelség miatt. A munka a zalakarosi fürdő történetének teljes körű feldolgozása, melybe bemutatja a falu és a fürdő fejlődésének a párhuzamait. A

¹ Lange, C. (2015)

² Lotz-Heumann, U. (2022)

³ Zadoff, M. (2007)

⁴ Nyári, T (2020)

⁵ Steward, J. R. (2000)

⁶ Ilyen munka pl. Halász. I. (2020)

döntésektől az építkezés és a marketing kezdetein át a mai is működő turisztikai termékek bemutatásáig.

Általános gazdaságtörténeti témában számos magas színvonalúan feldolgozott gazdaságtörténeti munka van. Ezek közül kiemelkedik *Kaposi Zoltán: Magyarország gazdaságtörténete 1700-2000*⁷ című műve, amely gazdaságtörténeti szempontból alpmű, a XX. század magyar gazdasága nem ismerhető meg a könyv nélkül, és magáról a Kádár-korszakról is mélyre ható értékelést ismerhetünk meg benne. Születtek még más gazdaságtörténeti munkák, melyek érintik a korszak gazdaságtörténetét. Ide sorolható *Gunst Péter: Magyarország gazdaságtörténete (1914-1989)*⁸ című munkája, illetve a Schlett András szerkesztésében megjelent tanulmánykötet.⁹ Nagyrészt érinti a korszakot Berend T. Iván műve¹⁰, amely elsősorban azért érdekes, mert a rendszerváltás előtt íródott, így ő a kortárs szemével mutatja be nekünk az 1945 utáni magyar gazdaságtörténetet, ahogyan Pető Iván és Szakács Sándor könyve is¹¹. Ugyanez mondható el Ránki György művéről¹², melynek segítségével a tervutasításos rendszert közvetlenül megelőző korszakról kaphatunk képet szintén a kortárs szemével. Magáról a második ötéves tervről is íródott könyv,¹³ ami közvetlenül a párthatározat utáni tervekbe enged betekintést. De az 1957-et megelőző korszakról modernebb szemléletű művekből lehet tájékozódni, melyek közül Domonkos Endre tanulmányát¹⁴ érdemes említeni.

A gazdaságtörténeti munkák mellett a magyarországi turizmus és a magyarországi fürdőkultúra története is több oldalról kutatott téma. Számos feldolgozás készült már a régebbi korszakokban is. Benczur Gyula már a második világháború előtt könyvet írt a fürdés történetéről.¹⁵ A XIX. századi fürdőéletet is többen feldolgozták. Kaposi Zoltán¹⁶, Kósa László¹⁷ és Csiffáry Gabriella¹⁸ közülük a legfontosabbak: Kaposi Zoltán és Kósa László műve tudományos szempontból, míg Csiffáry Gabriella inkább ismeretterjesztő jellege miatt érdemel említést. Magukról a fürdőről is számos tanulmány vagy egyéb, pl. útikönyv jelent meg. 1962-

⁷ Kaposi, Z. (2010)

⁸ Gunst, P. (2006)

⁹ Schlett, A. szerk. (2008)

¹⁰ Berend, T. I. (1989)

¹¹ Pető, I. & Szakács, S. (1985)

¹² Ránki, Gy. (1963)

¹³ Ozsvald László (1962)

¹⁴ Domonkos, E. (2019)

¹⁵ Benczur Gyula (1938)

¹⁶ Kaposi, Z. (2015)

¹⁷ Kósa, L. (1999)

¹⁸ Csiffáry, G. (2004)

ben Farkas Sándor szerkesztésében jelent meg könyv¹⁹ az akkori gyógyfürdők helyzetéről, két évvel később a Statisztikai Szemle hasábjain jelent meg cikk²⁰ általában az ország fürdőellátottságáról. Még kortárs beszámolónak tekinthetjük Zákonyi Ferenc útikönyvét²¹ a dunántúli fürdőkről, amely a nyolcvanas évekre vonatkozóan mutatja be az akkor működő fürdőket. Rendszerváltoztatás után is több könyv íródott Ezek közül említésre méltó Bede Béla²², Rudnák Ildikó²³, Géher Pál²⁴, Miguel Angel Peralta²⁵ és Vida Mária²⁶ könyve.

A turizmus fejlődéséről az 1950-es évektől kezdve, de kimondottan a Kádár-korszakra vonatkozóan szólnak Rehák Géza kutatásai, így a cikke²⁷ és a doktori értekezése²⁸ rendkívül színvonalas, a témát részletekbe menően kutató. Konkrétan a fürdőfejlesztésekről szól Fejér László és Fluck István 2003-as tanulmánya²⁹. De készített tanulmányt 1966-ban Kovács László és Takács János³⁰, illetve kiemelkedő jelentőségű David Grove 1977-ben íródott könyve a Termál Projekt terveiről és a megvalósításához létrehozott szervezeti együttműködésről³¹. A gyógyturizmusról több tanulmány is született, melyek jelentős része a rendszerváltás utáni helyzetről szól³².

Több munka született egy-egy fürdő történetéről, vagy olyan településtörténeti művek, melyek foglalkoznak az adott helység fürdőkultúrájával. Dél-dunántúli fürdők közül a legjelentősebb, a harkányi gyógyfürdő történetét sokan feldolgozták Ezekről a művekről egy külön bibliográfia készült és jelent meg könyv formátumban³³. A bibliográfia 2016-ig terjedően összegyűjti a fürdőről szóló műveket, így Harkány kutatásához rendkívül hasznos segédletén tarthatjuk számon. Emellett számos tanulmányt érdemes megemlíteni, pl. a kezdetekről szóló témához kapcsolódóan Tóth Mária a Batthyány-család fürdőkultúrájáról szóló tanulmányát³⁴, vagy Szita László 1986-ban megjelent könyvét, mely a korabeli dokumentumnak számít³⁵. A

¹⁹ Farkas, K. szerk. (1962)

²⁰ Dudás, J. (1964)

²¹ Zákonyi, F. (1983)

²² Bede, B. (2014)

²³ Rudnák, I. (2016)

²⁴ Géher, P. & Bender, T. & Ákoshegyi, Gy. (2016)

²⁵ Peralta, M. A. (2004)

²⁶ Vida, M. (1992)

²⁷ Rehák, G. (2009)

²⁸ Rehák, G. (2011)

²⁹ Fejér L. & Fluck, I. (2003)

³⁰ Kovács, L. & Takács, J. (1966)

³¹ Grove, D. (1977)

³² Ilyen tanulmány pl. Bakucz, M. (2015)

³³ Gyánti, I. & Kiss, Z. szerk. (2016)

³⁴ Tóth, M. (2015)

³⁵ Szita, L. (1986)

másik ismert baranyai fürdő, Sikonda³⁶ történetéről szintén többen írtak, kéziratban már 1976-ban elkészült Szászi Tibor és Kovács András tanulmánya³⁷, de rendszerváltás előtt megjelent Vratarics Györgyné könyve³⁸. 2015-ben adták ki Soós Józsefné és Tímár Istvánné könyvét³⁹. 2021-ben a Közép-Európai Közleményekben jelent meg Nyári Tamás tanulmánya⁴⁰. Somogy megye területéről *Dombóvári László – Kuminetz Gyula – Mészáros Ádám: Csokonyavisonta* című monográfia jelentős, melynek a IX. fejezete szól a gyógyfürdőről⁴¹.

Szükséges szót ejteni magáról a szénhidrogén-kutatásról, és a megtalált termálvíz hasznosításról. Az erre vonatkozó irodalmak többsége egyidős a vizsgált kérdésekkel. A legelső tanulmányok egyike Schulhof Ödön⁴² tollából került ki már 1957-ben. A hatvanas évek közepén ez ilyen jellegű tanulmányok sokasodtak. Jelentek meg könyvek, mint Sándor Róbert⁴³, vagy tanulmányok, mint Papp Szilárd tanulmánya⁴⁴. Jelentős szerző még Bélteky Lajos, aki több tanulmányában foglalkozott a termálvizek feltárásával és hasznosításával⁴⁵. Gazdasági újságokban írtak a hasznosítás lehetőségeiről, és fontosságáról. Gaál Károly vezércikke⁴⁶ mindenképpen figyelem felhívó volt. Az 1970-es években több cikk és tanulmány foglalkozott hidrológiai értelemben a kérdéssel, Cziráki József⁴⁷ és Korim Kálmán⁴⁸ cikkeit kell itt megemlíteni.

Persze a korabeli vitaindító cikkek, mellett a lényeges kérdése, hogy ebből a szempontból milyen feldolgozások születtek, és itt a rendszerváltás előtről Bencze Géza⁴⁹, későbbi időszakról Takács János⁵⁰ cikkeit érdemes megemlíteni. A legfontosabb azonban Katona Klára⁵¹ konferencia előadása alapján megírt cikke, amelyben határozottan a kőolaj kutatás mentén vizsgálja a termálfürdő-kultúra fejlődését. Ez a cikk rendkívül jó kiindulópontja a későbbi kutatásoknak, melyek az 1960-as évektől kibontakozó fürdőkultúrát vizsgálják, így dolgozatomban én is alapvető szakirodalomnak fogom használni.

³⁶ Szinte indulás után már írtak róla: Vitális, S. (1933)

³⁷ Szászi, T. & Kovács, A. (1976)

³⁸ Vratarics, Gy. (1988)

³⁹ Soós, J. & Tímár, I. (2015)

⁴⁰ Nyári, T. (2021)

⁴¹ Dombóvári, L. & Kuminetz, Gy. & Mészáros, Á. (2014)

⁴² Schulhof, Ö. szerk. (1957)

⁴³ Sándor, R. (1965)

⁴⁴ Papp, Sz. (1965)

⁴⁵ Bélteky, L. (1965); Bélteky, L. (1972); Bélteky, L. (1977)

⁴⁶ Gaál, K. (1976)

⁴⁷ Cziráky, J. (1970)

⁴⁸ Korim, K. (1978) és Korim, K. (1976); Erre adott válasz: Lengyel, L. (1976)

⁴⁹ Bencze, G. (1985)

⁵⁰ Takács, J. (2009)

⁵¹ Katona, K. (2015)

Összességében megállapítható, hogy a téma részei elsősorban hazai szakirodalomban kerültek feldolgozásra. Vannak tanulmányok a fürdőéletről, annak történetéről. Gazdaságtörténeti munkák segítségével jól fel lehet térképezni a gazdasági környezetet, mert ezek a művek magas színvonalon mutatják be azokat. A turizmus fejlődése is jól kutatott és a Kádár-korszak fürdőéletéről és jelentek meg munkák. Ezek jelentős része településtörténet, vagy egy-egy kisebb szelettel foglalkozó tanulmány, vagy cikk. Ugyanakkor általános Dél-Dunántúllal foglalkozó, átfogó tanulmány nem született. Szintén kevés munka foglalkozott azzal a kérdéssel, miként lehet összekapcsolni az 1960-70-es évek szénhidrogén-kutatásait a termálfürdőkultúra kérdésével, illetve a termálvizek hasznosításának a kérdésével. A tanulmányomban ezt szeretném pótolni, egy Dél-Dunántúl gyógy- és termálfürdő kultúrájáról szóló munka keretében. Ebben kihegyezve az 1960-70-es évekre, amikor zajlottak a próbafúrások, amelyek keretében szénhidrogéneket, elsősorban kőolajat kerestek.

Kutatási kérdések

Dolgozatomban a következő kérdésekre kertesem a választ:

- Hogyan kapcsolódik egymáshoz a szénhidrogénkutatás és a gyógy- és termálturizmus?
- Milyen tervek voltak még a termálvizek felhasználására, és mitől függött, hogy ki dönt a felhasználásról?
- Milyen országos és helyi példák voltak a termálvizek megvalósult komplex felhasználására?

Források és vizsgálati módszerek

A kutatáshoz a szakirodalom feldolgozásán túl elsősorban a levéltári forrásokra szeretnék alapozni. Ezek elsősorban párthatározatok és minisztertanácsi jegyzőkönyvek és határozatok, de elengedhetetlenek a megyei tanácsi-és párthatározatok vizsgálata. Ezekből derül ki a döntéshozatali mechanizmus.

A levéltári források közül a legfontosabb a Magyar Dolgozók Pártjának (MDP) és utód pártjának a Magyar Szocialista Munkáspártnak (MSZMP) az iratai. Ezt elsősorban azért tartom fontosnak, mert az elsődlegesen vizsgált Kádár-korszak, és az azt megelőző Rákosi-korszak egyaránt a pártállami évek időszaka volt. Ennek egyik legjellegzetesebb vonása, hogy a döntések a párt különböző szervezeteiben történtek, az állami intézményei pedig végrehajtották. Pontosan a döntéshozatal miatt vizsgáltam meg az állampárt megyei

pártbizottságainak iratait, illetve a terület egyetlen megyei jogú városának, Pécsnek esetében a pécsi Pártbizottság (PB) iratait. Levéltári források tekintetében nem hagyhattam figyelmen kívül az állami intézményeket sem. Ezért vizsgáltam meg a minisztertanácsi előterjesztéseket és határozatokat, továbbá a megyei tanácsok végrehajtó bizottságainak jegyzőkönyveit.

Megfelelő forráskritikával kezelve az országos és megyei napi- és hetilapok korabeli cikkei is sokat elárulhatnak a fejlesztésekről, beruházásokról. Arról mindenképpen, hogy a vezetés mely híreket tartotta fontosnak, mivel ezek a megyei napilapok lényegében pártlapoknak is minősültek. Az országos újságok közül legfontosabb a Szabad Nép későbbi nevén a Népszabadság volt. Mellette belenézünk olyan a napilapokba is mint a Magyar Nemzet, Esti Hírlap, Népszava, de a Magyar Ifjúság című hetilapba is. Baranya megyében az Új Dunántúl, majd új nevén a Dunántúli Napló, Somogy megyében a Somogyi Néplap, Tolna megyében pedig a Tolna Megyei Népújság cikkeit használtam fel. Más megyékben történő kitékintés esetén használtam az adott megye sajtótermékeit is, erre példa a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Észak-Magyarország és a Veszprém megyei Középdunántúli Napló.

Hasonló forráskritikával kell kezelni a korábbi újságcikkeket is. Ezek az előzmények bemutatásához voltak szükségesek. Ezek akkoriban annyira nyíltan nem voltam a propaganda eszközei, mint például a Rákosi-korszakban, de szakszerűségük messze elmaradt tudományos folyóiratot szintjétől. Baranya vármegye esetében említendő a Dunántúl című napilap, vagy Somogy vármegye esetében az Uj-Somogy.

A felhasznált források közé tartoznak akár az előzményeket, akár a korszakot figyelembe véve a konferenciák jegyzőkönyvei, konferencia kötet esetében pedig a tanulmányok, mint feldolgozások.

Használtam ezenkívül törvénygyűjteményeket, melyek az interneten is elérhetők, népszámlálási adattárakat, a korszakban íródott útikönyveket, továbbá az interneten is elérhető hévízkútkatasztert, vállalkozások esetében pedig a Compass-t.

Módszertani szempontból az első lépés feldolgozott szakirodalom értékelése, és ezáltal a munka elméleti megalapozása volt. A következő lépés az országos és helyi vonatkozású döntések összegyűjtése és értékelése a megadott levéltári források alapján. Ezt kiegészítette a legfontosabb fürdőhelyek és fürdőhelye a nem rendelkező hévízkutak összeírása a meglevő statisztikák és a hévízkútkataszter alapján. Ezzel párhuzamosan a korabeli sajtó erősen kritikus értékelése zajlott, de használata nélkülözhetetlen volt. Sok esetben ugyanis nem található meg az a hivatalos forrás, amely alapjául szolgált a megírt újságcikknek.

Dolgozatomban először a szakirodalmi áttekintést követően a magyar fürdőélet kialakulását mutatom be. Ezt követően az első világháború miatt törést szenvedett magyar

turizmus és fürdőkultúra újjáéledéséről, majd a második világháborús újabb pusztulást követő államosításról és a turizmus hanyatlásáról fogunk beszélni. Ezzel felvázolva a kiindulási helyzetet, egy fejlődési vonalat fogunk bemutatni, melyben a magyar gazdaságpolitika azon átalakulását fogom bemutatni, melyben egy inkább felismerik a turizmusban, azon belül is a gyógy- és termál turizmusban rejlő lehetőségeket. Külön fejezetet szentelünk a szénhidrogénkutatásoknak, amely akaratán kívül lendületet adott a hévízforráson alapuló fürdőturizmus fejlődésének. Ezt követően mutatom be a legfontosabb dél-dunántúli fürdőket. Mindegyik fürdő esetében beszélek a településről, az adottságairól, a vízről, annak összetételéről és orvosi lehetőségeiről. Bemutatom a fürdők keletkezését, fejlesztésük és fenntartásuk nehézségeit és magukat a fürdőket. Mindezzel párhuzamosan vizsgálni fogom a komplex hasznosítás lehetőségeit. Az egész kutatás vezérfonala pedig az, hogy a kapott információk segítségével meg tudjam válaszolni a dolgozatom elején feltett kérdéseket.

3. Természeti adottságok

Magyarország a Pannon-medencében fekszik, ahol az alsó- és középső miocén-kori földkéregmozgások következtében a földkéreg (litoszféra) elvékonyodott. Az átlagos 30-35 kilométer vastagság helyett 24-27 kilométer vastag. Ez azt jelenti, hogy a forró, olvadt magma közelebb van a felszínhez. Másrészt a medencét nagy részben, és vastagon, akár 6 kilométer vastagságban is jó hőszigetelő üledékek töltik ki, mint pl. agyag és homok. Egyes üledékek a vizet is jól vezetik, így a geotermikus hő megjelenik a föld alatti vizekben és azok termálvízként folynak. Ez jelentősen megnöveli a terület hőáramsűrűségét. Az európai átlag 60 mW/m^2 , addig Magyarországon ez az érték $80\text{-}100 \text{ mW/m}^2$, ami jelentős eltérés.⁵² Vagyis ez azt jelenti, hogy a területen nagyobb eséllyel találhatunk termálkutakat, amiből következően az ország nagyon alkalmas a geotermikus energia hasznosítására, beleértve a termál- és gyógyfürdőkultúra kiépítését is.

A geotermikus grádiens az a mérőszám, amely a föld alatti hőmérsékletnövekedést mutatja. Ennek értékét 100 méterenként határozzák meg. A Földön az átlagérték 3 K/100 m . Magyarországon 5 K/100 m , de az ország egyes területein ennél magasabb. Ez különösen az Alföldre és a Dél-Dunántúlra vonatkozik. Itt emiatt magasabb hőfokú vizeket is találhatunk. Az egyezmény szerint a 30°C feletti vizeket termálvíznek, vagy hévíznek nevezzük. Ilyen víz az ország területének mintegy 70 %-án megtalálható.⁵³ 2015-ig 1622 hévízkutat regisztráltak

⁵² Gáspár, E. (2009): 182-183.

⁵³ Liebe, P. (1998): 205.

országszerte,⁵⁴ de az ezt követő években további regisztrációk is történtek, így 2023-ra összesen 1809 kút volt az ország területén, ami mutatja a Magyarország geotermikus energiával való bőséges ellátottságát.⁵⁵

Ezeket a termálforrásokat folyamatosan tárták fel, és hasznosításuk termál, vagy gyógyfürdőként történt meg a XIX. századtól kezdve. Ezeket a forrásokat először véletlen, majd a lassan meginduló szénhidrogénkutatások keretében találták meg. A XIX. században még csak az első lépéseket tették meg, de már voltak mesterséges hévízfeltárások, pl. 1866-ban Harkányban. A XX. századi szénhidrogénkutatások már sorozatban tárták fel a hévízkutakat. Általában földgáz-, vagy kőolajkutatás kapcsán fedeztek fel forrásokat, pl. Hajdúszoboszlón, vagy Debrecenben,⁵⁶ de ritkán kőszénkutatás is hozott hasonló felfedezést. Ez történt 1928-ban Sikondán.⁵⁷ Később ivóvízbeszerzési célú fúrások is eredményeztek termálvizet, de nagyobb településeken, amelyek a porózus medencebeli hévíztárolók területén feküdtek történtek határozottan balneológiai célú fúrások.⁵⁸ A legnagyobb mértékben az 1960-as években zajlottak a kutatások, melyeket az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság támogatott. A fúrás technikája is folyamatosan fejlődött. Először száraz fúrási eljárással kutattak, majd áttértek a kőolajiparban is használatos Rotary fúrási módszerre.⁵⁹ A kutatások és a hévízforrások feltárása a mai napig tart, így ezek bázisán a hasznosításuk is rendkívül változatos módon történik.

A legismertebb hasznosítási forma a termálvizes fürdők létesítése. Ezek egy része a megfelelő feltételek teljesítése mellett, miután a vizet gyógyvízzé nyilvánították, gyógyfürdőként működött tovább. Ma mintegy 270 forrás van gyógyvízzé nyilvánítva.⁶⁰ Ebből Dél-Dunántúlon 31 található. A Kádár-korszakban ezeknek természetesen csak egy, bár jelentős része került feltárássra.

A dolgozatomban központi szerepet kap a szénhidrogénkutatásoknak a kérdése. Ehhez a tevékenységhez kötődik ugyanis a legtöbb termálforrásnak a felfedezése. Bár van egy pont, amikortól kezdve ezek a kutatások száma jelentős mértékben megnő, az 1957-es párthatározat, ez a tevékenység sokkal korábban kezd. A magyarországi szénhidrogénkutatás kezdetei ugyanis a XIX. századra nyúlnak vissza. Ez annak ellenére igaz, hogy már középkor óta van

⁵⁴ Tóth, A. N. (2019): 1824.

⁵⁵ 2015-19 között 82, 2020-ban 33, 2021-ben 28, 2022-ben 17, 2023-ban további 27 került regisztrálásra. Hévízkút (2020); Hévízkút (2021); Hévízkút (2022); Hévízkút (2023); Hévízkút (2024)

⁵⁶ Liebe, P. (1998): 209.

⁵⁷ Vitális, S. (1933): 21-22.

⁵⁸ A földben kétféle módon tárolódhat termálvíz: termálkarsztos tároló típusban, karszthegységek szomszédságában ilyen pl. Hévíz, Harkány, Igal, Zalakaros stb., vagy porózus medencebeli tározókban, ami jellemzően a Kisalföldön és az Alföldön fordul elő. Liebe, P. (1998): 206-208.

⁵⁹ Liebe, P. (1998): 209.

⁶⁰ OTH (2025)

tudomásunk magyarországi kőolajmezőkről. E legrégebb óta ismert a Zala vármegyében található bányavári kőolaj. A település ma Peklenica néven Horvátországhoz tartozik, de a középkortól a trianoni békéig Zala vármegye részét képezte. A XVIII. század közepétől ismerték és használták az itteni kőolajat, de tervszerű fúrásokra csak a dualizmus idején került sor. Az első fúrások sikertelenek voltak, bár találtak olajat, ez messze elmaradt a galíciai olajmezők mennyiségeihez. 1893 után, felismerve a helyzet tarthatatlanságát, állami támogatással folytatták a kutatásokat. Ezeknek a helyszíne a Kárpátok, Horvátország és Muraköz. Ez utóbbi Bányavár és térsége. Az ekkor meginduló magyarországi kőolajtermelés évente mintegy 50 ezer tonna kőolajat hozott, de ebből mindössze 4.300 tonna volt közvetlen termelés, a többi bitumenes palából, desztillációs eljárással nyert nyersolaj volt. A közvetlen termelés zömmel a Muraközben zajlott, Bányaváron és környékén.⁶¹

1906-tól kezdve felerősödtek azok a hangok, melyek azt szorgalmazták, hogy szüntessék meg a magánvállalatok addigi támogatási rendszerét, és az állam vegye saját kezébe a kőolajkutatást. két évvel később sikeres kutatások zajlottak az erdélyi Kissármás térségében, ahol egy nagy földgázmezőt fedeztek fel, ezért az állam lépésre szánta el magát. 1911-ben megszavazták, és életbe lépett a kőolajról, és a földgázról szóló törvény, mely kimondja: „1. § A természetes településben előforduló ásványolaj-félék, ugymint az ásványolaj (kőolaj, petroleum, nafta) és földkátrány, valamint az ásványolaj-félékkel együttesen előforduló földviasz (ozokerit), végül a természetes településben előforduló égethető földgázak tekintetében a kutatási és bányaművelési jog az állam részére tartatik fenn.”⁶² Vagyis a kitermelés ezek alapján állami monopólium lett, de ugyanakkor lehetőséget adott tőkeerős vállalkozóknak, hogy a kitermelésben részt vegyenek: „4. § A pénzügyminister az ásványolaj-félék és a földgázak kutatásának meghatározott területre vonatkozó jogát és az állam részére adományozott bányatelkeken belül az ottan előforduló ásványolaj-félék és a földgázak bányaművelésének jogát az általános bányatörvény 7. és 8. §-ának alkalmazásával meghatározott időre, a hazai ipar és mezőgazdaság érdekeinek kellő biztosítása mellett és különös figyelemmel arra, hogy a szükségelt ásványolaj-félék és földgázak a fogyasztóknak minél előnyösebb módon és minél olcsóbban engedjék át, másra is átruházhatja.”⁶³

Felállítottak egy állami kutatóvállalatot, és gyorsított ütemben megkezdtek a kutatásokat Horvátországban és Nyitra várményében. Több szervezeti átalakítás után 1916-ban felállították a Pénzügyminisztérium X. főosztályát, melynek feladata a magyar királyi kutató

⁶¹ Bencze, G. (1985): 155-156.

⁶² 1911. évi VI. tc.

⁶³ Uo.

kirendeltségek irányítása lett. A főosztály vezetésével a korszak egyik legnagyobb geológusát, Böckh Hugót nevezték ki, aki az erdélyi geológiai kutatásokat vezette. A főosztály irányította a kolozsvári bányahivatalt, a kolozsvári kutató kirendeltséget, amely az erdélyi földgázkutatásokat végezte, a Nyitra vármegyei Egbell kőolajkutató kirendeltségét, illetve megszervezték a debreceni és a kaposvári kutató kirendeltséget. A debreceni az Alföldön, a kaposvári a Dunántúlon és Horvátországban végzett kutatásokat. Kaposvári Magyar Királyi Kutató Kirendeltség kutatásai nyomán nagy mennyiségű kőolajat találtak a horvátországi Lipik közelében.⁶⁴

A trianoni békeszerződés nyomán Magyarország elvesztette nyersanyaglelőhelyeinek zömét, ez igaz volt az addig feltárt szénhidrogén mezőkre is. Az ipar beindítása mellett fűtőanyagként is szükség volt mindenképpen új szénhidrogénlelőhelyek után nézni. Erre először a tanácsköztársaság idején tettek kísérletet, mégpedig az előbb említett kaposvári kirendeltség első világháború alatti kutatásaira alapozva, melyek Zala és Tolna vármegyék területén olyan geológiai szerkezetet találtak, mely szénhidrogén jelenlétére utalt. 1919. május 17-én a Szociális Termelés Népbiztossága rendeletet adott ki Budapest gázellátásának biztosításáról. Ezért létrehoztak egy bizottságot, Országos Földgáz Bizottság néven, melynek feladata lett a próbafúrások megszervezése, beleértve az ezt végző szerv létrehozását. A munkához Ausztriából rendeltek berendezést. A próbafúrások részleges sikereket hoztak, kinyomozták a horvátországi olajmezők zalai folytatását. Fúrtak még Hajdúszoboszló környékén, Tolnában, Kurd község határában, illetve Zalában, Budafapusztán. A folyamatot végül nem a tanácsköztársaság fejezte be, augusztus 1-i bukása miatt.⁶⁵

1920-ban a Pénzügyminisztérium egyezményt kötött az Anglo-Persian Oil Company Ltd.-vel, melynek értelmében a cég Magyarországon százezer font tőkével a szénhidrogénkutató leányvállalatot alapít. Miután a szerződés törvényerőre emelkedett, 1921 elején Hungarian Oil Syndicate Limited néven szindikátus alakult, melynek központja Budapesten lett. A szerződés értelmében 2 év alatt legalább kettő, 1.800 méter mélységű kutató fúrást kellett végezni. Ezek helyszíne Zala és Tolna vármegye. 1920 végén Budafapusztát jelölték ki a próbafúrások helyszínéül, a munkálatok szakmai vezetőjévé, ugyanazt a Böck Hugót kérték fel, aki a világháború előtt a geológiai kutatásokat vezető Pénzügyminisztérium X. főosztályának a vezetője volt. A fúrást technikailag egy Fauck gyártmányú gőzüzemű

⁶⁴ Bencze, G. (1985): 157.

⁶⁵ Bencze, G. (1985): 157-159.

ütőfúró segítségével végezték el. A másik helyszín a Tolna vármegyei Kurd volt. Itt a fúrás Trauzl gyártmányú fúróval történt.⁶⁶

Budafapusztán 1921. április 27-én kezdődött meg a próbafúrás. Bár Zala vármegyében nem itt történt először, hanem Muraközben, de annak elcsatolása után a mai Zala vármegye területét figyelembe véve ez volt az első. Ezek a fúrások 1923. október 27-én 1737,5 méter mélységben leálltak, vagyis a fúrások sikertelenek voltak. A másik helyszínen, a Tolna vármegyei Kurdon modern technikával történt a fúrás. A budafapusztaihoz hasonlóan itt is találtak gázzal vegyes olajnyomot, de az eredmény itt is elmaradt. A vállalat kimerítette pénzügyi kereteit, és végül nem alakult meg tervezett angol magyar vegyestársaság. A fúró cég számára mégis sikerült kicsikarni kölcsönöket, Így elvégezték harmadik, és egy utolsó sikertelen fúrásukat Baja környékén. A sikertelenség hatására az angol befektetők lemondtak a további kutatásokról és távoztak az országból. Ugyanakkor egyértelmű volt, hogy a fúrások befejezése még nem történt meg. Ennek ellenére a magyar szakemberek egy jelentős része is, a szindikátus megszűnése után, külföldön keresett munkát. Állami kutatások még folytak, elsősorban az Alföldön, de kőolajat ezek sem találtak a viszont megtalálták Hajdúszoboszló, Debrecen és Karcag termálforrásait.⁶⁷

Az 1930-as évek elején, a magyar kormány finanszírozásából újratekadtak a kutató fúrások, ezúttal az Alföld északi részén. 1932-38 között 50 próbafúrást végeztek. Ennek keretében tárták fel 1937-ben a bükkszéki olajmezőt. Itt már valóban olajat találtak, de ez csak egy kis hozamú, néhány évig termelő olajkút lett. 1933. július 8-án a magyar kormány aláírt egy szerződést a European Gas and Electric Company-val (EUROGASCO). Ez az angol és amerikai tulajdonú vállalat jogot nyert az egész Dunántúl területén kőolaj és földgáz kutatására. A cég a korábbiakkal ellentétben a legmodernebb technológiával fúrt. A munkálatok 1933. szeptemberében kezdődtek. Maga a fúrás a következő évben, a Sopron vármegyei Mihályi térségében. Itt széndioxidot találtak. Sikerebb fúrások történtek Somogy vármegyében Görgeteg és Inke térségében, de csak olaj nyomokat találtak.⁶⁸

1936. július 13-án Zala vármegyében próbafúrások indultak Budafapusztán. Ez a fúrás már sikeresnek volt, és a következő évtől megkezdődhetett a gáz kitermelése. A legelső kút, amelyet B1 jelöléssel láttak el, már a kezdetekben is a gáz mellett kőolajat is adott. A következő kutat 1937 április 14-én kezdték el fúrnival. Ez a fúrás hozta meg az igazi sikert. Itt fedezték fel ugyanis a budafapusztai szénhidrogén mezőt. Ez a kút még ebben az évben kezdte el

⁶⁶ Bencze, G. (1985): 160-161.

⁶⁷ Bencze, G. (1985): 168-169.

⁶⁸ Halász, I. (2020): 16.

működését, és napi szinten 10.300 m³ gázt és 62-65 m³ kőolajat adott. Ez a kőolajkút tette lehetővé, hogy Magyarországon is beinduljon a nagyüzemi kőolajtermelés. A termelés beindításához részvénytársaságot alapítottak, ez lett a Magyar-Amerikai Olajipari Részvénytársaság (MAORT). 1938. július 15-én alapították 14.357.000 pengős alaptőkével. A bejegyzésére három nap múlva került sor.⁶⁹ Összesen 14.357 darab részvényt bocsátottak ki, egyenként 1.000 pengő névértékben. Az alaptőkéhez az EUROGASCO 10.057.000 pengő értékű nemkészpénzes betéttel, apporttal járult hozzá, ami lényegében megfelelt az addig befektetett tőkének, ingatlanoknak és gépeknek. A maradék összeget az EUROGASCO készpénzben vállalta befizetni, kéz részletben. 1.290.000 pengőt a részvénytársaság megalakulásával egy időben, a maradék 3.010.000 pengőt pedig a cégbejegyzéstől számított egy éven belül. Ez megtörtént, és a részvénytőke fedezte is az első üzleti év kiadásait. Ezt az évet a MAORT jelentős, 4.956.468,59 pengő nyereséggel zárta. Ami akkor is szép teljesítmény, mert ez több, mint egy teljes év volt, hiszen 1938. július 18-tól 1939. december 31-ig tartott. A nyereségből részvényenként 100 pengő osztalékot fizettek, ami a cég történetének egyetlen osztalékfizetése lett, mivel a háború, majd az azt követő események az államosítással bezárólag nem tettek többet lehetővé.⁷⁰ Az 1940. üzleti évet még nagyobb, 9.259.919,90 pengő nyereséggel zárta a vállalat, amiből el is határozta ismét az osztalék fizetését, de az végül elmaradt, és a pénzt a kifizetetlen osztalékszámmlára tették. A többi pénzt egy részét áthelyezték az alaptőkeemelési tartalékalapba és átkönyvelték az 1941. évi nyereség-veszteség számlára. 1941. december 23-án a Magyar Királyi Kincstár használatba vette a MAORT-ot. Az Iparügyi Minisztérium ezért évi 6.300.497,88 pengő használatbavételi terítést határozott meg, de erre a MAORT nem tartott igényt. Azt viszont kifejezésre juttatta, hogy a háború befejezése után be fogja nyújtani kártérítési igényét. A vállalat ugyan tartott még egy rendes évi közgyűlést, ebben felosztották az 1941. évi nyereséget. A nyereség felhasználás tervezett módját végre is tudták hajtani, ami újabb részvénytőke emelkedést eredményezett. A következő években azonban a részvényesek nem játszottak kulcsszerepet. A kincstár kezelésében működő MAORT folyamatosan termelte a hasznot, amit elsősorban beruházásokra költöttek, hogy növeljék a kőolaj termelést.⁷¹

Közben a feltárások tovább zajlottak. Felfedeztek kőolajmezőket Lovászipán, Lendvaujfalun és Pusztaszentlászlón. 1943-tól kezdve Újudvarnál is megkezdődött a kitermelés. Újudvaron ekkor már volt egy kőolajvezeték, mely Budafapusztáról hozta az olajat,

⁶⁹ Uo.

⁷⁰ Halmágyi, K. & Lipócz, I. (1990): 238.

⁷¹ Halmágyi, K. & Lipócz, I. (1990): 239.

és itt csatlakozott a Nagykanizsa-Szombathely vasútvonalra. Az 1943-as kutatófúrás egy Dallospusztán történt. Összesen 14 fúrás történt. Ezek a kutatások a háború végén leálltak.⁷²

4. Magyar fürdőélet 1945 előtt

4.1. A fürdőélet kezdetei és a dualizmus kora

A kedvező adottságok kihasználása már évezredek óta fürdőkultúrát hozott a Kárpát-medencébe. Az első virágkora a fürdőéletnek a Római Birodalom korára vezethető vissza. A római kori fürdők sorra kerültek elő Pannonia területén, pl. Pécsen is, a Kereskedők Háza római szintjén. A népvándorlás hullámai elpusztították ezt a kultúrát, ami csak a török időkben éledt újjá. Ennek emléke Pécsen a Ferencesek utcájában Memi pasa fürdője, de mind a városban, mind az egész Hódoltság területén (pl. Budán) kimutatható a változatos és gazdag fürdőélet nyomai. A török kiűzésével ez hanyatlásnak indult.

A fürdőkultúra újbóli fejlődésre kedvezően hatott a felvilágosodás gondolatvilága. Magyarországon ez Mária Terézia idején jelent meg, aki egy 1762. december 29-i rendeletében előírta a birodalom ásványvizeinek felkutatását és hasznosítását. Ezt a rendeletet a Helytartótanács Magyarországra is kiterjesztette,⁷³ így nálunk is megindultak a kutatások, és meg is jelent erről az első balneológiai írás La Langue János tollából⁷⁴ 1783-ban melyet hasonló művek sora követett. A felvilágosodás hatására a közgondolkodás is megváltozott. A fürdőzést már nem a bűn és a kicsapongás helyszínének tartották, hanem a természet egészséget szolgáló erejének, és lehetőségét a testi-lelki felüdülésnek. Ezt követően a reformkorban az orvostudomány, a kémia és a geológia fejlődésének és összekapcsolódásának köszönhetően létrejött a balneológia, mint tudomány, aminek nyomán kezdetét vette a gyógyfürdőkultúra kialakulása.⁷⁵

1780-1849 között eltelt évtizedekben az ország számos területén nyíltak különböző fürdők. Ezek fejlesztését nagyban segítette a hadsereg egészségügyi kérdése is. A hadseregen kívül, más gyógyulni vágyók is jártak a gyógyvizekhez, a XIX. század elején megjelentek más szempontok is. Elsősorban a nemesség körében terjedt el az a gondolkodás, hogy pihenési vagy szórakozási céllal elhagyják a birtokukat és máshol mulassák az időt. Ennek köszönhető, hogy az ország első fürdőhelyei kiépültek. A legismertebbek (a szám a térkép számait jelöli):

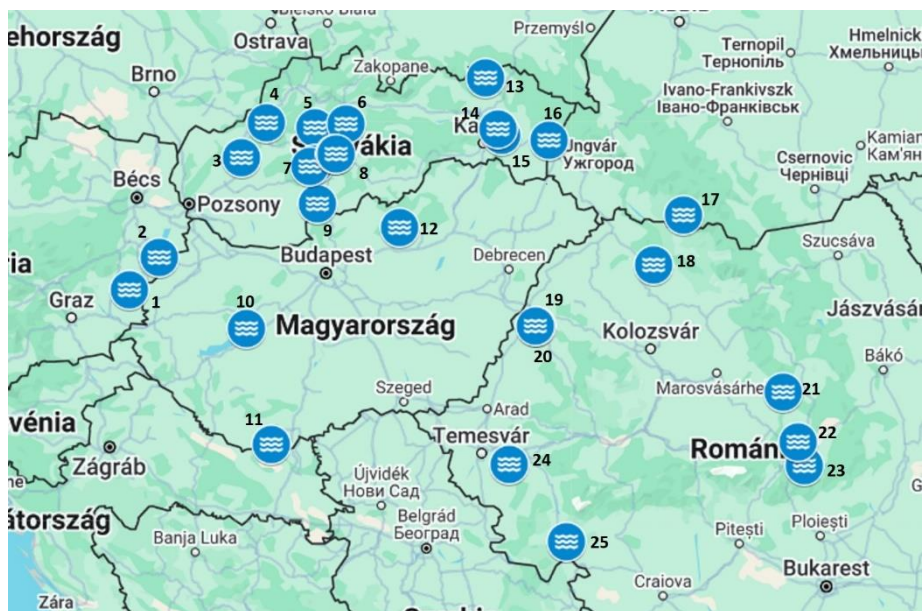
⁷² Halász, I. (2020): 16.

⁷³ Kósa, L. (1999): 10.

⁷⁴ La Langue, J. (1783)

⁷⁵ Kósa, L. (1999): 26.

Balatonfüred (Zala vármegye-10), Bártfafürdő (Sáros vármegye-13), Szliács és Ribár (Zólyom vármegye-8), Pöstyén (Nyitra vármegye-3), Mehádia-Herkulesfürdő (Oláh Bánsági Ezred kerülete-25), Balf (Sopron vármegye-2), Trencsénteplicz (Trencsén vármegye-4), Tarcsafürdő (Vas vármegye-1), Nagyvárad-Püspökfürdő (Bihar vármegye-19), Nagyvárad-Félicsfürdő (Bihar vármegye-20), Parád (Heves vármegye-12), Harkány (Baranya vármegye-11), Szalatnya (Hont vármegye-9), Stubnya (Túróc vármegye-5), Koritnyica (Liptó vármegye-6), Szklenó és Vihnye (mindkettő Bars vármegye-7), Ránkfürdő és Herlány (mindkettő Abaúj vármegye-15), Lipóc (Sáros vármegye-14), Szobránc (Ung vármegye-16), Buziás (Temes vármegye-24), Zajzon (Brassó vidéke-23), Előpatak (Háromszék-22), Kőváfürdő-Garbonác (Közép-Szolnok vármegye-18), Kabola-Polyána (Máramaros vármegye-17) és Homoródfürdő (Udvarhely szék-21).

1. térkép Magyarország gyógyfürdői 1849-ig⁷⁶

A felsorolásból is látható, hogy az ország egész területén megjelentek a gyógyfürdők, és ezeknek a fürdőhelyeknek a többsége a későbbiekben is jelentős szerepet játszott Magyarország fürdőkultúrájának kialakításában. Ebben az időszakban a legtöbb esetben tényleg csak indulásról beszélhetünk. Léteztek még az úrbéri kötöttségek, amelyek sok esetben hátráltató tényezők voltak. A fürdők többsége magánkézben volt, ezek egy része földesúri, de voltak egyházi, pl. apátsági tulajdonban, s volt olyan gyógyhely, amely a Magyar Kamara kezében volt. A tulajdonosok nagyon ritkán foglalkoztak a fürdőélet kérdésével, ezért általában

⁷⁶ Saját szerkesztés a maps.google.com segítségével

a bérbe adták a területet. Ez alól csak néhány kivétel volt ezek közül kettő, pont a két legjelentősebb dunántúli fürdő.⁷⁷

A két legfontosabb dunántúli fürdő egyike a füredi (ma Balatonfüred) gyógyvízre épült fürdő, melyet a tihanyi apátság saját kezelésében tartott. A víz gyógyító hatása már a XVIII. században ismert volt, de az 1830-as évektől lendült fel a forgalma. A másik éppen Baranya vármegyében történt, az 1823-24-ben felfedezett harkányi gyógyvíz bázisán hozta létre első fürdőjét a terület tulajdonosa gróf Batthyány Antal.⁷⁸

A fürdők többségét a tulajdonosaik bérbe adták. Sok esetben már a bérleti szerződéssel komoly korlátozásokat és terheket róttak a bérlőre. Ilyen volt például a szállásdíj meghatározása, amely kizárólag a tulajdonos beleegyezésével történhetett. Ez sok esetben Meglehetősen alacsonyra volt szabva, ezért a bérlő alacsonyabb minőségű szolgáltatást is nyújtott. Ez természetesen fordítva is igaz volt. Mivel a bérlő is elsősorban hasznot szeretett volna húzni a fürdőkől, ezért a lehető legkisebb beruházásokat alkalmazta. Előfordult például, hogy a fürdőhöz nem tartozott vetkőző szoba. A szolgáltatás minőségét némileg javította II. József azon rendelete, mely megtiltotta, hogy egy helyen csak egy árus árulhasson. Ez csökkentette a visszaéléseket, és megjelent a verseny. Ezt azonban ekkor még nem modern piaczgazdasági versenyként kell értelmezni, mindössze annyi történt, hogy az egyes fürdőknél már nem egy, hanem kettő kereskedő árulta termékeit.⁷⁹

Az első magyar fürdők legnagyobb vonzereje tehát nem a minőség, a magas színvonal, hanem az árak olcsósága volt. Ekkoriban természetesen tömeges látogatottságról nem beszélhetünk. Ennek legfőbb oka az volt, hogy lényegében nem történt meg a magyarországi gyógyfürdők reklámozása. Ebben az időszakban, amikor a magyar gazdaság modernizációs szempontból rendkívül kezdetleges állapotban volt, nem is beszélhetünk ilyen tevékenységről. Ettől még volt közönsége a gyógyfürdőknek, akik leginkább Magyarország területéről érkeztek. Ha véletlenül külföldi látogató érkezett, az a Habsburg Birodalom örökös tartományaiból származott, elsősorban Ausztriából és Csehországból. Ezek a látogatók csak nagyon kevés helyet látogattak az országban. Rendszeres külföldi látogatók csak három fürdőben voltak kimutathatók: Bártfafürdőn és Új-Lublón lengyelek, Előpatakon románok. Vagyis az igazán gazdag nyugat európai országokból lényegében nem érkeztek látogatók, ha mégis, akkor azok legfeljebb csak idetévedtek.⁸⁰

⁷⁷ Petneki, Á. (2015): 43-44.

⁷⁸ Kaposi, Z. (2015): 70.

⁷⁹ Petneki, Á. (2015): 45.

⁸⁰ Uo.

A magyarországi fürdők látogatottsága a XVIII. század végétől mérhető, hála II. József egyik rendeletének, amely előírta, hogy vezessenek vendégekötvet a gyógyfürdőben a látogatók nevével, kórtörténetével és a kezelés módjával. Ezen vendégekötvek segítségével bepillantást nyerhetünk a korszak fürdő vendégeinek összetételébe. Ez annak ellenére igaz, hogy ezek a vendégekötvet az idők folyamán lassan elmaradoztak, összefüggésben azzal, hogy a gyógyászati célú fürdő látogatás mellett megjelent az üdülési célú fürdő látogatás is. Az mindenesetre kimutatható, hogy a leggazdagabb arisztokrata családok nem ezeket a helyeket választották. Ők elsősorban oda mentek fürdeni vagy pihenni, ahová a királyi udvar tagjai is mentek. Ezek közül kiemelkedik Baden, Karlsbad, Ischl vagy Gräfenberg. Ráadásul az arisztokraták sok esetben példaképül szolgáltak a nem annyira előkelő, de pénzesebb rétegeknek is, ezért nagyon sokan közülük is ugyanezeket a helyeket látogatták a magyarországiak helyett. Mindezek ellenére az 1840-es évektől érezhetően felélénkült a kereslet a magyarországi fürdők iránt is. Ez annál is inkább igaz, mert a fürdők egy részéről semmilyen adat nincs. Ezek a szegények számára fenntartott fürdő lehetőségek, melynek keretében bárki szabadon és ingyen fürödhetett mindenfajta hivatalos papír nélkül. Mivel az ő fürdésük nincs nyilvántartva, ezért csak feltételezhetjük, hogy jóval nagyobb tömeget jelentett, mint a szállásokkal bejelentkezett és regisztrált vendégek száma.⁸¹

A fürdőélet kialakulásának és elterjedésének egyik oka, hogy megjelentek a polgári gondolkodás első elemei. Ez megmutatkozik abban is, hogy míg az első fürdőeletről szóló művek természettudományos megközelítésben íródtak, addig a későbbiekben más elemek is megjelentek a leírásokban. Ilyen volt például a történelmi elemek megjelenése, például a Hunyad vármegyei Kalán fürdőjét azzal reklámozták, hogy Zsigmond király is megfürdött benne. A század közepére már modernnek mondható fürdő ismertetések is megjelentek. Ezekben már nemcsak a fürdőt ismertették, hanem a környék történelmét és földrajzi leírását is. Vagyis ekkor jelentek meg az első modern értelemben vett útikönyvek.⁸²

A vízforrások és a fürdők ekkor kapták meg a mai nevüket. Ekkor épült ki több olyan környezet, amely a későbbi korokra is jellemző lesz. A gyógyforrásokhoz fasorral szegélyezett sétányokat építettek, amelynek az volt a célja, hogy a gyógyvizes ivókúra folyamán a betegek ne csak megigyak a vizet, hanem azt mozgással egybekötve, egy reggeli séta közben fogyasszák el. Szintén tartozott a fürdőkhöz egy angolkert, ami nemcsak egy mesterségesen felépített szép környezet, de a társadalmi élet szintre is volt. A jobb helyeken építettek a szállóhoz külön

⁸¹ Petneki, Á. (2015): 46.

⁸² Petneki, Á. (2015): 48.

fürdőszobát is, hogy a vendégnek ne kelljen a közös fürdőházban mennie. Így a gyógyvizet senkitől sem zavartatva élvezhette. Mindezek mellett természetesen épültek éttermek és kávéházak is. Forgalmasabb helyeken épülhettek templomok, vagy csak kisebb kápolnák, de az igazán forgalmas helyen, mint például Füreden kőszínház is épült. Ugyancsak Füreden ebben az időszakban kezdődött az Anna bál hagyománya.⁸³ Láthatjuk tehát, hogy a XIX. század közepére a magyar fürdőélet eredményeket ért el. A gyógyfürdő kultúra összetettsége már ebben a korszakban megmutatkozott.

A tudományos vizsgálatok természetesen tovább folytatódtak. 1841-ben létrejött a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Társasága,⁸⁴ melynek vándorgyűlésein vizsgálták a régió gyógyvizeit, feltérképezték lelőhelyeiket, elemezték összetételüket. A szabadságharc leverése után ezek a vándorgyűlések szüneteltek, de Eötvös József kezdeményezésére 1863-tól újra indultak.⁸⁵ Ekkor még központilag minősítették a magyar fürdőhelyeket. 1866-tól fürdőorvos alkalmazását és a fürdőszabályzat kidolgozását írták elő, majd egy év múlva elfogadták a 1876. évi XIV. törvénycikket a közegészségügy rendezéséről.⁸⁶ Ennek XIV. fejezete (100-108.§) szól a gyógyfürdőről és az ásványvizekről. A 100.§ b) pontja kimondta, hogy minden gyógyfürdőnek „*megfelelő fürdő- és lakházzal, fürdő-szabályzattal, a fürdőidény alatt állandó fürdőorvossal és gyógyszerházzal kell ellátva lennie*”⁸⁷ Intézkedett a hivatalos okmányok ügyéről, az infrastruktúra kiépítéséről annyiban, hogy a posta év távírda felállításáról a minisztérium, míg az utak karbantartásáról a törvényhatóság intézkedik. Szintén a törvényhatóság intézkedik az árak beszedéséről és a pénz fürdő emelésére fordításáról, továbbá a vagyontalanok ingyenes fürdéséről. A fürdők létesítésének segítésére a 103.§ kimondta, hogy az „*Új építkezések gyógyfürdőkben húsz évi adómentességet élveznek.*”⁸⁸ Ugyanez a törvény 156 § f. pontja kimondta, hogy a fürdőintézeteket és a gyógyvizeket a járási orvos feladata felügyelni.

A dualizmus korának fürdőélettel kapcsolatos következő fontos eseménye az volt, hogy 1882-ben létrehozták a Budapesti Királyi Orvos Egyesület Balneológiai Bizottságát. Erre alapozva megtörtént 1891-ben a Magyar Szent Korona Országainak Balneológiai Egyesületének a megalapítása is. Ebben az egyesületben a korszak legjelentősebb szakemberei vettek részt az orvostudomány minden területéről. Bokay János gyermekgyógyász, Fodor

⁸³ Petneki, Á. (2015): 51.

⁸⁴ Chyzlr, K. (1890): 5.

⁸⁵ Chyzlr, K. (1890): 63.

⁸⁶ 1876. évi XIV. tc.

⁸⁷ Uo.

⁸⁸ Uo.

József higiénikus professzor, Korányi Frigyes belgyógyász, aki korának az egyik legnagyobb szaktekintélye volt, és a közegészségügy fejlesztésének a legfontosabb alakja. Rajtuk kívül meg kell említeni Boleman István balneológust, és három neves vegyészt: Markusovszky Lajost, Than Károlyt és Chyzer Kornélt. Mivel a balneológia alapvetően orvostudomány, ezért az egyesület tevékenysége is elsősorban ebben a megközelítésben értelmezendő. Ugyanakkor a szűken vett szakmai tevékenységen túl, nagy figyelmet szenteltek a fürdők és az ásványvizek széles körű ismertetésére is. Ezek sorába tartozik az 1894-ben Budapesten tartott Nemzetközi Higiéniai Kongresszus, vagy a két évvel később, az ezredvégi kiállításon a magyarországi fürdőhelyek bemutatása. Több más, fürdéshez kapcsolódó szervezet is Együttműködött az egyesülettel, ezek közé sorolhatjuk például a Balaton Szövetséget. Hamarosan megtörtént a magyarországi fürdők összeírása, ezzel a Balneológiai Egyesület viihneyi főorvost, Boleman Istvánt bízta meg. A könyv 1896-ra készült el. Két év múlva pedig egy újabb összefoglaló mű keletkezett, egy fürdő almanach.⁸⁹

A gyógyvízzel történő orvoslás fejlődése mellett, lényegében egymást erősítve megváltozott a társadalom szemlélet- és életmódja is. A fürdőzéshez kapcsolódó szemléletváltás, ahogyan az előbbieken is láthattuk, már a felvilágosodás korában megindult, a dualizmus korában új elemekkel bővült. Ennek hátterében az ipari forradalmak álltak, melynek hatására az addigi zömmel mezőgazdasági jellegű termelés helyett az iparfejlődés vált dominánssá, ami együtt járt az urbanizációval, a városi életmód elterjedésével. Az ipari forradalom második hulláma idején, amikor Magyarországon egyszerre jelent meg a két hullám, itt is megkezdődött a városok fejlődése a városi létforma kialakulása. A közlekedés fejlődése, a kereskedelem bővülése, a bürokratizálódás, az értelmiség képzési rendszere, a tömegképzés kialakította a dinamikusan fejlődő szolgáltató szektort. A középréteg bevételei is növekedtek, az elit is erősödött anyagilag, így egyfajta korabeli jólét alakult ki. Ennek a jólétnek egyik eleme a szabadidős tevékenységek megjelenése, köztük a fürdőkultúra kialakulása is.⁹⁰

Ez azonban nem volt igaz a falvakban, ahol a szabadidő és a szabadidős tevékenységek még ismeretlen fogalmak voltak. Magyarországon igaz volt ez az ipari munkásságra is, bár 1891 óta munkaszüneti nap volt a vasárnap, és hamarosan a Szent István nap is munkaszüneti nap lett. Mégis az ipari munkásság a dualizmus korában nem vett rész kimutathatóan ezekben a tevékenységekben, Európában is mindössze Angliában beszélhetünk ekkoriban tömegturizmusról.⁹¹

⁸⁹ Nagy, Z. (2003): 57.

⁹⁰ Kaposi, Z. (2015): 69.

⁹¹ Lövei-Kalmár, K. (2020): 178.

Vagyis a fürdőkultúrára egyszerre hatott a felvilágosodásban gyökerező szemléletváltás hosszú távú eredményei a gyógyításban, és egyszerre a XIX. századi társadalmi folyamatokkal járó életmódváltás, ami nálunk egyelőre csak az elitet és a középréteget érintette. Így is sorra jöttek létre a XIX. században fürdőtelepek, nyaralótelepek. Ezek egy jelentős része a tengerparton, vagy a Balaton partján épültek, de megjelentek magashegyi fürdők is. Az előbbiek közé tartoztak a népszerű fürdőhelyek az Adriai-tenger partján, mint pl. Abbázia és Crikvenica. az utóbbiak közé a Magas-Tátra fürdői, illetve Erdélyben Borszék. Nagyvárosokban is nyíltak fürdők, elsősorban Budapesten, de nyílt Pozsonyban és Nagyváradon is.⁹² A nagyvárosok után kisebb településeken is sorban nyíltak a fürdők, pl. Nagyatádon 1906-ban.⁹³ A XIX-XX. század fordulóján kb. 200 fürdő létezett az országban, amelyek látogatottsága dinamikusan növekedett egészen a XX. század első évtizedének közepéig. A látogatók száma az 1892-es 77.483 állandó vendégről 1905-re 226.153 főre növekedett, igaz, ez később stagnálni kezdett.

A korszak legjelentősebb fürdői a már említett tengerparti fürdők mellett a Balaton partján voltak. Az első határozottan pihenési célra szolgáló nyaralót 1882-83-ban építtette fel gróf Hunyady Imre Balatonberényben, így megjelent a balatonfüredi gyógyászati célú fürdés mellett a nyaralás, a pihenés.⁹⁴ A vezető szerepet mégis Siófok vette át, annak köszönhetően, hogy az 1891-ben alapított a Siófoki-Balatonfürdő Rt. elkezdte a szállodák sorát felépíteni és strandokat nyitni.⁹⁵ A másik legfontosabb város Keszthely volt, de számos más fürdő is ekkor kezdte el virágzását. Ezek közé tartoztak a déli part települései: Balatonberény, Fonyód, Balatonboglár, Balatonlelle és Balatonföldvár, de északon Révfülöpön is egyre jelentősebbé vált a fürdés.⁹⁶

A gyógyfürdők száma is láthatóan tovább növekedett a reformkori helyzethez képest. Az eddigiekben tárgyalt gondolkodás béli változások, törvényi megalapozások mellett számos egyéb tényező is hozzájárult ehhez. Nem feledkezhetünk meg arról, hogy a dualizmus korában épült ki a magyar vasúthálózat, ami gyorsabbá és olcsóbbá tette a közlekedést, az egyes fürdőhelyek megközelítését. Így, bár tömegturizmusról továbbra sem beszélhetünk, egy szélesebb tömegek számára vált lehetővé a fürdőzés. Nemcsak a gazdag arisztokrata vagy más nagyobb jövedelmű rétegek, de kifejezetten a szegények számára is elérhetővé vált a fürdőzés, mint lehetőség. Ebben a korszakban már a versengés is megindult a vendégekért. Megkezdődött a fürdőhelyek specializációja. Ezek reklámozására új, modernebb kiadványok álltak

⁹² Kaposi, Z. (2015): 70.

⁹³ Nyári, T. (2022): 37.

⁹⁴ Kaposi, Z. & Gonda, T. (2025): 78

⁹⁵ Virág, Á. (1998); Tüskés, T. (1968)

⁹⁶ Kaposi, Z. (2015): 71.

rendelkezésre. Ezek a kiadványok egyre precízebben, egyel tudományosabban mutatták be, mire is jó az adott gyógyvíz. Már nem csodatevő, mindent gyógyító vízként reklámozták, hanem pontos vegyi elemzés után bemutatták, hogy mely víz mely betegségeket gyógyítja. A szélesebb körű tájékoztatást az is lehetővé tette, hogy a korabeli napilapokban egy többször jelentek meg tudósítások a fürdőkről. Voltak határozottan fürdéssel foglalkozó kiadványok, szaklapok is. Ekkor jelentek meg ilyen lapok, mint például, Fürdő és Turista Újság, Fürdővendégek Névsora, Fürdői Szemle, Fürdői Lapok, Magyar Fürdő-Lapok, Magyar Fürdőkalauz, Magyar Fürdők Lapja, Gyógyfürdők és Üdülők helyek, Fürdő és Vízigyógyászat stb.⁹⁷

Maguk a fürdők az ország egész területén megtalálhatóak voltak. Egy részük Már a korábbi időszakban is működött, de nyíltak a dualizmus korában is. De bármikor is nyíltak, mindenképpen nagyarányú fejlesztéseken mentek keresztül. A dolgozatnak nem témája az összes dualizmus kori fürdő bemutatása, de a tíz legjelentősebb fürdőből nyolc gyógyfürdő volt, ezért érdemes róluk ejteni pár szót. Az alábbiakban bemutatunk néhány olyan fürdőt, amely a dualizmus korában fénykorát élte.

Ahogy a dualizmus korábban jellemző volt Budapest túlsúlya, hogy a fürdőéletben is megfigyelhető egy elég jelentős Budapest központúság. A fővárosban elsősorban Buda fürdőit kell említeni, közülük is kiemelkedik a Császár Fürdő és a Szent Lukács Fürdő. A Császár Fürdő forrása lényegében már a rómaiak korában is ismert volt, Claudius császár korábban említették „*Aqua Calidae Superiores*”, azaz „*meleg felső víz*” néven. A török korban, 1570-ben Szokolli Musztafa budai pasa egy fürdőházat építtetett itt, amelynek maradványa a mai gőzfürdő. A XVIII. század végén a fürdő a Marczibányi család birtokába került. 1806-ban az Irgalmas Rendnek adományozták, azzal a feltétellel, hogy a fürdő bevételeit a szegények megsegítésére fogják fordítani. A rend egészen a feloszlatásáig kezelte a fürdőt. Ez idő alatt több új átépítés is történt, a legjelentősebb 1841-ban Hild József tervei alapján történt klasszicista átépítés. A fürdő ezután virágzásnak indult, és a dualizmus korában már 120 berendezett is fűthető szoba állt a vendégek rendelkezésére, török fürdővel, iszapfürdővel, továbbá külön női és férfi uszodával.⁹⁸

A Szent Lukács Fürdőt 1884-ben magánkézbe adták, majd 1890-ben részvénytársasággá alakult. Ezt követően látványos fejlődés kezdődött, melynek egyik elemeként folytatódott a források keresése, a sikert követően pedig több új forrást nyertek,

⁹⁷ Nagy, Z. (2003): 57-58.

⁹⁸ Nagy, Z. (2003): 59.

melyek közül a leghíresebbek az „Ivó” és „Alagút” nevet kapták. Építettek egy iszapfürdőt, egy fedett női uszodát, továbbá egy nyitott férfi uszodát. Két nagy szálloda is épült, a Nagy Szálloda és a Termál Szálloda. Összesen mintegy kétszáz szoba várta a vendégeket. A fürdő rendelkezett a szokásos tartozékokkal, például az elegáns parkkal, ahol a reggeli séta közben a vendégek végrehajtották az ivókúrájukat.⁹⁹

A budapesti fürdők mellett vidéken is több helyütt virágzó gyógyfürdő központok alakultak ki, főleg a régebb óta működő gyógyfürdők bázisán. A felvidékiek közül a legjelentősebbek Pöstyén és Trencsénteplic voltak. Pöstyén 1910-ben Siófok után a második leglátogatottabb fürdője volt az országnak, de állandó vendégeit tekintve első helyen találhatjuk.¹⁰⁰ Sikerének egyik oka a terület szépsége volt. A Vág folyó kanyarulatai mentén elhelyezkedő erdők és parkok vonzó célpontot jelentettek. Ez a fürdő főúri kezdeményezésre született, amikor Erdődy Ferenc gróf felismerte, hogy a 67-70 fokos termálvíz gyógyító hatással rendelkezik, ezért ezt érdemes lenne kihasználni. Megfigyelték ugyanis, hogy az ízületi bántalmakkal küszködő földművesek, és az iszapban sokat járó halászok fájdalmai a víz hatására elmúltak. Először egy termális gyógykezelő házat építettek a folyó egyik szigetén. Ezt követően egymás után épülni kezdtek a szállodák, és a különböző turizmust kiszolgáló egységek. Épültek szórakozóhelyek, színház, zeneterem és természetesen az elmaradhatatlan park. Az 1910-es évekre Pöstyén már nemcsak országos szinten a vált ismertté, de a Monarchia leghíresebb fürdőjének is vetélytársává vált.¹⁰¹

Trencsénteplic az osztrák határ közelében helyezkedett el, és a Felvidék másik híres fürdője volt. Gyógyhatású forrását már a római korban is ismerték, Magyarországon először a XIII. században említették. A 1594-ben gróf Illésházy István nádor kezébe került.¹⁰² Az Illésházy család az ezt követő 250 évben Trencsénteplicet az ország egyik jelentős fürdőjévé építették ki. Az indulás korából a legjelentősebb leírás Kolozsvári Jordán Tamás tollából származik. Erdélyi származású orvos volt, aki akkor a Morva Órgrófság főorvosaként tevékenykedett. Műve cseh és latin nyelven is megjelent, amelyben erősen kritizálta az akkori állapotokat. Kifogásolta a kényelmetlenséget, a nem megfelelő fürdőberendezéseket, és a szolgáltatások gyengeségét. Ez utóbbira döbbenetes példa, hogy a vendégek kénytelenek maguknak főzni, mivel a fürdőtelepen nincs vendéglő. A következő évszázadokban azonban jelentősebb fejlesztések történtek, így egy 1826-os leírás, mely szintén egy morvaországi

⁹⁹ Nagy, Z. (2003): 60.

¹⁰⁰ Kaposi, Z. (2015): 71.

¹⁰¹ Nagy, Z. (2003): 60.

¹⁰² Sedlárová, E. (1978): 26

személy, Dr. Aloys Carl fizikus tollából származik, már sokkal kedvezőbb a képet festi le a fürdőről. Szabályszerűen megépített medencékről, fürdömesterről, konyháról és társadalmi rétegek szerint elkülönülő fürdőkről beszél.¹⁰³ 1835-ben az osztrák Sina György vette meg az Illésházyaktól, majd számos felújítást végeztek el. Ezek tették Trencséntepliczet az ország egyik legjelentősebb fürdőjévé. Ekkor épült fel a Sina-forrás, Sina-ház, a Fürdőcsarnok, a mór stílusú Hammam-féle öltöző, és az elmaradhatatlan angol-park.¹⁰⁴ A századfordulóra a legfőbb szálláshely a volt Illésházy-kastély, ahol 400 vendég tudott megszállni, de a faluban házaknál még további 5-600. Ekkor hat forrásból öt medencét működtettek, az egyik vizét pedig ivókúrára is felhasználták.¹⁰⁵

A Partiumban és a Bánátban is működtek ekkor kiemelkedő gyógyfürdők. A legjelentősebb bánáti fürdő, a Krassó-Szörény vármegyében található Herkulesfürdő volt, amely Siófok, Pöstyén és Keszthely után a negyedik leglátogatottabb fürdőhely volt 1910-ben. Szintén a Bánátban található Buziásfürdő is, amely a mai napig a gyógyvizeiről híres.¹⁰⁶

Herkulesfürdő 1817 óta viseli ezt a nevet, előtte Mehádiának nevezték, mivel forrásai Mehádia a falu mellett található Krassó-Szörény vármegyében.¹⁰⁷ A forrásokat már a rómaiak is ismerték, Traianus császár nevezte el a helyet „*Ad Aquas Herculi Sacras*”-nak, azaz „*Herkules szent vizének*”. A rómaiak ugyanis minden gyógyvizet Herkulesnek szenteltek. A III. századtól kezdve azonban a népvándorlás elpusztította ezeket a fürdőket, melyek sem a Magyar Királyság korában, sem a török időkben nem épültek újjá. Bár már 1636-ban újra felfedezték, csak 1734-ben döntöttek ismét arról, hogy ezen a helyen ismét gyógyfürdőt építsenek. Egy osztrák altábornagy név szerint gróf Hamilton indítványozta, és III. Károly király rendelte el az építkezést. 1737-ben, egy újabb török háborúban a fürdő ismét elpusztult. 1817-ben, amikor Ferenc császár és király ide látogatott, ekkor kapta a fürdő a Herkulesfürdő elnevezést is, új korszak kezdődött. Épülni kezdtek szállodák, fürdőépületek és katonai épületek. Ekkor épült fel a római katolikus temploma is. Ország többi fürdővel már ekkor felvehetette a versenyt, az igazi virágzás azonban csak 1852 után következett be. Ennek oka, hogy ebben az évben látogatott ide Ferenc József és felesége Erzsébet (Sisi).¹⁰⁸ A magyar kincstár tulajdonába vette a létesítményt, majd 1886-ban felállították a Szapáry-fürdőt. A következő évben Erzsébet

¹⁰³ Ruttkay, L. (1970): 156-157.

¹⁰⁴ Sedlárová, E. (1978): 26

¹⁰⁵ Nagy, Z. (2003): 62.

¹⁰⁶ Kaposi, Z. (2015): 71.

¹⁰⁷ Az 1873. évi XXVII. tc. alapján a bánáti Határőrvidék kerületeit polgárosították. Ennek értelmében az Oláh Bánsági Ezred területe Szörény vármegyéhez került, amit az 1880. évi LV. tc. alapján egyesítettek Krassó vármegyével. Így került Herkulesfürdő Krassó-Szörény vármegyéhez.

¹⁰⁸ Weress, E. (1890): 356-358.

királyné ismét felkereste Herkulesfürdőt, ami tovább növelte a hely népszerűségét. Ugyanebben az évben járt itt I. Károly román király is. 1896-ban ismét magas rangú vendégek jártak itt, a Vaskapu átadásakor: Ferenc József császár-király, I. Károly román király és I. Sándor szerb király. Herkulesfürdő a legnagyobb vonzerejét a gyógyító vizén túl a festői környezete adta. A Cserna-patak völgyében, a hegyek szélétől védett árnyékában helyezkedtek el a források, ugyanakkor van a területnek annyi léghuzama, hogy tiszta levegőt biztosítson a völgyben. Az évi átlagos hőmérséklet 14 fok, a légnyomás 752 mmHg. Nincsenek hetekig tartó esők, és a hó is csak viszonylag későn, november végén jelenik meg. A meleg víz kigőzölgésének köszönhetően a téli hó gyorsan eltűnik, február végére már el is kezd tavaszodni. A kellemes éghajlatnak köszönhetően többféle gyümölcs megterem a vidéken, de ami a fürdő szempontjából fontos, dísznövények és más bokrok is megmaradnak. A gyógyfürdőhöz nélkülözhetetlen sétány ezért könnyen kiépíthető változatos és szép környezetet biztosítva a vendégeknek. A páratlan természeti szépségű helyen sorra nyíltak a fürdők, melyeknek a vize rendkívül változatos volt. Volt közöttük sós, konyhasós, kénes, szénsavas és ezekre különböző típusú gyógyintézetekben épültek. Ekkor épült ki a gyógy-idegenforgalom infrastruktúrája: szállodák, vendéglők, hangversenytermet is egy színház is. Nem véletlenül vált Herkulesfürdő Magyarország egyik leghíresebb fürdőhelyévé a dualizmus korában.¹⁰⁹

A másik híres bánáti fürdő, amely a dualizmus korában virágzásnak indult, Buziásfürdő volt. A fürdőélet az előzőkhöz képest később indult. A Temesköz visszafoglalása után a terület kincstári birtok lett, és csak 1807-ben adták át az uradalmat a vallás és tanulmányi alapítványnak. Buziás a gyógyvizeit ekkoriban fedezték fel, annak ellenére, hogy az első mintákat, amiket Pestre vagy Bécsbe küldtek, a vizsgálók nem tartották figyelemre méltónak. 1809-ben történt fordulat, amikor a közalapítványi uradalom orvosa, Johann Bernhard Lindenmayr felhívta a figyelmet a víz gyógyító hatásaira. Azt is sikerült elérnie, hogy a pesti egyetem világhírű professzora, Kitaibel Pál Buziásra utazzon, és elemezze a források vizét. Az elemzés kimutatta a víz gyógyhatását, ezért 1811-től Buziáson is megindulhatott a fürdőélet. Megépítették az első fürdőberendezéseket, épült étterem és kávéház, továbbá a fürdők elmaradhatatlan kelléke, a park. 1819-től a fürdőt vállalkozóknak adták bérbe, de a kezdetleges viszonyok miatt, ami egész Magyarországot jellemezte, csak lassan indult be a fejlődés. Ugyanakkor lett gyógyszerár, lett orvosa a fürdőnek, és 1839-ben fürdőhellyé nyilvánították. Ez be gyorsította a fejlődést. Még a dualizmus előtt megépült a Nagyszálló, a Grand Hotel, a kaszinó, egy kávéház, továbbá hideg és meleg fürdő. Buziás postahivatallal is gyarapodott.

¹⁰⁹ Nagy, Z. (2003): 65-66., Weress, E. (1890): 359-361.

1857-ben nagy beruházások kezdődtek. Megnövelték a park területét, bevezették a hidroterápiás kezelést, befejezték a zuhanyfürdőt, új szálló is épült. 1867-ben a vallás és tanulmányi alapítvány a Magyar Királyi Kultuszminisztérium kötelékébe került. A fürdőt bérbe adták egy Hoffmann Antal nevű erdőőrnek, és Buziás fénykora elkezdődött. 24 káddal bővítették a melegvizet fürdőt, mélyítették az ásványvízkutakat, csővezetékeket fektettek le. Építkezések is folytak: új szálloda, bazár, járásbírósi épület épült, de befejezték a katolikus templomot, épült zsinagóga is. Sokat köszönhetett a fürdő Trefort Ágoston kultuszminiszternek,¹¹⁰ aki korszerűsítette a felszerelést, és támogatta a Temesvár-Buziás vasútvonal megépítését. Az 1870-es évektől már 8 kút működött Buziáson, ebből kettő ivókút lett. Átmeneti zavart eredményezett, amikor az alapítvány egy magas rangú vezetője szemet vetve a fürdőre elvetette Hoffmann Antaltól, és saját kézbe vette, de nem tudta rendesen kezelni. Ezután újabb bérlőváltások következtek. A fürdő fejlődését nagyban segítette az 1896-ban megnyílt Temesvár-Buziás vasútvonal 1898-ban egy hétig itt tartózkodott Ferenc József, akinek távozása után három nappal meggyilkolták feleségét, ezért a park szomszédságában levő ligetet elnevezték Erzsébet-parknak.¹¹¹ Láthatjuk, hogy hatalmas fejlődésen ment keresztül a város és a fürdője, így Buziás méltán került be a tíz első magyarországi fürdő közé a dualizmus korában.

A Partiumban található a Nagyvárad melletti Félixfürdő, amely a harmadik legjelentősebb gyógyfürdő volt a korban.¹¹² A nevét a hagyomány szerint egy prépostról, Hörker Félixről kapta.¹¹³ Gyógyító vizéről már a XIX. század elején tudtak. Felvirágzása a dualizmus korában kezdődött, bár 1884-ben még elég lesújtó véleményt írtak róla. Úgy jellemezték, hogy csak a gyógyulást remélők kívánalmait elégítheti ki némileg. Hiányolták a felújított épületeket, de ugyanakkor a leírásból kiderül, hogy már ekkor voltak lakószobák, éttermek, és természetesen a gyógyfürdőhöz elmaradhatatlan park is. Maga a fürdő forrása kénes-sós, amelyik egy földrengés után melegebbé vált, illata pedig kénesebbé. A víz alapvetően köszvény ellen volt hatásos. Bár a leírás borús képet festett a fürdőről, reménykedve nézett a jövőbe. Elsősorban a Nagyvárad-Belényes vasút megépítéséről várt lehetőséget, nemsokára kiderült, hogy más is elő fogja segíteni a fürdő fejlődését. A következő évben, 1885-ben Zsigmondy Vilmos egy 49 fokos kút fűrt ki Félixfürdőn.¹¹⁴ Ez a kút napi százhetvenezer hektoliteres vízhozamával Magyarország legbővebb hévízforrása lett. Ennek a bázisán a XIX.

¹¹⁰ 1883-ban bronz mellszobrot emeltek Trefort Ágostonnak, amit a díszkertben állítottak fel. 1918-ban a román nacionalisták ledöntötték. Jancsó, Á. (2009): 21.

¹¹¹ Jancsó, Á. (2009): 19-24.

¹¹² Kaposi, Z. (2015): 71.

¹¹³ Regélő 1833. november 7.

¹¹⁴ Néptanítók Lapja 1885. december 12.

század utolsó évtizedében hatalmas beruházások történtek. Gyógyházak épültek, szállodák, sportlétesítmények sora, és természetesen bővült az elmaradhatatlan park. Megépült Félixfürdő híres tenispályája is, ami akkor még újdonságnak számított. A teniszt „*angilus sport*”-nak tartották, de már ekkor sokkal rajongója volt, akiket a pálya Félixfürdőre vonzott.¹¹⁵ 1910-re ez a fürdő is bekerült az ország 10 leglátogatottabb fürdői közé.

A tíz leglátogatottabb fürdő között találjuk a Dunántúl legjelentősebb gyógyfürdőjét, Harkányt és Füredet is.¹¹⁶ Ugyanakkor azt is érdemes megjegyezni, hogy Dél-Dunántúlon az első világháborúig Nagyatád és a vele szomszédos Kivadar nyílt meg, és a Dunántúl közepén, Balaton mellett Hévíz, gróf Festetics Györgynek köszönhetően.

A füredi forrás legkorábbi említése 1606-ból származik. Az ezt követő időszakban egy többen látogatták, és 1786-ban már két vendég fogadó működött, ami mellett 75 vendégszoba, 7 konyha és 120 lóra elég istálló volt található a településen. A XIX. század közepén már hidegvizes és melegvizes fürdő is üzemelt, megjelentek a vendéglők, a kávéházak és más egyéb szórakozóhelyek. Nem szabad elfeledkezni Füred esetében, a már említett Anna-bálokról, amelyek a reformkor és a dualizmus alatt is turizmus fejlesztő tényezők voltak.¹¹⁷ 1802-ben bencések kezükbe vették a fürdő ügyét. Már a reformkorban egy kétszintes fürdőházat építettek. A dualizmus korában gyógyászati céllal bevezették a savókúrát. Ez egy svájci eredetű gyógy mód, melynek lényege, hogy a tihanyi apátság uradalmába tartozó juhok tejéből készült savót orvosi előírás szerint megfelelő mennyiségű savanyúvízzel keverték. Ez a módszer, bár sokat reméltek tőle, mégsem hozott lényegében semmiféle eredményt. A századfordulón azonban felfedezték, hogy a víz valójában szív- és érrendszeri betegségek gyógyítására alkalmas. Hatására kezdték el építeni az Erzsébet-udvart. 1912-ben egy másfél millió koronás költségű nagy felújítás kezdődött. Felépült egy hatalmas kétemeletes szárny, ami eredeti nagy épülettel együtt alkotta a szanatóriumot. Ekkor nyílt meg egy 72 fülkéből álló modern fürdőház is.¹¹⁸ Balatonfüred ezzel a dualizmus korának egyik legjelentősebb dunántúli gyógyfürdő központja lett.

Hévíz meleg gyógyhatású, vizét a IV. századtól kezdve bőrfeldolgozáshoz használták fel. Ez igaz volt az Árpád-korban is, amikor a területet olyan királyi szolgák lakták, akik tímársággal, cserzővargaággal foglalkoztak.¹¹⁹ Ekkor születtek a Páh-falvak, melyeknek a neve valószínűsíthetően a „*páhol*” igéből ered. A területet egy 1259-es oklevél „*terra Paah*”-nak

¹¹⁵ Nagy, Z. (2003): 64.

¹¹⁶ Kaposi, Z. (2015): 71.

¹¹⁷ Halász, I. (2015): 104.

¹¹⁸ Zákonyi, F. (1983): 132.

¹¹⁹ Szántó, I. (1977): 16-17.; Szántó, I. (1991): 45.

nevezi.¹²⁰ A török uralom alatt mindez elpusztult, kiűzésük után kezdődött el a terület valamilyen szintű rendezése, de a Rákóczi-szabadságharc azt is elpusztította. A XVIII. századtól kezdve egyre több feljegyzés készült a területről, a legismertebb Bél Mátyás feljegyzése 1730-ból. Az első tudományos ismertetés 1769-ben jelent meg Szláby Ferenc révén. Ebben leírja, hogy a víz kénzagú, és 32°C hőmérsékletű, és gyógyhatása is van. Szintén a XVIII. században került a terület a Festetics család tulajdonába. A gyógyászati célú hasznosítás is e a század végén kezdődött., ami gróf Festetics György nevéhez fűződik. 1795-ben a meleg forrás fölösleges vizét a Hévíz-patakba, ezen keresztül a Balatonba vezette, és a túlfolyó elejére egy „*feredő házat*” építtetett. Ez tekinthető Hévízfürdő születésének. Ugyanebben az évben megjelent egy 28 lapos füzet Babocsay József tollából, amely a fürdőt népszerűsítette.¹²¹ Hévíz fürdője ezek után csak kisebb átalakításokon ment keresztül, Festetics György 1819-es halála után pedig a fürdőtelep hanyatlásnak is indult. 30 éven keresztül lényegében nem történt semmi, és Hévizet csak a környékbeli földművesek látogatták.¹²² A fejlődés az 1960-as évektől kezdődött. II. Festetics György idején. Szinte minden évben építettek valamit a fürdőépülethez. Hamarosan már 30 szoba állt rendelkezésre a vendégeknek, volt vendéglő és még szegényeknek való hely is. Az építkezések Festetics Tasziló korában is folytatódtak, aki kibővítette az uradalmának területét. Az 1880-as évektől kezdve már nem közvetlenül a Festetics-család foglalkozott a fürdővel, hanem bérbe adta. Ez elhozta Hévíz fejlődését, és a dualizmus kori első virágzását.¹²³

4.2. Turizmus és fürdőélet a két világháború között

4.2.1. Az első világháború utáni újjáéledés

Az első világháború és a trianoni békeszerződés ezt a fejlődést már önmagában is lelassította, de a lehetőségek a területek elcsatolásával is beszűkültek. Az 1910-ben a tíz leglátogatottabb fürdőből hatot elcsatoltak, csak a Balaton-parti Siófok, Keszthely és Balatonfüred maradt itt, továbbá Harkány. A budapesti fürdőket ideszámolva is jelentős a visszaesés, ami általános volt a gazdaság minden területén, így az idegenforgalomban is. Budapestet alig 15.000 külföldi turista látogatta meg 1920-ban, szemben a háború előtti 55.000-rel. A Balatonra is a korábbi

¹²⁰ Szántó, I. (1977): 60-67. ; Szántó, I. (1991): 45.

¹²¹ Szántó, I. (1977): 18 és 159-160.; Szántó, I. (1991): 49-50.

¹²² Szántó, I. (1977): 18 és 160-163.; Szántó, I. (1991): 65.

¹²³ Szántó, I. (1980): 18-39.

100.000 vendég helyett mindössze a negyede érkezett, melyek között a külföldiek aránya elenyésző volt.¹²⁴

A gazdaság konszolidációja az 1920-as évek elejének sokkjai után megindult, amihez egy nagyobb összegű népszövetségi kölcsönre volt szükség- Ezen felül szükség volt az államháztartás szanálására és a gazdasági intézményrendszer gyors átalakítására. Bethlen István miniszterelnök 1922-ben ezért a Népszövetség Jótételi Bizottságához fordult. A bizottság megbízta a Pénzügyi Bizottságot a szanálási terv kidolgozására, mely el is készült, és 1924-ben törvénybe is iktatták. Ennek számos pontja és következménye közül ki kell emelni a Magyar Nemzeti Bank létrehozását, amelyről az 1924. évi V. tc. rendelkezett. Létrehozásával párhuzamosan erősödni kezdtek a kereskedelmi bankok, Ekkorra a kölcsönök segítségével megfékeztek az inflációt, és 1926 végére megszülethetett az új pénz, a pengő, amit 1927. január 1-jén vezettek be.¹²⁵

A turizmus fejlesztésének szervezeti keretet is adtak. Ez nem volt új jelenség, már a dualizmus alatt is létezett ilyen szervezet. 1918-ig a Belügyminisztérium, 1918-tól a Kereskedelmi Minisztérium felügyelte a turizmust, És ebben az évben kezdte el működését az első magyar idegenforgalmi szervezet, az Országos Idegenforgalmi Iroda.¹²⁶ A világháború után a lassan ébredező turizmus elősegítésére a nagyobb városokban idegenforgalom irodákat hoztak létre, melyeknek 1925-ben megalapították az összefogó szervezetét Idegenforgalmi Érdekeltségek Szövetsége néven.¹²⁷ A turizmus fejlesztése érdekében 1928-ban létrehozták az Országos Idegenforgalmi Tanácsot,¹²⁸ majd 1935-ben a kétvilágháború közötti Magyarország turizmusirányításának a legfontosabb szervét, az Országos Magyar Idegenforgalmi Hivatalt. A hivatal feladata a turizmus fejlesztésének koordinálása és ellenőrzése, a beruházások felügyelete, de hozzátartozott a propaganda, a szakoktatás és az idegenvezetők képzése is. Más szervek is létrejöttek. Közülük rendkívül fontos volt az Országos Magyar Weekend Egyesület, melynek célja a belső idegenforgalom megteremtése, és a korabeli olasz mintára működő szabadidő intézmények építése. Célul tűzték ki a weekend-telepek létesítését, és ehhez kapcsolódóan a közlekedés megoldását. 1936-tól a szervezet az Országos Magyar Vendégforgalmi Szövetség (OMVESZ) nevet vette fel, és át is alakult. Elnöke gróf Széchenyi Károly lett. Célja a falusi turizmus fejlesztése lett.¹²⁹

¹²⁴ Lövei-Kalmár, K. (2020): 182.

¹²⁵ Kaposi, Z. (2010): 280-282.

¹²⁶ Halász, I. (2005): 217.

¹²⁷ Kaposi, Z. (2024): 39.

¹²⁸ Lövei-Kalmár, K. (2020): 183.

¹²⁹ Kaposi, Z. (2024): 39-40.

Maga a turizmus az 1920-as évek második felétől kezdve ismét fellendült. Növekedett a külföldi turisták száma, de a belföldi idegenforgalom is érezhetően növekedett. Az utazások többsége Budapestre irányult, aminek legfőbb oka, hogy az év teljes hosszában látogatható volt. Nem elhanyagolható tényező Budapest gyógyfürdőinek négy évszakos működése sem. Megkísérelték a vidéki turizmust is fellendíteni, aminek egyik eleme a MÁV által adott 50%-os vissza utazásikedvezmény. Hasonlóan a vidéki turizmust segítették az olyan intézkedések, mint például a vidéki vadászati kirándulások szervezése, vagy a csoportos iskolai kirándulás beindulása. Ez utóbbi elsődleges cél iránya a Balaton volt.¹³⁰

A konszolidálódó gazdaság elemeként a húszas évek második felében tehát megkezdődött az idegenforgalom tudatos fejlesztése. Ebbe beletartoztak infrastrukturális fejlesztések, mint pl. utak építése, javítása, vasúti közlekedés fejlesztése. Ez utóbbiak elemeként az 1930-as évektől bevezették a „*filléres vonatok*”, vagy a „*filléres gyorsok*” rendszerét, amely segítségével gyorsan és olcsón lehetett a Balatonhoz eljutni.¹³¹ Erre annál is inkább szükség volt, mert a gazdasági világválság kibontakozásával elmaradtak a külföldi turisták. Ezek a járatok harmadosztályú kocsikkal közlekedtek, és ezáltal olcsón, nagy tömegeket voltak képesek szállítani.¹³²

Kiemelt fontosságú volt a balatoni turizmus, ezért megkezdte működését a Balatoni Intézőbizottság is.¹³³ Mivel az adriai lehetőségek beszűkültek, így a Balaton elérhető alternatívát jelentett helyette. Ezt sugallta, hogy egy Balatont bemutató kiadványban.¹³⁴ Monarchia-korabeli időkre emlékeztető elnevezéseket használtak, mint pl. Siófok „*Magyar Lidó*”, Balatonfüred „*Szívбайosok Mekkája*” és Balatonalmádi „*Magyar Abbázia*” elnevezése.

A tömegturizmus kialakulása is erre az időszakra esik. Ekkor csökkent le a napi munkaidő 8 órára, és ugyanekkor jelent meg a fizetett szabadság is. Igaz, ez még csak nyárra, és néhány napra vonatkozott.¹³⁵ Ez azonban ahhoz mindenképpen elegendő volt, hogy az egyre nagyobb tömegű ipari munkásság körében is megjelenjen a szabadidős tevékenység. Ez persze jelenthetett moziba, sporteseményekre járást vagy egyszerű kirándulást a városok melletti helyekre, pl. hegyekbe, de megjelentek a fürdőkben is. Ez a fürdőéletnek újabb lehetőségeket adott, és a vendégszámot növelte. A vendégszám növekedés teremtette meg az igényét a szálláshelyek számának bővítésére a Balaton partján, amely az 1930-as években újabb

¹³⁰ Halász, I. (2005): 218-219.

¹³¹ Lövei-Kalmár, K. (2020): 182-183.

¹³² Halász, I. (2005): 219.

¹³³ Lövei-Kalmár, K. (2020): 183.

¹³⁴ Bártfai, E. Gy. (2015): 37.

¹³⁵ Lövei-Kalmár, K. (2020): 178.

virágkorát kezdte el éni. A bővítések volumenét jelzi, hogy míg 1934-ben 269 szálloda és panzió működött,¹³⁶ ez a szám 1938-ra felment 474-re.¹³⁷ Az országos kapacitás felét ekkor meghaladta a balatoni kapacitás. Ugyanakkor az építész szakma jelentős kritikát fogalmazott meg a szállások minőségével kapcsolatban.¹³⁸

Nem csak a balatoni fürdőélet fejlődött, hanem a termálvizes fürdők száma is növekedett. Népszerűek voltak a Csopak és Balatonfüred melletti szánsavas források, továbbá a tapolcai és a hévízi meleg vizek. Hévízen 11 szálloda állt rendelkezésre az 1930-as években 11 vendéglővel, melyek mellett mintegy 40 villa is épült. Egy 1936-os adat alapján 700 szoba állt a vendégek rendelkezésére. Ebben az időben vált Hévíz nemzetközileg is ismertté.¹³⁹

Más helyeken is történtek fejlesztések. Erre példaként említhetjük az 1934-ben hivatalosan is fürdőhellyé nyilvánított Miskolctapolcát. Bár már 1743-ból vannak források fürdőről, de csak a XX. századtól vált igazán híressé, és a nagyobb beruházások is csak az 1920-30-as években történtek. Szintén ekkoriban épült ki Hajdúszoboszló, melynek termálforrását 1924-ben fedezték fel földgázkutatók közben. Fürdője 1927-ben nyílt meg, melyet 1934-ben nyilvánítottak gyógyfürdővé. De nem csak gyógyulni jártak ide a vendégek, mert itt nyílt meg 1937-ben az ország első hullámmedencéje.¹⁴⁰

A korszakban ismét a törvényhozás elé került a gyógyfürdők ügye. 1929. május 4-én hirdették ki a 1929. évi XVI. törvénycikket a gyógyfürdőről, az éghajlati gyógyintézetekről, a gyógyhelyekről, az üdülőhelyekről és az ásvány- és gyógyvízforrásokról.¹⁴¹ Ez a törvény a gyógyvizekkel kapcsolatos ügyintézés a népjóléti és munkaügyi miniszter hatáskörébe utalta. A 8. § kimondta, hogy *„A gyógyfürdő és az éghajlati gyógyintézet fölött a közvetlen egészségügyi felügyeletet a törvényhatóság, az egészségügyi főfelügyeletet a m. kir. népjóléti és munkaügyi miniszter gyakorolja.”*¹⁴² A törvény részletesen szabályozta a feladatokat, szabályozta a fürdők felszereltségét, azok nyilvántartását, az orvosi és infrastrukturális háttérrel. Az engedélyezés folyamatát is előírta. ezek alapján az Országos Közegészségi Tanács és az Országos Forrás- és Fürdőügyi Bizottság meghallgatása után szintén a népjóléti és munkaügyi miniszter engedélyezi a fürdő nyitását, meghatározva annak jellegét és nevét (7.§). Ugyanígy a miniszter dönthet a fürdő ideiglenes felfüggesztéséről is. Az engedélyhez megfelelő épület,

¹³⁶ Bártfai, E. Gy. (2015): 40.

¹³⁷ Balatoni bajok (1938): 3.

¹³⁸ Bártfai, E. Gy. (2015): 45.

¹³⁹ Lövei-Kalmár, K. (2020): 183.

¹⁴⁰ Lövei-Kalmár, K. (2020): 184.

¹⁴¹ 1929. évi XVI. tc.

¹⁴² 1929. évi XVI. tc.

megfelelő berendezés, megfelelő víz és orvos, továbbá egy házirend volt a feltétel. A törvény magáról a vizekről is határozott, amikor a 29.§ kimondta, hogy „*A víznek ásványvízként vagy gyógyvízként való megnevezését a m. kir. népjóléti és munkaügyi miniszter engedélyezi.*”¹⁴³ A törvény különleges része, a C pontban, vagyis a 19-24.§-ban meghatározott védőövek rendszere. Létrehozhattak egy belső védőövet, melyen belül semmilyen gazdasági, ipari kereskedelmi létesítmény nem volt alapítható, amennyiben az a gyógyulás feltételeit veszélyezteteti, vagy zavarja a gyógyulni vágyók nyugalma. Létrehozhattak külső védőövet is, ahol olyan gazdasági létesítményeket hozhattak létre, amelyek a gyógyfürdő érdekeinek megfelelően működtek, de egyes gazdasági művelési módok megtartását vagy megváltoztatását is el lehetett rendelni. Ugyanakkor ez díszkertekre és vadaskertekre nem terjedt ki. A törvény arról is határozott, hogy mindkét védőövben a silány minőségű termőterületeket lehetőség szerint erdősíteni kell.

Ez a törvény jogilag is szabályozta a gyógyfürdők létesítését, így ezt követően az ország egész területén megtörténtek a gyógyhatású vizek bázisára épült termálvizes fürdők gyógyfürdővé nyilvánítása. Ez történt, ahogy fentebb említettem, Hajdúszoboszlón 1934-ben, de egy évvel később a Baranya vármegyei Sikonda¹⁴⁴ is megkapta ezt a címet.

A második világháború az ország számára pusztulást hozott. A nagymértékű emberveszteség mellett a gazdaság is hatalmas károkat szenvedett, elég a tönkretett vasúthálózatra, a lebombázott és szétlőtt gyárakra és a nagyrészen megsemmisült egyéb infrastruktúrákra gondolni. A fürdőélet is a háborús pusztítás áldozatául esett. Az újjáélesztését nehezítette az 1945 után bekövetkezett gazdaságpolitikai események, szemléletváltások, amelyeknek hatására közel másfél évtizedet kellett várni a fürdőkultúra újbóli felemelkedésére.

4.2.2. Újjáéledés a Dél-Dunántúlon

A turizmus és a gyógyfürdő-kultúra országos szintű újjáéledése hatással volt a dél-dunántúli régióra is. Erre a jelenségre az előzőekben már részben rámutattunk. A leglátványosabb eleme ennek a fejlődésnek a Balaton déli partjának a népszerűbbé válása volt. A következőkben megvizsgáljuk, hogy a dél-dunántúli vármegyékben miként élesztették újjá a turizmust, és ez miként kapcsolódott a fürdőkultúra fejlődéséhez.

Somogy vármegye turizmus szempontjából nyertese volt annak, hogy a trianoni békével elcsatolták a tengerparti területeket. Az előbb említettük, de ide is kívánczik, hogy a

¹⁴³ 1929. évi XVI. tc.

¹⁴⁴ Nyári, T. (2021): 66.

Balaton somogyi partja mindenképpen kedvezményezettje volt az 1920-as évek második felében a turizmus fellendülésének. Bár a világválság érezte hatását, az 1930-as években újra fellendült a somogyi turizmus is. Ezt a fellendülést köszönhetette a MÁV „filléres vonatainak”, de köszönhetette annak is, hogy az Országos Magyar Weekend Egyesület, majd a OMVESZ hatalmas erőfeszítéseket tett arra, hogy a Balaton parti településeket bevonja a vendégfogadásba. Azt is tudjuk, hogy az OMVESZ rendkívül sokat tett a általában a falusi turizmus fellendítéséért. Munkájának sikerességét jelzi, hogy „*Az utas könyve*” kiadvány megjelenésének évében már 127 falut sikerült beszerezniük. Az 1930-as évek második felében ez a szám folyamatosan nőtt, 1939-re megduplázódott. A nyaralók száma ötszörösére emelkedett. A szervezők feladatokba beletartozott a vendéglátók felkészítése is. Ezért jelent meg „*A falusi vendéglátás mestersége*” című kiadvány. A szervezet azt is kitűzte célul, hogy a magyarországi turistákat megpróbálják külföldi célpontok helyett magyarországi területekre irányítani. A falusi turizmus ennek elemeként alkalmas volt arra, hogy az alacsonyabb jövedelmű társadalmi rétegek is nagyobb számban kapcsolódhassanak be a turizmusba. Az OMVESZ központja Budapesten volt, de működésük folyamán létrehozta a vármegyei osztályigazgatóságait is. Ezek a Tourinform elődeinek is tekinthetők. Szervezet Somogy vármegyei osztályigazgatóságának vezetője Kasza Dezső lett, aki akkor az Idegenforgalmi Hivatal vezetője volt.¹⁴⁵

A turizmus fejlődéséről „*Az utas könyve*” kiadásai segítségével tájékozódhatunk. Ebből kiderül, hogy turisztikai szempontból Somogy vármegye leginkább fejlődő térsége a Balaton déli partja, továbbá a megyeszékhely, Kaposvár. Ezek mellett az OMVESZ megemlíti 2 nyaralásra alkalmas községet, Nagyatádot és Barcsot. Közülük Nagyatád már rendelkezett gyógyfürdővel, de Barcs is későbbiekben szerepet fog játszani. Ugyanakkor úgy tűnik, hogy a beszerzés Nagyatád esetében ekkor még csak részsikereket hozott. 223-224 Az útikönyv Kaposvárról nagyon részletesen ír, bemutatja a hatósági szerveit, a múzeumait, a templomokat, a parkokat és a szállodákat. Külön részt szentel Kaposvár fürdőinek, megemlítve az Erzsébet gőz- és kádfürdőt és a strandfürdőt. Szó esik még szórakozóhelyekről kiránduló helyekről, de a kórházról is.¹⁴⁶

Nyaralásra beszervezték Barcsot, neki is szentel egy ismertetőt az útikönyv. Az ekkor 7585 lakosú község a Dráva mentén feküdt, vasútállomással is rendelkezett. Három szállodája volt és három vendéglője. Ekkor még nem volt termálfürdő, de volt strandfürdő, amely a Dráva

¹⁴⁵ Halász, I. (2005): 219-221.

¹⁴⁶ Halász, I. (2005): 224-225.

partján helyezkedett el. Kiegészítő szolgáltatásként cukrászda, tejcsarnok és élelmiszerbolt is épült. A másik nyaralásra beszervezett község Nagyatád volt, ahol gyógyfürdő működött. Vasúton nehezebben volt megközelíthető, közút volt valamivel könnyebben. Két szállodája volt, ahol megszállhattak a fürdőbe érkezők.¹⁴⁷

„Az utas könyve” 1938-as kiadása a fürdőéletéről a következőket írta:¹⁴⁸

1. Kaposvár: „Erzsébet gőz- és kádfürdő korszerű berendezéssel. 15 kabin. Több kádfürdő. Kaposvári strandfürdő a budapesti 'Fürdő és Sportüzemi Rt.' tulajdona 6000 m³ víztartalmú medencével, a vizet 3 artézi forrás szolgáltatja. Tüskevári strandfürdő: A Kapós vize tápiálja.”
2. Balatonboglár: „A Balatonban strand- és homokfürdők; 200 kabin. Különösen ajánlható gyermekek részére, mert a víz egyenletesen és lassan mélyül. Úszók részére mesterségesen mélyített uszoda van.”
3. Balatonföldvár: „A Balaton vizének hőfoka május, június és szeptemberben 18-22 C, július és augusztus hónapokban 25-28 C, mélysége a parthoz közel sekély, úgyhogy gyermekek fürdésére is alkalmas. A Balaton vize a szervezetre erősítő s az idegekre megnyugtató hatású. A fürdőzés célját szolgálja a nagykiterjedésű és modernül átépített új strandfürdő, a vele szomszédos árnyas Galamb-szigettel együtt. Ivókúra, nap, homok, szabad fürdő. Lithiumos, vasas, alkalikus gyógyforrás kiválóan alkalmas vesemedence- hólyag-, gyomor-, bél- és anyagcserebajok kezelésére.”
4. Balatonlelle: „Községi strandfürdő. A balatonparti villáknak és penzióknak saját strandfürdőjük van.”
5. Balatonszárszó: „Strandfürdő 140 kabinnal és 270 vetkőző szekrénnel. A strandfürdőt árnyas park veszi körül.”
6. Balatonszemes: „Tengeri jellegű homokstrand 4 km hosszúságban.”
7. Balatonújhely [ma Siófok része]: „Strandfürdő 103 kabinnal és büfével. Azonkívül a Balatonban ingyenes szabadfürdő.”
8. Fonyód: „Négy strandfürdő van és pedig: a községben, Bélatelepen, Sándortelepen és Balatonfenyvesen.”
9. Balatonberény és Balatonzamárdi: mindkét esetben csak jelzi, hogy van strandfürdő

¹⁴⁷ Halász, I. (2005): 226-227.

¹⁴⁸ Kaffka, K. szerk. (1938): 279-294.

10. Barcs: „*A Dráwaparton 2 hold telken épült modern strandfürdő van. a barcsi fürdőegyesület kezelésében. 140 fürdőkabin, cukrászda, tejcsarnok és élelmiszerárusítás, valamint szeszes italok kimérése kint a strandfürdőn, mely hatósági felügyelet alatt áll. Úszómester. mentőcsónakok mindig készenlétben.*”

Baranya vármegyében is fellendült a turizmus az 1920-as évek második felétől, de inkább az 1930-as években. Ez a fellendülés több ember áldozatos és alapos munkájának volt köszönhető. Közülük ki kell emelni Rónaky Kálmánt, aki előadások sorát tartotta Baranya vármegyéről szerte az országban, bemutatta a vármegye déli területeit, Siklóst, Máriagyűdöt és Harkányt, továbbá a Mecseket. A másik jelentős személy Kiss József, és a Mecsek Egyesület turizmus szervező tevékenysége. Sokat dolgozott az egyesülettel, hogy a Mecsekből egy természetjárásra alkalmas területet hozzon létre. 1908-ban kezdeményezésére épült meg a Misina-tetőn egy kilátó, mely később az ő nevét viselte. A harmadik személy, akit érdemes megemlíteni, Szőnyi Ottó, aki a Műemlékek Országos Bizottságának volt az előadója, és „*Pécs – Útmutató a városban, a környéken és a Mecsekben*” címmel könyve jelent meg, amivel népszerűsítette Pécsét. Említésre méltó még Kaltneker Pál banktisztviselő, aki szintén sok helyütt népszerűsítette Pécsét. Ő úgy került kapcsolatba a turizmussal, hogy a bank tulajdonába került a Nádor és a Pannonia Grand Hotel.¹⁴⁹

Szervezeti szempontból fontos volt, hogy 1930-ban felállították az Idegenforgalmi Hivatalt Pécsen is. A szervezet segítségével összekötötték a pécsi és a baranyai utazási lehetőségeket, és újtúra indították a „*Nyaryljunk Baranyában!*” programot. Ez azért is fontos volt, mert a világválság miatt a falusi gazdák nehéz helyzetbe kerültek, és a falusi turizmus révén többletbevételhez juthattak. Próbálkoztak sok módon, pl. összeírták a még élő népi hagyományokat, és tervbe vették egy baranyai skanzen megépítését. A turizmus fellendülését várták a „*filléres gyorsoktól*”, és a különböző hagyományos néprajzi események propagálásától. Azonban hamar szembesülni kellett az elmaradottsággal. A megye útjainak nagy része nem volt kikövezve, kevés helyen volt áram, ráadásul sok lakos nem tudta fizetni.¹⁵⁰

„*Az utas könyve*” 1940-es kiadásából kiderül, hogy az OMVESZ számos települést beszervezett a falusi turizmusba Baranya vármegyében is. Akkora sikert, mint Somogyban, a dél-balatoni településeken, nem értek el, de számos települést itt is sikerült bevonni, ráadásul eléggé változatos lehetőségekkel. Ezek egyike a hegyvidéki turizmus volt, melybe bevonták Kárász községet, melyet a Magyarország című lap fedezett fel, és a felfedezés után megugrott a

¹⁴⁹ Kaposi, Z. (2024): 40-41.

¹⁵⁰ Kaposi, Z. (2024): 42-43.

népszerűsége. A helyi plébános, Kun Lajos ismerve az ausztriai állapotokat, elhatározta, hogy azokat Kárászon is megteremti. Utat építettek a vasútállomáshoz, postahivatal alakítottak ki a faluban, a szálláshelyeket lepadlózták és villamosították. A forgalmat egy fürdő létrehozásával is növelték. Ez nem termálfürdő volt, hanem erdei strandfürdő. A másik hegyvidéki turizmus kapcsán szervezett község Hosszúhetény volt. Természeti és közlekedési adottságai hasonlóak voltak Kárászhoz, csak jelentősen több lakossal rendelkezett. A szálláshely kialakításába több házat bevontak, mintegy 60 szobát biztosítva a lehetséges vendégeknek. Széles körű lehetőségek nyíltak a túrázásra, közel volt a Zengő, a Hármashegy és a Réka-völgy. Kiépítettek strandot, de volt tánc, kabaré és más program. Ugyanakkor Hosszúhetény látogatóinak a zöme Pécsről érkezett, ezért sokkal kisebb volt a szállóvendégek száma. Az OMVESZ a Kelet-Mecsek vidékéről is vont be falut a turizmusba, ilyen volt például Magyaregregy. Legfőbb látnivalója a Márévár volt, de 1935-ben strand is nyílt a községben. Ugyanennek a térségnek volt még egy szervezett községe, Szászvár. Hasonlóan a többi hegyvidéki faluhoz, itt is komfortosabb szállások, strand és kirándulási lehetőség várta a turistákat. Nemcsak Kelet-Mecsek, de Nyugat-Mecsek is lehetőséget adott a falusi turizmus fellendülésére. Itt két települést említeni, Abaligetet és Óbányát. Óbánya elsősorban Kiránduló útvonalairól és bővizű patakjairól volt híres. Nem maradhatott itt sem a strand. Abaliget ugyanakkor különleges volt a többihez képest, hiszen itt cseppkőbarlang volt megtalálható, ami különleges élmény volt a turisták számára. Közlekedési szempontból kiemelendő, hogy Abaliget vasúti fővonal mellett helyezkedik el, igaz, a cseppkőbarlang 45 perc sétányira volt a vasútállomástól.¹⁵¹

Az OMVESZ Baranya vármegyéből szervezte Mohács várost is. Természeti és turisztikai adottságai kiválóak voltak, hiszen itt volt a trianoni Magyarország legdélibb dunai kikötője. Emellett vasúti összeköttetésben is állt Pécs városával, idevezetett Baranya vármegye első vasútvonala, amit még a DGT épített meg. Az 1930-as években volt idegenforgalmi hivatala is, ami a városházán működött. Jelentős szálláshely kapacitások voltak a városban, a Korona Szálló kávéházzal, Deák Szálloda, Pannónia Szálloda és a Duna Szálloda is egyaránt fogadott vendégeket. A főutcán cukrászdák sora helyezkedett el. Látnivalóként volt templom, a Hősök Ligete, de a legfőbb látványosságát egy egynapos kirándulás keretében lehetett megnézni. Ez volt a mohácsi csatásík, illetve II. Lajos emlékműve a Csele-patak partján. Természetesen a strand sem maradhatott el, kialakították a Duna-parton a Dunafürdőt, illetve a Mohács-szigeten a strandfürdőt. Mohácsra is el tudtak látogatni a szerényebb jövedelmű

¹⁵¹ Kaposi, Z. (2024): 46-49.

rétegek, ide is elindultak a „*filléres vonatok*”. Annak pedig, aki nem tudta a strandfürdő belépőjét kifizetni, nyitva állt a lehetőség a Cigány-szigeten vagy a Horthy-zátonyon. Mohács történelmi jelentőségével fogva vált a két világháború között népszerű turista célponttá, ekkor emlékeztek meg nagy eseménysorozatok közepette a mohácsi csata 400, és a második mohácsi (nagyharsányi) csata 250 éves évfordulójáról.¹⁵²

Történelmi múltja miatt népszerű célpont Pécsvárad, meg egy szintén beszervezett az OMVESZ. Legfőbb látványossága a pécsvárad apátság, amelyet az 1930-as években rekonstruáltak. Pécsvárad is festői erdei környezetben található, és ide is vezet vasút Pécsről, amely útra a MÁV 50%-os menetjegykedvezményt adott a visszautazásra. Hogy fogadója is, ez volt az Arany Bárány. Kb. 30-40 másodosztályú szobával rendelkezett, És 6 vendéglő működött a településen. 1933-ban fürdőt is adtak át, ez a falusi turizmus szempontjából legalább olyan fontos elem volt, mint a park a gyógyturizmusnál. Kirándulás lehetett a területen, Hosszúhetényhez hasonlóan itt is a Zengő vagy a Réka-völgy lehetett vonzó célpont, továbbá a püspökszentlászlói kastély és arborétum.¹⁵³

Hasonló adottságokkal rendelkezett Siklós is, de a két világháború között még nem volt turisztikai szempontból sikeres. Történelmi hely volt, várral és gótikus várkapolnával. A vár tulajdonosa ekkor gróf Benyovszky Mór, aki felújította a szerbek által kifosztott várat, és megnyitotta a turisták előtt. A sikerhez megvoltak az adottságok, még vasút is vezetett Siklóra. Ugyanakkor kevés volt a szálláshely, mindössze a Központi Szálloda várta a vendégeket összesen 14 szobával. Siklós potenciális látogatóit elcsábította a szomszédos Harkány.¹⁵⁴

Különleges helyet foglal el a falusi turizmus szempontjából Máriagyűd. A falu Harkány és Siklós között fekszik, és itt található Magyarország Nagyasszonyának emlékhelye. Máriagyűdöt ezért évente több tízezer zarándok kereste fel. Az 1930-as évek közepétől figyelhető meg az a törekvés, hogy Máriagyűdön az ország egyik legszebb búcsújáró helyét alakítsák ki. 1935-1938 között ezért egy nagy fejlesztési programot hajtottak végre. Átalakították a templomot, új kegyoltárt faragtak ki, és 18 kg. ezüsből öntötték ki a tabernákulumot. Fákat ültettek, felújították az utakat, és szervezték a zarándoklatokat akár gyalogosan, akár különvonatokkal. A felújított kegyhelyet 1938. június 12-én adták át, hatalmas érdeklődés közepette.¹⁵⁵ A Dunántúl így számol be az eseményről: „*Máriagyűd közel 900 éves történetének könyvébe külön fejezetbe kerül az az ünnepség, amely június 12-én, vasárnap folyt*

¹⁵² Kaposi, Z. (2024): 50-51.

¹⁵³ Kaposi, Z. (2024): 51-52.

¹⁵⁴ Kaposi, Z. (2024): 52-53.

¹⁵⁵ Kaposi, Z. (2024): 53-54.

le a kegyhelyen. E napon avatták fel, illetve ajánlották fel a három és fél év alatt újjáépített búcsújáróhelyet. Az ország egész katolikus társadalmának figyelme Máriagyűdfelé fordult vasárnap, mint ahogy a katolikus magyar társadalom példa nélkül álló országos összefogása és áldozatkészsége segített újjáépíteni és az ország legszebb búcsújáróhelyévé szépíteni Máriagyűdöt. [...] A pécsi különvonat zárandokai délelőtt 9 órakor érkeztek az ősi kegyhelyre, ahol addigra már közel tízezer főnyi zárandok volt együtt. Különvonattal érkeztek a tolnamegyei kurdiak és a bácskai mélykútiak. Gyalogszerrel és kocsin vagy tizenöt faluból érkeztek zárandokok. [...] A felavatást végző Virág Ferenc megyéspüspököt az érkezéskor a járás nevében vitéz Keresztes Fischer Miklós dr. főszolgabíró és Máriagyűdközség főjegyzője és bírása fogadta, a magyarruhás leányok pedig virágcsokrokat nyújtottak át a főpásztornak. Ünnepelesen fogadták beszéddel és virágcsokorral a vármegye alispánját és Pécs polgármesterét is. A díszes oszlopos csarnok szabadtéri oltárának felavatása délelőtt ½ 11--kor kezdődött. Virág Ferenc megyéspüspök benedíkalta az oltárt, majd utána amellet csendes szentmisét mondott. Evangélium után a megyéspüspök szentbeszédet mondott.”¹⁵⁶

„Az utas könyve” 1938-as kiadása a fürdőéletéről a következőket írta:¹⁵⁷

11. Pécs: „Gőz- és kádfürdők: Ferenc József gőz- és kádfürdő (Rákóczi-u. 12.); Engel A. és Fiai gőz- és kádfürdő (Rákóczi-u. 60.). Jegyek árai: 80 fillértől. Strandfürdők és uszodák: Városi strandfürdő (Zsolnay V.-u. 55.); Ráth-utcai strandfürdő (Ráth-u. 10.). Jegyeik árai: 30 fillértől.”
12. Mohács: „Kádfürdő: a Tonheiser-malomban, 1 kettős, 4 egyes káddal. Dunafürdő: a városi Dunaparton, női-férfi és közös osztállyal, 68 kabinnal. Használati díj 40 fillér. Városi strandfürdő a szigeten, 00 kabinnal és 280 szekrénnel, kabindíj 30, szekrény 10 fillér személyenkint. Közlekedés komppal és motoros hajóval. Szabad fürdő a Horthy-zátonyon és a- Cigány-szigeten.”
13. Dunaszekcső: „A községgel szemben fekvő szigeten homokzátonyos strandfürdő van. A Dunán állandó gőzhajó-átkelés a szigeti partra, 1. oszt, jegy ára oda-vissza 8 fillér. A fürdés ingyenes.”
14. Hosszúhetény: „A községben van egy 12X25 méter nagyságú medence, melybe a vizet forrás szolgáltatja. Mélysége 80 cm.-től 2 méterig. A fürdő (gyermekek fürdésére is alkalmas. Napijegy ára 40 fillér, idényjegy 10 P.”

¹⁵⁶ Dunántúl 1938. június 14.

¹⁵⁷ Kaffka, K. szerk. (1938): 380-401.

15. Kárász: „A község szélén elterülő erdős völgyben van a strandfürdő. A községen keresztül folyó patak szolgáltatja hozzá a friss vizet. A medence nagysága 11X13 méter. mélysége 60—180 cm. Egyszeri fürdésre szolgáló jegy ára 20 fillér. Egy hétre szóló bérletjegy ára 1 P személyenkint. Havi bérlet 3 P.”
16. Magyareregry: „A Mórévár völgyében a Vár völgyi patak által táplált, az erdővel borított Szerecsenyhegy lábánál fekvő 10X25 m-es medencéjű szabadtéri partfürdőben. Napijegy ára 20 fillér, 10 jegy egyszerre váltva 1,50 pengő.”
17. Máriagyűd: „A községnek fürdője nincsen, azonban a 2 km-re fekvő Siklóson, vagy a 4 km-re fekvő Harkányfürdőn lehet fürödni. Mindkét fürdő úgy gyalogosan, mint vasúton igen könnyen megközelíthető.”
18. Óbánya: „Két szabadtéri fürdő (strand) vendéglővel, napijegy 0.20 P. hetijegy 1.-P.”
19. Pécsvárad: „A községben van egy egészen új, modernül berendezett strandfürdő, mely 18 m hosszú és 8,30 m széles, mélysége 2 méter. Gyermek részére egy fél méter mély szakasz van elkülönítve. Egyszeri belépésre szolgáló jegy ára 40 fillér.”
20. Siklós: „A községi uszoda vize 29° C. hőfokú, négyféle mélységű, gyermekek fürdésére is alkalmas. Befogadóképessége 150 személy.”
21. Szászvár: „A község belterület melletti erdő szélén van egy új, modernül megépített strandfürdő, amely 25 m hosszú, 12 m széles és 60—185 cm mély. Zuhannyal és külön 5X5m-es és 50 cm. mély gyermekmedencével. A fürdő környéke parkírozott, el van látva padokkal, vizét a patakból nyeri. A fürdő mellett falatozó is van. Fürdőjegyek árai: egyszeri belépéssel, illetőleg a fürdőterület elhagyásáig, öltöző- és szekrényhasználattal, együtt hétköznapi P. 0,30, vasár- és ünnepnap P. 0,40. – Nyaralóvendégek bérletjegye korlátlan belépéssel, öltöző. és szekrényhasználattal naptári napokra számítottan napi P 0,30, - Gyermekek 4 éves korig nem fizetnek. 12 éves korig a fenti áraknak a 30%-át.”
22. Vasas: „A községben szép strandfürdő van. két medencével. Az egyik medence 25 m hosszú és 8 m széles, mélysége 30 cm-től 2 m-ig; a másik medence 15 m hosszú és 5 m széles, mélysége 15 cm-től 1,30 m-ig. A strandfürdő szépen van parkírozva és zuhannyal van ellátva. Befogadóképessége 200 személy. Egyszeri belépődíj 40 fillér, havibérlet 10 P.”

Somogy és Baranya mellett a Dél-Dunántúl harmadik vármegyéje, Tolna is sokat tett a turizmus fejlesztéséért a két világháború között. Tevékenysége sikeres volt, legalábbis Baranyánál sikeresebb. Az idegenforgalom fejlesztése itt is az 1920-as évek második felétől kezdődhetett el. Felmérték a megyében található üdülési lehetőségeket. 1931-ben az erdei kirándulóhelyek számát írták össze, ennek keretében felmérték a községi kezelésben lévő erdőket. Ennek sikertelensége után a következő évben megvizsgálták a megye gyógyhatású forrásait és fürdőit. Összeírták, hogy kik a tulajdonosok, milyen az üdülőhely megközelíthetősége, milyen fokú közművesítettség és milyen minőségű az ivóvíz. Tolna vármegyében ekkor még nem ismertek gyógyhatású vizeket, de több Duna menti települést is összeírtak, melyek potenciális üdülőhelyek lehetnek.¹⁵⁸

A turizmus lehetséges céljai között említették a vármegye székhelyét, Szekszárdot. Szekszárd elsősorban a szép környezetéről és a jó minőségű borairól híres. Ugyanakkor tudjuk, hogy üdülőhely igazi vonzerővel nem rendelkezik, ha nincs a közelben fürdési lehetőség. Szekszárd esetében ez a Csörge-tó. Itt már a dualizmus idején strandot nyitottak, de rövid működés után elhalt. 1924-ben a Turul Egyesület újra nyitotta a strandot, szabadfürdőként. Ez a kezdeményezés azonban csak részsikert hozott, Mivel a kezdeti látogatáshoz képest, a közlekedési viszonyokból kifolyólag, negyedére csökkent a látogatók száma. Fürdési lehetőséget ezen kívül Szekszárd két uszodája nyújtotta.¹⁵⁹

Szekszárdon kívül egy 1932-es alispáni jelentés 11 települést említett meg, amely szóba kerülhetett, mint turisztikai célpont. Ezek egyike Lengyel, ahol gróf Apponyi Sándornak köszönhetően jelentős vonzerőt jelentett a község területén található Apponyi-kastély és az Anna-fürdő. Sajnos azonban a gróf halála után a fürdő a Nemzeti Múzeum tulajdonába került, És rövid idő után befejezte működését. Ugyanez az alispáni jelentés Bemutatja az említett 11 község közlekedési lehetőségeit, amiből kiderül, hogy összesen öt település rendelkezett vasútállomással: Dunaföldvár, Paks, Tolna, Dombóvár és Kurd, Valamint egy másik község állomásán keresztül Tamási volt még vasúton elérhető. Az elérhetőség szempontjából ekkor még a hajózás is szóba került, pl. Gerjen esetében. Léteztek buszjáratok is, Dunaföldvár, Paks, Tolna, Szekszárd és Tamási között.¹⁶⁰

Tolna vármegye szempontjából is fontos szerepe volt a turizmus fejlesztésében az Országos Weekend Egyesületnek. Ez az egyesület már működése kezdetén zászlajára tűzte a

¹⁵⁸ Aradi, G. (2010): 580-581.

¹⁵⁹ Aradi, G. (2010): 581.

¹⁶⁰ Aradi, G. (2010): 582.

hétvégi szünetek rendszeresítésre. Az ebbéli törekvésükben Tolna vármegye alispánja őket azzal a kikötéssel, hogy ez csak nyáron vezethető be.¹⁶¹

1936-tól kezdve. az egyesület immáron, mint OMVESZ folytatta tevékenységét. Tolna vármegyében Rajczy Péter volt a vármegyei osztályigazgató. A szövetség, hasonlóan a többi vármegyéhez, Tolnában is elkezdte bevonni a hálózatba azokat a községeket, bejött alkalmasak voltak a nyaralóturizmus megvalósítására, és még részt is kívántak annak fejlesztésében. Néhány évig a községi jegyzők is részt vettek a munkában, de 1937 elején a főispán megvonta a támogatását a mozgalomtól és felmentette e munka alól a jegyzőket, és velük együtt az egész közigazgatási apparátust. Az OMVESZ a bevont községekben közösségfejlesztő bizottságok felállítását javasolta. Ezek feladata a megfelelő lakások kiválasztása, azok környékének rendezése, strandok vagy meleg fürdőt létesítése, szórakozási lehetőségek előkészítése.¹⁶²

„Az utas könyve” című kiadvány Tolna vármegyében is összeírta a bevont, vagyis a turizmusra alkalmas községeket, melyek részt vettek a mozgalomban. 1935-ben 4 település szerepelt csak az első kiadványban: Szekszárd, Kölesd, Paks és Dunaföldvár. Ezt a számot azonban kevesellte az OMVESZ helyi képviselője, ezért az alispán nevében egy körrendeletben szólította fel a főszolgabírókat figyelmezből felmérésre. Megnövelték azon szempontokat, melyek miatt egy település szóba kerülhetett, mint turisztikai célpont. Elrendelték azoknak a községeknek az összeírását is, melyeknek szép a természeti környezete, vagy valamilyen kulturális és/vagy történelmi nevezetességgel rendelkeznek. Az összeírás után, a megyei másodfőjegyző, Babits István levelet küldött az OMVESZ-nek. Ebben javaslatokat tesz több község bevonására is. Három szempont szerint 26 további települést javasol. A fekvése szépsége miatt 11 települést: Kurd, Mucsi, Tamási, Lengyel, Nagymányok, Váralja, Máza, Szálka, Kisszékely, Sárszentlőrinc és Pálfa. Fürdőzés és nyaralás szempontjából 3 települést: Bölske, Madocsa és Gerjen. Látnivalók, szórakozás, nevezetesség és népművészet szempontjából 12 települést: Bonyhád, Dombóvár, Tolna, Simontornya, Gyöngyös, Hőgyész, Decs, Sióagárd, Alsónyék, Koppányszántó, Felsőöreg és Bata. „Az utas könyve” második kiadása, talán a levél hatására is, már 7 településről ad tájékoztatást. Meglepő módon Szekszárd kimaradt. Bekerült viszont Kurd, Bölske, Szakály és Tamási. Az is meglepő, hogy bár a mozgalomban résztvevő települések megkapták a MÁV-tól azt a kedvezményt, az oda utazóknak a visszaúton csak 50 %-ot kelljen fizetni, 1936-ban ezt a kedvezményt alig néhány

¹⁶¹ Aradi, G. (2010): 583-584.; Aradi, G. (2009): 261

¹⁶² Aradi, G. (2010): 584.

Tolna vármegyei település kapta meg. Mindössze a Dunaföldvára is Kölesdre utazók vehették igénybe.¹⁶³

1939-re a községek közül kikerült Kurd, így mindössze 6 község vett részt a mozgalomban. Az éves statisztikákból kiderül, hogy közülük 3 helyen emelkedés mutatkozott a nyaraló forgalom tekintetében. Közülük Dunaföldvár vendégforgalma feltűnő emelkedést mutatott. Ugyanakkor Kölesden visszaesett a látogatók száma. Ez a 2 hely kiemelt szerepet kapott a jelentésekben.¹⁶⁴

A megyei idegenforgalmi fejlesztése szempontjából fontos szerepet kapott a népművészet ápolása. Maga Horthy Miklós is felhívta a figyelmet arra, hogy meg kell erősíteni a háziipart, melynek segítségével megőrizhető a sárközi iparművészet és a népviselet. Ezért alapították meg 1934-ben a Sárköz Tolnamegyei Népművészeti Egyesületet, mely célul tűzte ki a sárközi népművészet ápolását. 1942-ben az egyesület beolvadt a Tolnamegyei Közjóléti Szövetkezetbe. A mentőakció az utolsó pillanatban érkezett. A sárközi népművészet így sikeresen megmentésre került, őrizték a munkák eredetiségét, népszerűsítették a népi kultúrát, még egy sárközi szobát is berendeztek a szekszárdi múzeumban. A marketing olyan sikeres volt, hogy külföldről is érkeztek turisták a sárközi népviselet megtekintésére, vagy akár a vizsgálatára. Még egy amerikai festőművész is érkezett a Columbia Egyetemről, de ellátogatott ide az angol pénzügyminiszter is. De nemcsak külföldről érkeztek vendégek, a „*filléres vonatok*” révén több 100 utas érkezett Szekszárdra, nem csak a város nevezetességeit nézhették meg, de gyönyörködhetnek a sárközi hímzések és szöttek kiállításában, sőt vásárolhattak is belőlük. Ezzel nyugodtan kijelenthetjük, hogy megújult a sárközi népművészet. Ezzel egy időben elindult a Gyöngyösbokréta mozgalom. Ez egy öcsényi csoport volt, mely 1931-ben indult el, és több helyütt fellépett. Budapesten, és 1936-ban Hamburgban is.¹⁶⁵ A megyében megjelent a sportturizmus is. Nemzetiek voltak a motoros túrák és a lovas túrák is.¹⁶⁶

„*Az utas könyve*” 1938-as kiadása a fürdőeletről a következőket írta:¹⁶⁷

23. Szekszárd: „*Szekszárd és Környéke Strandfürdő Rt. uszodája állandó hőmérsékletű 23 C°-os kénes artézi vizével. Használati díj 20—60 fillér. Csörgetői strandfürdő: a várostól 3 km. távolságra fekszik. saját forrásából táplálkozó fürdőhely, nyári vendéglővel és szállodával. Gőz- és kádfürdő és nyári uszoda magántulajdonban van a város közepén*”

¹⁶³ Aradi, G. (2010): 585-588.

¹⁶⁴ Aradi, G. (2010): 592-592.

¹⁶⁵ Aradi, G. (2010): 594-596.

¹⁶⁶ Aradi, G. (2010): 597-598.

¹⁶⁷ Kaffka, K. szerk. (1938): 186-196.

24. Dunaföldvár: „*Dunaparti szabad fürdő, a víz. mélysége 1-3 méter. Gyermeknek fürdőzésére is alkalmas.*”
25. Gerjen: „*Dunaparti szabad fürdő. kitűnő homokstranddal. Gyermeknek fürdésére is rendkívül alkalmas. Árnyas, fás szigetek.*”
26. Kölesd: „*A Sió partján strand, az Úri Kaszinó tulajdona, csak tagok, illetve azok családtagjai és vendégei fürödhetnek. A nyaralóközönség mint vendég kezeltetik. A Sió-csatorna közvetlenül a község mellett folyik*”
27. Kurd: „*A Kapos-csatornában szabad fürdő.*”
28. Paks: „*Hága József dunai uszodája, közvetlenül a parti sétány előtt. 80 kabin, nőknek, férfiaknak külön-külön zárt úszómedence. Uszodabérlet egész idényre 16 P. egy hónapra 8 P, napijegy felnőtteknek 30 fill., gyermekeknek 20 fill. A szemben fekvő parton bársonyos homok, sekély meder, kellemes és veszélytelen fürdőzés. Átkelés motoros komppal. Túravezősök részére csónakkikötőhelyek, csónakház öltözővel, javítóműhellyel.*”
29. Tamási: „*Ludvig Mihály vendéglője mellett kenés, artézi vízzel táplált nyári fürdő van. 100személy részére épült betonmedencével és öltözőhelyiségekkel. Tekepálya, cigányzene, vendéglői ellátás, cukrászda.*”
30. Tolna: „*A Holt-Duna ág úgy fürdésre, mint evezésre és úszásra rendkívül alkalmas és veszélytelen*”

4.3. Termálfürdők a Dél-Dunántúlon 1945 előtt

1945 előtt a Dél-Dunántúlon három nyilvános gyógyfürdő működött, és egy családi gyógyfürdő. A nyilvános gyógyfürdők közül időben a legelső a Baranyában található Harkány, a második a Somogy vármegyei Nagyatád, a harmadik pedig a szintén Baranya vármegyei Sikonda. A magánkézben, a család által használt gyógyhatású fürdő a Somssich grófok által Kivadáron üzemeltetett magánfürdő, amely egy 409 méter mély artézi kútból nyerte a vizét. A fürdőt a Somssich család építtette, és használta egészen az államosításig. A kutat 1910-ben fúrták, és komplexen hasznosították. a meleg vízből a kastélyt látták el, másik feléből a fürdőt üzemeltették.¹⁶⁸

¹⁶⁸ Csánki, D. szerk., (1914): 97.; Zákonyi, F. (1983): 240-241.

4.3.1. Harkány

A kénes víz jelenlétére már több helynév is utalt a víz felfedezését megelőzően, pl. a XVIII. század végén kataszteri térképek jeleznek egy „*Büdösrétje*” nevű helyet, ami a kénes forrásra utalt, később a „*Büdösrét*” elnevezés található meg.¹⁶⁹ 1823-24-ben a mocsarak lecsapolása közben fedezték fel Harkány gyógyvizét a Batthyány-család siklói uradalmában.¹⁷⁰ A fürdőélet gyakorlatilag azonnal beindult, de a szakszerűtlen használat és a rossz időjárás miatt a víz három év alatt eliszaposodott.¹⁷¹ A tulajdonos Batthyány Antal ekkor közbelépett, és utasította a siklói uradalom tiszti hivatalát a fürdő és környéke fejlesztésére. Mivel a Batthyány-család már a XVI. századtól jól dokumentálhatóan kedvelte a fürdözést, családtagjai fürdőhelyeket kerestek és tartottak fenn, férfiak és nők egyaránt, ezért várható volt a lépés.¹⁷² Batthyány Antal ekkor egy 55 holdas területet jelölt ki a fürdő megépítésére. 1828-ban már egy 28 szobás szállóval rendelkeztek, az utódok pedig tovább bővítették a létesítményt.¹⁷³

Az 1840-es években Batthyány Kázmér támogatásával lendült fel a harkányi fürdőélet. Fejlesztette és korszerűsítette a fürdőházakat, a hozzá tartozó parkot és támogatta a szálloda fejlesztését. 1845. augusztus 11-15-én Pécsen tartotta meg a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Társasága a VI. vándorgyűlését.¹⁷⁴ Ennek 447 résztvevőjét Batthyány vendégül a siklói várban, majd ellátogattak Harkányba is, ahol eladások hangzottak el a fürdő történetéről és a víz gyógyhatásairól. A fürdő híre így országosan ismertté válhatott, forgalma pedig megháromszorozódott.¹⁷⁵

A szabadságharc bukása súlyos következményekkel járt Harkányfürdőre nézve. Batthyány Kázmér emigrált Kossuth Lajossal Törökországba, birtokait a Császári Királyi Pécsi Kerületi Pénzügyi Igazgatóság kezelésébe adták, amely elsősorban jövedelmet akart látni a fürdőből, befektetni nem szándékozott. Emiatt az alapvető karbantartási munkák sem történtek meg.¹⁷⁶ Ezután a bérbeadás mellett döntöttek, de az első bérlő sikertelen próbálkozása után nem jött létre újabb megállapodás, ezért a Pénzügyi Igazgatóság közvetlenül kezelte a fürdőt. A javítások és felújítások elkerülhetetlenné váltak, így 1854-ben felállították a Fürdőintézeti Pénztárt, amely a fürdő kezelőjévé vált. A következő évtől sikerült a bevételeket növelni.¹⁷⁷

¹⁶⁹ Szita, L. (1973): 7-8.

¹⁷⁰ Kaposi, Z. (2015): 70.

¹⁷¹ Horváth, T. (2001): 66.

¹⁷² Szita, L. (1973): 23.; Tóth, M. (2015): 33-47.

¹⁷³ Szita, L. (1973): 23.; Kaposi, Z. (2015): 70.

¹⁷⁴ Chyzl, K. (1890): 47-52.

¹⁷⁵ Szita, L. (1973): 28.; Horváth, T. (2001): 67.

¹⁷⁶ Horváth, T. (2001): 73.

¹⁷⁷ Szita, L. (1973): 33.; Horváth, T. (2001): 77-78.

1860-ban, mikor a Batthyány-család amnesztiában részesült, Harkány visszakerült a kezelésükbe. A birtok Batthyány Kázmér unokaöcseire szállt. Batthyány Ödön 1865-ben elhatározta, hogy az eddig természetes úton felszínre kerülő vizek helyett ártézikutat furat. A próbafúrásokat Zsigmondy Vilmos bányamérnök vezette, majd azok sikere után 1866. szeptember 28-án megnyitották az első állandó kutat, amely 34,77 méter mélyről 62,5°C hőmérsékletű vizet nyertek. A kút 1.200 liter vizet hozott a felszínre percenként. Ezzel egyidőben Batthyány megbízta Than Károlyt, a pesti egyetem kémia tanárát a víz tudományos elemzésére. Ennek eredménye bizonyította a víz gyógyító hatását. 1870-ben megkezdődött az első medence építése egy 25 méter hosszú fürdőházban. A medence mérete 10 X 7 méter volt, mélysége 130 cm. Ezzel Harkány híre kezdett terjedni, ami a korabeli sajtó hasábjain megjelent reklámokkal tovább nőtt. Így a fürdő látogatottsága is emelkedni kezdett.¹⁷⁸

Az 1860-as években kezdődött meg a magyarországi gyógyfürdők központi rendezése, mint azt már korábban említettem. Harkány a gyógyfürdők első osztályába került, így számos szabályt kellett betartania. Ki kellett nevezni egy állandó fürdőbiztost, ami a vármegye királyi biztosának volt a feladata. Ezen felül alkalmazni kellett fürdőorvost, és kialakítani egy rendszabályt. Az említett 1876-os közegészségügy rendezéséről szóló törvény után a fürdő rendezett, törvényi keretek között működött tovább. Ekkor azonban már nem a Batthyány család birtokolta a fürdőt, mert 1873-ban eladták Benyovszky Lajosnak, aki pozsonyi ügyvéd volt. Azonban sem ő, sem a fia nem foglalkozott gazdálkodással, ezért a fürdőt ismét bérbe adták. A bérlők sűrűn váltogatták egymást, ezért további fejlesztésekre nem került sor, leszámítva, hogy 1887-ben kifúrták a második ártézi kutat.¹⁷⁹

Az első világháború után 33 hónapra Harkány is szerb megszállás alá került. A megszállók a teljes Benyovszky birtokot zárgondnokság alá helyezték, és csak a hasznot keresték belőle. Ez a fürdő állapotának teljes romlását eredményezte. A szerbek távozása után a Benyovszky-családnak nem volt elegendő tőkéje a felújításhoz, de eladni sem tudta. Ezért bérbe adta Antal Jenőnek, aki ezelőtt hét évig Hévíz bérlője volt. Antal szakértelmével és kapcsolataival jelentős fejlesztésekbe fogott. Megépítette a tófürdőt, sétányt alakított ki, villamosította a szivattyúkat, vagyis hidroforokkal szerelte fel a kutakat, fejlesztette a szennyvízhálózatot, új víztornyot és szivattyúházat továbbá hűtőmedencét épített. Mindezek Harkány forgalmát megnövelték, 1935-ben egy jelentés alapján a 13.000-t is elérte. Ebben az évben jegyezték be a pécsi törvényszéken a Harkány Gyógyfürdő Vállalatot, melynek birtokosa

¹⁷⁸ Szita, L. (1973): 40-42.; Horváth, T. (2001): 78-79.

¹⁷⁹ Szita, L. (1973): 59-60.; Horváth, T. (2001): 79-80.

az időközben meghalt Antal Jenő özvegye, a cégvezető a veje Breyer Imre, és fia, Antal György lett. Ekkor egy 30 évre szóló bérleti szerződést kötöttek Harkányfürdő üzemeltetésére.¹⁸⁰ Ez a cég 1941-ben részvénytársasággá alakult 200.000 pengő alaptőkével és 20.000 darab részvénnel.¹⁸¹

I. kép Harkány 1926-ban¹⁸²

Harkányfürdő látogatottságát elősegítette a vasúti összeköttetés. Pécsről 35-40 perc alatt ért el a vonat Harkányba, De mivel ebben az időszakban még a hajózás is opció volt, a Mohácsra lehajózó turisták további 40 perc vonatkozással, Villányon keresztül értek el Harkányba. A harkányi vasútállomás 800 méterre volt a fürdőtől. De nemcsak vonaton lehetett elérni a fürdőt, a mellette levő kocsit is leaszfaltozták. A kiépült fürdő mellett az 1930-as évek második felére komoly szórakoztatóipari infrastruktúra is kiépült. A fürdőkhöz elmaradhatatlan parkról már beszéltem, de Harkányban épült még kávéház, tejcsarnok, vendéglők sora, de megjelentek a gazdagabb polgárok villái is. Harkány egyszerre vált a gyógyulni vágyók és a nyaralni vágyók célpontjává.¹⁸³

A harkányi gyógyvízről „Az utas könyve” 1938-as kiadása így ír: „A fürdő gyógyvize magas hőfokú kéntartalmú hévviz [sic], fürdőkúra alakjában sikerrel használható mindazon megbetegedések kezelésénél, melyeket általában reuma név alatt foglalnak össze, ízületi és izomcsúsz, lefolyt ízületi gyulladások után visszamaradt ízületi merevség, inhvélygyulladás, idegzsába, ideggyulladás, csúzos eredetű izombénulás stb., továbbá anyagcsere betegségek

¹⁸⁰ Szita, L. (1973): 66-67.; Horváth, T. (2001): 92-93.

¹⁸¹ Galánthai Nagy, S. ö. szerk. (1941): 226.

¹⁸² Forteapan / Halász Katalin

¹⁸³ Kaposi, Z. (2024): 44.

kezelésére, különösen ivókúrával összekötve (köszvény, húgysavas homok- és kőképződés, cukorbetegségeknek fellépő idegzsába, valamint elhízási hajlam) A gyógyvíz belélegző és ivókúrára is felhasználható, különösen a garat, a gége és a Gyógyberendezések: Elsőosztályú márvány kádfürdők, jellegzetesen görög stílusú épülettel, a másodosztályú kádfürdők, valamint az újonnan épült Ilona-fürdő női- és férfiosztálya, ahol kád- és medencefürdők vannak. Igen látogatott a hatalmas méretű, 800 vendég befogadására alkalmas thermal-tófürdő, tornaszerekkel, csúszdával és büfével felszerelve. A harkányi iszap göngyölésre szolgál. Az árnyas, gondosan ápoltság közepén bugyog fel a kél erősen kénes gyógyforrás, hőmérsékletük 62° C., napi vízhozamuk 24.000 hl.”¹⁸⁴

A második világháború pusztítást hozott Harkányra. A részvénytársaság megszűnt, Breyer Imrét deportálták. A fürdő elnéptelenedett, majd német katonák szállták meg. A területen zajló igen heves harcok súlyosan megrongálták a fürdőkomplexum berendezéseit, a maradék értékeket kifosztották.¹⁸⁵

4.3.2. Sikonda

1928-ban a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. a DGT kérésére a Pécsi Székesegyházi Uradalom sikondai erdejében feketekőszén után kutatott, de 318 méter mélységben hévízforrást fedezett fel. A Dunagőzhajózási Társaság ezek után ajánlatot tett a terület megvásárlására, de végül az üzlet nem jött létre. A termálforrást így először az egyházi uradalom hasznosította. Az uradalom erdőtanácsosa, Kolossváry Andor felismerve a forrásban rejlő lehetőséget, miután tanulmányozta a DGT fővegyésznének elemzését, fürdőt nyitott, egy ideiglenes medencével, melyet már az első évben 18.000-n látogattak meg. Ez még egy kis méretű medence volt, melynek területe 13x20 méter, mélysége pedig 30-130 cm volt.¹⁸⁶ A kezdeti lelkesedés nem ismert határokat, egyesek már a forrás felfedezése után egy magyar Karlsbad (Karlovy Vary) lehetőségét látták benne: „Magyarszék és Mánfa között a székesegyházi uradalom Sikonda nevű erdejében, szénkutatás közben olyan bőséges termál-forrásra találtak, amelyhez mennyiségben és gyógyhatásban csak a világhírű karlsbadi forrás hasonlítható. [...] a víz analizálásával kimutatott gyógyító anyagok és a forrás gazdag víz- mennyisége olyan hatalmas koncepciókra nyújt alkalmat, amelynek tervszerű valóra váltása esztendőket is igénybe vehet. Egy azonban már most is megjósolható, hogy egy nagy tőkecsoport az erdőkoszorúzza Mecseken

¹⁸⁴ Kaffka, K. szerk. (1938): 387.

¹⁸⁵ Szita, L.(1986): 67.

¹⁸⁶ Vitális, S. (1933): 21-22.

megteremtheti a magyar Karlsbadot.”¹⁸⁷ A hamarosan bekövetkező világválság ellenére megindultak az építkezések, és 1931-re elkészült a 35 szobás gyógyszálló, melyben étterem, olvasó- és kártyaszoba is működött. Az infrastruktúra is jelentősen fejlődött, ekkor már két fürdőmedence, továbbá egy fürdőház is működött, amiben 7 kádfürdő volt található.¹⁸⁸ Ugyanakkor számos más beruházás nem tudott megvalósulni, mert ekkor mélyült el a közép-európai bankrendszer válsága.¹⁸⁹ A pezsgő fürdőélet azonban beindult.

1933-tól Sikonda már orvosi szolgáltatásokat is nyújtott.¹⁹⁰ Ezek hatására kedvelt célponttá vált akár kirándulási céllal, akár fürdőhelyként. A harmincas évek végén a gyógyszállóval szemben felépültek a gazdag pécsi polgároknak a nyaraló villái is.¹⁹¹ Megjelentek a nagynevű fürdővendégek is, pl. Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter, Huszár Károly nyugalmazott miniszterelnök, és az országgyűlési képviselő örgróf Pallavicini György. Helyi vezetők közül vendég volt Fischer Béla alispán, Nendtvich Andor polgármester is. Politikusok mellett azonban számos más személyiség, egyetemi tanárok, írók, festők, színészek is látogatták Sikondát.¹⁹²

Ugyancsak 1933-tól már gyógyfürdőként tartották számon, hivatalosan csak két év múlva, a belügyminiszter 232.952 - 1935. XIII. számú határozata minősítette gyógyfürdővé. Ez a rendelet engedélyezte a fürdő közhasználatba vételét, a neve ekkortól kezdve lett hivatalosan „*Sikonda Gyógyfürdő*”.¹⁹³ Kolossváry Andor nyugdíjba vonulása¹⁹⁴ után megalapították 15.000 pengő törzstőkével a Sikonda Gyógyfürdő és Szálloda Kft-t, budapesti székhellyel.¹⁹⁵ A fürdő ezután bérleti rendszerben működött, 1940-től egy belgyógyász reumatológus, Breznay Géza bérelte, aki egy évvel korábban tűnt fel a kft. ügyvezetői között.¹⁹⁶

Már 1930-ra felépült egy 35 szobás gyógyszálló, amelyhez tartozott söröző, társalgó, olvasó- és kártyaszoba, továbbá az alagsorban egy házfürdő. A közlekedés szempontjából, bár vasútvonal nem volt erre, A sásdi vasútállomás mindössze 5 km-re feküdt. A fürdő közúton volt megközelíthető Pécs irányából, 15 km-re a várostól. A fővárosi vendégek nyilván az előbbi megoldást választották, mindössze Sásdon kellett átszállni. Természeti szempontból nagy előnye volt a Mecsek-hegység, ahol elhelyezkedett, így a fürdőzőket számos kirándulóhely

¹⁸⁷ Dunántúl, 1928. március 22.

¹⁸⁸ Szászi, T. & Kovács, A. (1976): 22.

¹⁸⁹ Kaposi, Z. (2012): 9.

¹⁹⁰ Polics, J. (2014): 140.

¹⁹¹ Szászi, T. & Kovács, A. (1976): 23-24.

¹⁹² Vrataries, Gy. (1988): 25-26. ; Dunántúl, 1932. július 12.; Dunántúl, 1934. július 22.

¹⁹³ Dunántúl 1935. március 24.

¹⁹⁴ Dunántúl 1935. július 3., Magyarság, 1935. augusztus 8.

¹⁹⁵ Galánthai Nagy, S. ö. szerk. (1936): 501.

¹⁹⁶ Galánthai Nagy, S. ö. szerk. (1939): 519.; Galánthai Nagy, S. ö. szerk. (1940): 512.

várta. Ilyen volt a kőlyuki barlang, a mánfai Árpád-kori templom és a környék bányászati épületei. A sportolni vágyóknak is számos lehetősége volt, például tenispálya, golfpálya.¹⁹⁷

A sikondai gyógyvízről „Az utas könyve” 1938-as kiadása így ír, gyógytényezők címszó alatt: „A 35° C. hőmérsékletű, szabad szénsavat és hydrocarbonátot tartalmazó hévíz [sic], részint fürdő, részint pedig ivókúra alakjában használható, az emésztő és kiválasztó szervek, valamint a légzőutak megbetegedéseinek, reumatikus bajoknak és női betegségeknek kezelésére.”¹⁹⁸

Az egyre látványosabb fejlődést kettétörte a második világháború. Bár közvetlen háborús károk nem érték, mivel távol volt a jelentősebb utaktól, a környékeliek, kihasználva a zűrzavart, teljesen kifosztották. A mozdítható tárgyakat elvitték, a nem mozdíthatókat pedig súlyosan megrongálták.¹⁹⁹

4.3.3. Nagyatád

A nagyatádi fürdő termálvizes forrását 1906-ban találták meg, Az artézi kút 403 méter mély volt, és onnan egy 26°C meleg kénes víz tört fel.²⁰⁰ Még ebben az évben megalapították a Nagyatádi artézi-fürdő-részvénytársaságot²⁰¹ 35.000 korona alaptőkével, és 700 db névre szóló részvénnel. 1908-ban az alaptőke 55.000 koronára nőtt,²⁰² majd a fejlődését jelzi, hogy 1910-től gyógyfürdő rangot kapott (150,606/1909. B. M. sz.)²⁰³ Ennek ellenére nagyobb ismeretségre nem tett szert, nem szerepelt az ország legnagyobb és legismertebb fürdői között. A részvénytársaság alaptőkéje is visszaesett az első világháború idején 49.300 koronára.²⁰⁴

1923-tól a fürdő a község tulajdonába került, amely még ebben az évben pályázatot hirdetett az üzemeltetésére.²⁰⁵ A korábban ma fürdőt működtető részvénytársaságot 1925-ben végül számolták.²⁰⁶ A következő években a bérbeadás volt napirenden, melyet a megyegyűlés is tárgyalt.²⁰⁷ A község ezalatt próbálta megteremteni a feltételeket, pl. az utak burkolásával.²⁰⁸

¹⁹⁷ Kaposi, Z. (2024): 44-45.

¹⁹⁸ Kaffka, K. szerk. (1938): 388.

¹⁹⁹ Soós, J. & Tímár, I. (2015): 27.

²⁰⁰ Zákonyi, F. (1983): 237.; *Somogyi Hírlap* 1906.7.26.

²⁰¹ Galánthai Nagy, S. szerk. (1906): 756-757.

²⁰² Galánthai Nagy, S. szerk. (1909): 457.

²⁰³ Belügyi Közlöny XV (5)

²⁰⁴ Galánthai Nagy, S. szerk. (1915): 605-606.

²⁰⁵ Budapesti Közlöny 28.6.1923.

²⁰⁶ Galánthai Nagy, S. szerk. (1925): 546-547.

²⁰⁷ *Somogyi Ujság* 1927.01.30.

²⁰⁸ *A munkaadó* 1928.06.13.

A látogatók száma itt is az 1930-as évek második harmadától kimutatható, de ez még mindig viszonylag kisebb mértékű.²⁰⁹

Változás 1936-ban következett be, Kozma Miklós belügyminiszter Somogy vármegyei látogatása után. A miniszter közegészségügyi körutat tett a vármegyében, és ekkor ellátogatott Nagyatádra is. Itt elégedett volt a község tüdőbeteg-gondozójának berendezésével, a népkonyhájával, és amikor meglátogatta a fürdőt, ígéretet tett, hogy állami támogatást fog adni a fürdő fejlesztésére és szálloda építésére.²¹⁰ Még ebben az évben pályázatot írtak ki az új gyógyfürdő és szálló terveire, melynek összegét 125.000 pengőben állapították meg.²¹¹ 1939-ben még csak a bővítés versenytárgyalásai tartottak, végül április 5-én történt meg a döntés.²¹²

A nagyatádi gyógyvízről „Az utas könyve” 1938-as kiadása így ír: „A községben levő fürdő vize 664 méter mélységből feltörő 46° C. természetes ásványi anyagokkal telített kénes hydrocarbonatos hévviz[sic]. Alkalmas a rheuma. izom- és ízületi, idegzsába ideggyulladás női bajok, ischias. anyagcserebántalom, izombénulás stb. kezelésére. Ivókúra alakjában kiválóan alkalmas gyomorsavtúltengés. idült gyomorhurut. gyógyuló gyomorfekély. máj- és epebajok, köszvény, húgysavas diathesis, valamint hugyutak betegségeinek kezelésére. Süllyesztett majolika medencék, kádfürdők, különféle nagyságú és hőfokú közös fürdőmedence, nyitott nyári uszoda, természetes 25° C gyógyvízzel. Kádfürdő 1 P, két személyre 1.50 P, közös fürdő 50 fillér, nyári uszoda 20 fillér.”²¹³ A nagyobb felújítások azonban elmaradtak, és a világháború pusztításai Nagyatádot is elérték.

5. Változások a második világháború után

5.1. Háborús pusztítások

A második világháború a korai bombázásokkal hamar érezte közvetlen pusztító hatását Magyarországon, de az igazi pusztulás csak 1944. szeptemberétől kezdődött, amikor Vörös Hadsereg egységei megkezdték magyarországi harcaikat, és az egészen 1945. áprilisának közepéig tartottak. A nyilasok rablásai mellett a harcok pusztítása, a Vörös Hadsereg és a helyi lakosság fosztogatásai egyaránt súlyos károkat okoztak. A háborúban a nemzeti vagyon, mintegy 40%-a pusztult el. Tönkretették a közlekedési hálózatot, felrobbantották az összes hidat, felszántották a vasúti talpfákat, a sínek nagy részét használhatatlanná tették. A korábbi

²⁰⁹ Uj-Somogy 1933.09.15.

²¹⁰ Ujság 1936.04.16.

²¹¹ Uj-Somogy 1936.09.30.

²¹² Vállalkozók Lapja 1939.04.20.

²¹³ Kaffka, K. szerk. (1938): 295-296.

3.000 mozdonyból alig 500 maradt használható állapotban, de a vasút járműparkjának kb. 2/3-a Németországba lett szállítva. Tönkretették a közutakat is, épületek tízezreit pusztították el, még az anyakészletet is elrabolták.²¹⁴

A helyzetet súlyosbították a Vörös Hadsereg jelenlétének anyagi következményei, annak ellenére, hogy a lakosság ellátására szállítottak az országba valamennyi nyersanyagot, pl. burgonyát. Súlyosan érintette az országot a fizetendő jóvátétel és a potsdami szerződés értelmében a német tulajdonú vállalatok szovjet kézbe kerülése. Ezen vállalatok tulajdonát Magyarországnak meg kellett őriznie, és a keletkező károkat megtérítenie a Szovjetunió számára.²¹⁵ Technikailag az ilyen tulajdonok jelentős része szovjet-magyar vegyes vállalatok kezelésébe kerültek. Ilyen volt pl. a pécsi szénbányákat kezelő Dunagőzhajózási Társaság (DGT) tulajdonjoga, amely az 53%-ban szovjet tulajdonú Magyar-Szovjet Hajózási Részvénytársasághoz (MESZHART) került.²¹⁶

Legnagyobb számban (és arányban is) a zsidók szenvedték el a veszteségeket, kb. 550-580.000-re tehető népirtás következménye. De jelentősek voltak a katonai veszteségek, melynek száma 300.000-re tehető. Nem elhanyagolható a nem zsidó polgári lakosság mintegy 45.000-s vesztesége, a Szovjetunióba hurcolt katonai és polgári lakosság veszteségei, beleértve a „*málenkij robot*” áldozatait. A kitelepítések is 150.000 főnyi negatívumot mutatnak, ezért az ország háborús emberveszteségeit mintegy 1.100.000-1.200.000 főre tehetjük.²¹⁷

5.2. A konszolidáció kezdetei és az első hároméves terv

A fent említett problémák mellé a pengő hiperinflációja is társult, melynek mértéke 1945 végére elviselhetetlenné vált, és az adópengő bevezetése sem hozta meg a várt eredményt. A pénz iránti bizalom annyira megrendült, hogy a lakosság inkább a cserekereskedelemhez fordult, ezt nevezték a korban „*batyuzásnak*”. A pengőt végül meg kellett szüntetni, és 1946. augusztus 1-jén bevezették a forintot.²¹⁸

A konszolidáció lépésének tekinthető a földreform. Az erről szóló miniszterelnöki rendeletet 1945. március 15-én adták ki, Dálnoki Miklós Bála aláírásával.²¹⁹ A rendelet végrehajtása a földművelésügyi miniszter irányítása alatt álló Országos Földbirtokrendező Tanács, továbbá a Megyei Földbirtokrendező Tanácsok és a Községi Földigénylő Bizottságok

²¹⁴ Kaposi, Z. (2010): 322-324.

²¹⁵ Kaposi, Z. (2010): 323.

²¹⁶ Pálffy, A. (2007): 50.

²¹⁷ Kaposi, Z. (2010): 325-327.

²¹⁸ Kaposi, Z. (2010): 328.

²¹⁹ 600/1945. ME rendelet

feladata lett. Meghatározta az elkobzásra ítélt földek körét, a juttatások és a jogosultság megállapításának módjait. 1.000 hold felett minden földet elvettek (11.§), míg 1.000 hold alatt a tulajdonos 100 holdat megtarthatott (12.§). Közel 5,6 millió hold föld került elvételre, melyből 3,3 milliót osztottak ki a bizottságok 643.000 igénylő számára, akik így átlagban 5,1 hold földhöz jutottak. A többi elkobzott föld állami tulajdonba került. Bár a földreform alapvetően konszolidációs lépésnek tekinthető, mégis számos problémát vetett fel. Azt a nagyüzemi jelleget szüntették meg, mely egyszerre látta el élelmiszerrel a városokat, és egyszerre juttatta devizabevételhez az országot az exportra termelés révén.²²⁰

1945 őszétől kezdve megindult a politikai konszolidáció is. A novemberi választások után megalakult a Tildy Zoltán vezette koalíciós kormány, és befejeződött az addig részben elpusztult államszervezet reorganizációja. Ezzel párhuzamosan a Magyar Kommunista Párt (MKP) folyamatosan növelte befolyását. Ezt több módon érte el. Ezek egyike a politikai alapú személycserék melyek már az ideiglenes kormány alatt megkezdődtek.²²¹ Nem csak a kormányban jutottak ezekután több kulcspozícióhoz, hanem pl. a népbíróságokban, illetve a helyi hatalmi szerveknél is. Ebben szövetségesre lelettek a Szociáldemokrata Pártban (SZDP) és a Nemzeti Parasztpártban (NPP). A másik eszköze a három baloldali párt által 1946 tavaszán megalakított Baloldali Blokk volt, melynek segítségével megőrizték aránytalanul magas részesedésüket a végrehajtó hatalom szerveiben. A Független Kisgazdapárt (FKgP) hiába kérte a pozíciók arányosítását, de legalább a helyhatósági választások kiírását, nem tudta megakadályozni a kommunisták előretörését. Ők ugyanis lényegében kivitték a parlamentből a politikát azzal, hogy felértékelték a pártközi értekezletek szerepét.²²² Az intézmény paritásos alapú működése lehetővé tette, hogy a Baloldali Blokk pártjai rendszeresen le tudják szavazni a kisgazdákat. A parlamenti erőviszonyok így a kormányzás szempontjából sokadrangúvá váltak, a baloldali pártok a választás eredményétől függetlenül a végrehajtó szerveken keresztül irányíthatták az országot.

Az ország szovjetizálása gazdasági értelemben az államosításokkal vette kezdetét.²²³ Magyarországon ez a folyamat már 1945 decemberében elkezdődött az SZDP kezdeményezésére. Akkor elsősorban a nem működő, tulajdonos nélküli szénbányákat államosították, amire egyébként a lakosság ellátása szempontjából is nagy szükség volt. A bányák államosításáról szóló javaslatot 1945. december 6-án fogadta el a Nemzetgyűlés

²²⁰ Kaposi, Z. (2010): 329-334.

²²¹ Romsics, I. (2010): 281.

²²² Gyarmati, Gy. (2010): 74. és Kaposi, Z. (2010): 334.

²²³ Domonkos, E. (2019): 81-89.

viisszamenőleges hatállyal és természetesen térítésmentesen. Ezek során két nagy vállalat jött létre, a Magyar Általános Kőszénbánya Rt. és a Salgó-Tarjáni Kőszénbánya Rt.²²⁴ A szénbányák és a hozzá kapcsolódó bányaüzemének államosításával, illetve a kommunisták további erősödésével összefüggésben 1946 végén államosították az öt legnagyobb ipari óriás vállalatot. Ez az öt vállalat a csepeli Weiss Manfréd Acél és Fém Művek, Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű, a győri Magyar Vagon és Gépgyár és két Ganz gyár, a Ganz Villamossági Gyár, és Ganz Gép-Vagon és Hajógyár.²²⁵ 1947 elejére befejeződött a teljes nehézipar államosítása, melynek irányítására létrehozták a Nehézipari Központot (NIK). Ezt a központot alárendelték a gazdasági csúcsszervnek, a Vas Zoltán vezette Gazdasági Főtanácsnak, amely szintén előkészítette az utat a tervutasításos rendszer felé. Ennek az átállásnak az egyik eleme az Országos Tervhivatal 1947-es felállítása volt.²²⁶

A következő két év folyamán kisajátították a teljes pénzügyi intézményrendszert államosították a bankokat és az általuk felügyelt ipari és kereskedelmi vállalatokat is. Meghatározó pont volt a Magyar Nemzeti Bank államosítása, És ehhez kapcsolódóan a kereskedelmi bankok állami kézbe vétele is. Ehhez az eseményhez törvényt is hoztak, ez volt az 1947. évi XXX. tc.: „1. § A Magyar Nemzeti Bank által kibocsátott azok a részvények, amelyek magyar állampolgárok és Magyarországon székhellyel bíró jogi személyek tulajdonában vannak, a jelen törvény hatálybalépésével az államkincstár tulajdonába mennek át. [...] 3. § (1) A hároméves gazdasági terv sikeres végrehajtása érdekében a Pénzügyi Központ I. kúriájába tartozó pénzügyintézetek (az alábbiakban: pénzügyintézetek) által kibocsátott azok a részvények, amelyek magyar állampolgárok és Magyarországon székhellyel bíró jogi személyek tulajdonában vannak, az államkincstár tulajdonába vétetnek. Ez a rendelkezés vonatkozik azokra a pénzügyintézetekre is, amelyek az előzőekben említett pénzügyintézetekkel egyesültek (beolvadtak), abban az esetben is, ha a részvények kicserélése még nem történt meg.”²²⁷

Az államosítás folyamata ezután tovább erősödött, és megtörtént minden 100 főnél több dolgozót foglalkoztató ipari üzemnek az államosítása, az erre vonatkozó rendeletet 1948. március 25-én adták ki. Ennek az évnek folyamán került sor a bauxitbányászat és az ehhez kapcsolódó alumíniumipar államosítására is. Ugyanekkor történt meg az energiaszektor, továbbá a bel- és külkereskedelem teljes mértékű iparosítása is. Ebben az időszakban, mintegy

²²⁴ Domonkos, E. (2019): 81-82.

²²⁵ Kaposi, Z. (2010): 335; Domonkos, E. (2019): 82.

²²⁶ Kaposi, Z. (2010): 335-336.

²²⁷ 1947. évi XXX. tc.

bemutatva az elkövetkezendő évek hangulatát és várható eseményeit, elkezdődtek a kirakatperek a volt tulajdonosok és egyéb vezetők ellen. A helyüket olyan üzemi tanácsok vették át, akik a kommunisták szája íze szerint alakították az üzemek vezetését.²²⁸ Ezt a folyamatot egy utólagos törvénnyel hagyhatták jóvá, amit a nemzetgyűlés fogadott el. Ez volt az 1948. évi XXV. tc., amely kimondta: „1. § A jelen törvény hatálya kiterjed: a) minden olyan magántulajdonban álló ipari, közlekedési, bánya- és kohóvállalatra, továbbá közhasználatú villamosműre, amelynél a bármilyen munkakörben alkalmazott munkavállalók összlétszáma az 1946. évi augusztus hó 1. napjától a jelen törvény hatálybalépéséig eltelt időben bármikor elérte a száz főt; [...] d) valamennyi áramelosztó vállalatra; [...] 2. § (1) A jelen törvény hatálya alá tartozó vállalatok - a 11. §-ban foglalt korlátozással - állami tulajdonba vétetnek.”²²⁹

Az államosítás 1949 végére lényegében befejeződött. Ebben az évben a kommunista vezetés egy újabb rendeletet hozott, amelyben elrendelték a minden 10 főnél többet dolgoztató üzemek államosítását is. Ezt a rendeletet azonban jelentősen túlteljesítették, hiszen nemcsak a 10 hanem már a 3-4 főnél többet foglalkoztató üzemet vagy vállalkozást államosították. Ez alól csak néhány kisvállalkozás volt kivétel, mint például a cipészek, vagy más olyan családi vállalkozásban működő szolgáltatások, melyeket nem tudták beintegrálni a tervutasításos rendszer kereteibe. Ennek a folyamatnak volt egy szellemi előkészítése is, a kommunista párt propagandájában folyamatosan támadta a gazdagokat, kihegyezve a hangsúlyt egy gazdag-szegény ellentétre. Ebben a folyamatban növelték a gazdagok elleni gyűlöletet, az államosítás pedig úgy állították be, mintha az a gyűlölt gazdagok vagyontól való megfosztása lenne. Ezt kiegészítették a negyvenes évek végén lezajlott koncepciós perek, melyek látszatra alátámasztották a gazdagok gonoszságát. Ugyan a vádak koholtságához nem fér kétség, a társadalom egy jelentős része számára így elfogadhatóbbá vált a folyamat.²³⁰

1947. augusztus 1-jén meghirdették az első hároméves tervet, mely eredetileg egy koalíciós megegyezés alapján indított program volt. Az 1948-as pártegyesítés után azonban a kommunista párt, immáron Magyar Dolgozók Pártja (MDP) néven nemcsak vezető erővé, hanem egyedüli erővé lépett elő, és a tervidőszak végére lényegében kiépítette a pártállamot. Az első hároméves terv így végül – bár nem annak indult – szovjet típusú gazdaságtervként lett befejezve. Ez azzal is járt, hogy a terv végrehajtása során gyorsultak végül fel az államosítások, melynek eredményeképpen a az ipar és a kereskedelem lényegében állami kézbe

²²⁸ Kaposi, Z. (2010): 336.; Domonkos, E. (2019): 83.

²²⁹ 1948. évi XXV. tc.

²³⁰ Kaposi, Z. (2010): 336-339.

került, csak a paraszti-kisüzemi gazdaságok maradtak magánkézben a mezőgazdasági szektorban. Ez az állapot megegyezik az 1920-as évek Szovjetunió-beli állapotokkal.²³¹

Ebben a folyamatban a legnagyobb nehézséget a külföldi tulajdonú vállalatok államosítása jelentett az ország számára. Erre nagyon jó példa a korábbi fejezetben ismertetett Magyar Amerikai Olajipari Rt. (MAORT) államosítása. Ez a vállalat az 1937-ben, a Zala vármegyei Budafapusztán felfedezett szénhidrogén mezőre alapozva jött létre 1938-ban. A második világháború idején ez a vállalat lényegében biztosítani tudta az egész ország ellátását. Tulajdonosi körét tekintve, a részvények 90%-ban az amerikai Standard Oil Company of New Jersey tulajdonába volt. A háború végén amikor Németország már szinte mindent elveszített, nagy erővel 3 hónapon keresztül ezt a területet. Ennek az lett az eredménye, hogy elszállítottak mintegy 300 vagon berendezési és egyéb tárgyat. Amikor a szovjet csapatok elfoglalták a területet a MAORT működése lényegében leállt. Mindez 1945. márciusában történt. A következő hónapban a szovjetek saját kezelésbe vették az országban található olajmezőket és finomítókat. Erre a sorsra jutott a MAORT is, ahol szovjet utasításra áprilisban újraindult a termelés. Ebben azonban nem volt sok köszönet a vállalat számára. A kitermelt kőolajat ugyanis jóvátétel címén a szovjeteknek szállították, míg az ellentételezést a magyar államnak kellett volna megfizetnie a cég számára. Ez utóbbi azonban nem, vagy csak ritkán történt meg. A kommunisták már 1945-ben megkísérelték az államosítást, de ezt a MAORT vezetői ekkor még meg tudták akadályozni. Ezért más eszközökhöz folyamodtak. Rendkívül magas kitermelési kötelezettséget írtak elő, hogy a vállalat ne tudja teljesíteni. Az erőltetett kitermelés ellenére a termelés visszaesett a korábbihoz képest, ráadásul a gáztermelés 54 százaléka is elveszett a hibás gazdálkodásnak köszönhetően. A kommunisták mindenesetre gyűjtötték az anyagot a MAORT vezetői ellen. Szabotázzsal vádolták meg őket. Ezzel egy időben a vállalat vezetői kárigényt nyújtottak be a magyar állammal szemben. Természetesen nem nyerhettek, sőt ellenkezőleg. 1948-ban megkezdődött a MAORT vezetőinek letartóztatása, és a lezajlott koncepciós perben a nyugdíjas vezérigazgatót halálra ítélték, bár ezt másodfokon életfogytiglanra változtatták. A többi vezetőt is több év börtönre ítélték. Erre a szabotázsra hivatkozva történt meg a MAORT állami kezelésbe vétele 1948 szeptember 24-én. Később több átszervezés után 1950-ben létrehozták a Magyar-Szovjet Olaj Rt-t (MASZOLAJ), és ezáltal egy kézbe került az egész magyar szénhidrogénipar.²³² Hasonló perek indultak más külföldi érdekeltségű vállalatok esetében is, erre példa az angol érdekeltségű Standard Villamossági Rt.

²³¹ Kaposi, Z. (2010): 335-342.

²³² Kaposi, Z. (2010): 341-342.; Domonkos, E. (2019): 83-84.

vezetői elleni koncepció per.²³³ Az itteni vezérigazgató rosszabbul járt, és a MAORT vezetőjéhez hasonlóan őt is halálra ítélték első fokon, de itt nem történt meg az enyhítés, és a vezérigazgatót ki is végezték. De nemcsak koncepció perekkel lehetetlenítették el a külföldi tulajdonú vállalatokat, hanem adminisztratív és pénzügyi eszközökkel is. Erre példa az amerikai érdekeltségű Standard Electric, amelyre olyan súlyos jóvátételi megrendeléseket terheltek, amely felemésztette a termelőkapacitását.²³⁴

Az első hároméves terv időszakában történt az 1949. évi XX. törvény kihirdetése. Ez a kommunista hatalomátvétel utáni legitimáció megteremtésének egyik fontos lépése volt. A mi szempontunkból az 5.§ a legfontosabb, mely kimondja: „*A Magyar Népköztársaság gazdasági életét állami népgazdasági terv határozza meg. Az államhatalom a társadalmi tulajdonban levő vállalatokra, az állami bankrendszerre, a mezőgazdasági gépállomásokra támaszkodva irányítja és ellenőrzi a népgazdaságot a termelőerők fejlesztése, a közvagyon növelése, a dolgozók anyagi és kulturális színvonalának állandó emelése és az ország véderéjének fokozása érdekében.*”²³⁵ Vagyis az állami tulajdon és a tervgazdálkodás alkotmányba lett foglalva.

5.3. A fürdők államosítása

Az államosítás a hároméves terv időszakában érte a gyógyfürdőket is. Külön a fürdők államosítására vonatkozó rendelet nem volt, de több konferencián előkerült az államosításuk kérdése.²³⁶ Végül ezek a fürdők egyenként kerültek az állam kezébe, ez alól nem mentesültek a Baranya vármegyei fürdők sem.²³⁷

5.3.1. Harkány államosítása

A háború után az 1941-ben alapított részvénytársaság ismét kezébe vette fürdő üzemeltetését, és megkezdődött a károk helyreállítása. Breyer Imre egy darabig nem tért haza, de Antal György vezetésével a harkányi fürdőbizottság újjáalakult, és a következő években megtörtént a fürdőépületek, a forrás és a melegvizes vezetékek helyreállítása.²³⁸ Közben Breyer végül hazatért, nevét Bertalan Imrere magyarosította,²³⁹ viszont egy (vélelmezhetően koholt) valutaüzerkedési perbe keveredett. Végül nem ítélték el,²⁴⁰ és visszatérhetett a fürdő élére. A

²³³ Domonkos, E. (2019): 85.

²³⁴ Uo.

²³⁵ 1949. évi XX. tc.

²³⁶ Új Szó 1947.11.29.

²³⁷ HU-MNL-BaVL XXXV.1

²³⁸ Szita, L. (1986): 71-73.

²³⁹ Új Dunántúl, 1945. augusztus 10.

²⁴⁰ A sajtóban az ügyről több cikk is megjelent: Új Dunántúl, 1946. július 13., Új Dunántúl, 1946. szeptember 18., Új Dunántúl, 1946. szeptember 19.

felújítási munkálatok közben folytatódtak, és 1948-ig tartottak. Megjavították és átépítették a világítást, villanymotorokat és szivattyúkat vásároltak. A további fejlesztésekhez kölcsönhöz folyamodtak az Újjáépítési Minisztériumhoz, de kérésüket elutasították arra hivatkozva, hogy sürgősebb újjáépítési feladatokra kell a pénz. A teljes körű felújítás, így elmaradt, bár történtek további rekonstrukciók, pl. a terasz-vendéglő és a polgári-vendéglő helyreállítása, de több épületet csak lebontottak, mint pl. nyári éttermet vagy a II. osztályú gyógyfürdő épületét.²⁴¹

A fürdő működése így nagy nehézségek árán valósult csak meg, az államosítási hullám tetőzésekor egyre nehezebb volt egy magánkézben levő vállalkozást üzemeltetni. A gyógyfürdő elleni támadások a sajtóban is zajlottak, megteremtve a közhangulatot a tulajdonosok ellen, mintegy előkészítve az államosítást. Ezek a támadások már 1946 szeptemberében megkezdődtek, amikor egy levélre hivatkozva bemutatták a harkányi állapotokat. A cikk hangulatát a *„Levél Harkányból, ahol minden rom és pusztulás és ahol a bérlő újjáépítés helyett eladja a megmaradt berendezési tárgyakat”*²⁴² cím megadta. A cikk panaszkodik a magas árakra, a kori zárásra, a lebontott épületekre és az eladott berendezési tárgyakra. A cikk végén a valutaüzérkedés kapcsán szóba kerül 465 dollárt is odacitálja, szintén jó példa a hangulatkeltésre az Új Dunántúl 1947. június 4-i cikke, amely már a címében is figyelemfelkeltő volt: *„A vármegyei közellátási kormánybiztosság figyelmébe! Harkányban drágább az élet, mint a külföldi luxus-fürdőkben”*.²⁴³ Ebben a cikkben érdekes módon elismerik az eddig végzett fejlesztéseket, de kevesellik, A legnagyobb kritika a címben szereplő árakkal kapcsolatban fogalmazódott meg, és előkerültek a *„klasszikus”* higiéniai vádak is: *„Miből fedezze a dolgozó a vasúti költséget, ha Pécsről jár le Harkányba? Miből fizesse az 1,80-5,20 forintos fürdőjegyet? Mert arról, hogy valamelyikük is saját költségén 3 hétig tartózkodhasson Harkányban, beszélni sem lehet. A lakás- és étkezési árak már nem is fővárosiak, hanem vetekszenek a legdrágább, külföldi, luxus fürdők áraival. Pedig higiéniairól alig lehet beszélni azoknál a szobáknál, ahol egy ágy napi bére 4—5 forint. Miután ebbe a kérdésbe a község előljárósága nem tud, vagy nem akar belenyúlni, ezúton fordulunk Keserű alispánhoz, kövesse Zala megyei kartársának példáját és nyúljon bele a harkányi dzsungelbe.”*²⁴⁴

A nyomást és az egyre inkább lehetetlenné váló körülményeket végül nem bírta a vezetőség, melynek éléről távozott Bertalan Imre, és az Antall-család végül beadta a derekát. A Gazdasági Főtanács 1949. január 4-én meghozta a 12. számú határozatát, melyben intézkedtek

²⁴¹ Szita, L.(1986): 71-73.

²⁴² Új Dunántúl, 1946. szeptember 29.

²⁴³ Új Dunántúl, 1947. június 4.

²⁴⁴ Új Dunántúl, 1947. június 4.

a „Harkány Gyógyfürdő Bérleti Részvénytársaság” részvényeinek 70%-nak állami tulajdonba vételéről.²⁴⁵ Az ekkor már pártsajtóként üzemelő, átkeresztelt pécsi napilap, a Dunántúli Napló hírt adott az eseményről, a részleteket megfelelő kritikával kell kezelni: *„Harkányfürdő sorsában meglepő fordulat állott be. A háború által megtépázott gyógyfürdő részvényeit, a tulajdonosok, az Antal család felajánlotta az államnak minden ellenszolgáltatás nélkül. Az állam el is fogadta és megbízta az Országos Fürdőügyi Igazgatóságot az átvétellel kapcsolatos tennivalók lebonyolításával.”*²⁴⁶ A cikk arról is beszámol, hogy a fürdőt ezek után 800.000 forintból helyre fogják állítani. Arra nem tér ki, de teljesen világos, hogy eddig miért nem volt meg a pénz a felújításra. A cikk végén ugyanakkor egy érdekes információt is közöltek: *„A fürdő volt igazgatóját, Bertalan Imrét, a balatonfüredi állami gyógyfürdő és szanatórium vezetésével bízták meg.”*²⁴⁷

Harkány ezzel állami tulajdonba került, és igazgatásával a Mecsekvidéki Gyógyfürdők és Üdülők Nemzeti Vállalatát bízták meg.²⁴⁸ A pártsajtó az államosítás hírére nagy örömmel, és hangzatos című cikkekben közölte az olvasóival: *„Államosították Harkányfürdőt”*²⁴⁹ és *„Harkányfürdő is a dolgozóké!”*²⁵⁰

5.3.2. Sikonda államosítása

Sikondát teljesen széthordták a háború alatt, de élő szerződés alapján bérelte Breznay Géza. A fürdő bérleti formában történő üzemeltetése azonban csak jelentős politikai ellenszélben történhetett, ez már az első hónapokban kiderült. A bányász szakszervezet már 1946-ban célul tűzte ki a fürdő saját céljaira való átvételét, erről május 22-én tájékoztatták is az MKP Pécs városi Bizottságát.²⁵¹ Ezt követően a sajtó is nyilvánosságra hozta a terveket: *„Elvtársaink utazásának egy másik célja, szintén egy munkatervi pont megvalósítása, Sikonda gyógyfürdőnek munkásüdülő céljára való kiigénylése. Sikonda a Mecsek egy festői pontján fekszik, meleg gyógyhatású vízzel rendelkező fürdőhely. A múltban ezt a fürdőt magánvállalkozók bérelték, akik a fürdő forgalmából meglehetősen nagy hasznot húztak, viszont a munkásoknak, különösen a környékbeli bányászoknak a fürdőárak drága, volta miatt nem volt alkalmuk a gyógyhatású vizet nehéz munkában törődött testük üdítésére felhasználni. Most a szakszervezet igényli ki a fürdőt, s ha a fürdő a szakszervezet tulajdonába kerül, ez azt jelenti,*

²⁴⁵ Szita, L.(1986): 73-74.

²⁴⁶ Dunántúli Napló 1949. január 29.

²⁴⁷ Dunántúli Napló 1949. január 29.

²⁴⁸ Szita, L.(1986): 75.

²⁴⁹ Dunántúli Napló 1949. február 1.

²⁵⁰ Dunántúli Napló 1949. május 31.

²⁵¹ HU-MNL-BaVL X.17.: az 1946. május 22-i vezetőségi ülés jegyzőkönyve

hogy minden munkás olcsón és otthonias környezetben élvezheti az egészséget adó gyógyító vizet. ”²⁵²

A szakszervezet támadásai a sajtón keresztül már a következő hónapokban folytatódtak. Az Új Dunántúl terjedelmes cikkben foglalkozott Sikonda kérdésével, melynek már a címe is sokatmondó volt: *„Sikonda az ebek harmincadján”* A cikk elején a székeskáptalant kritizálták keményen. Eszerint a földbirtokrendeletet kijátszva szerepeltek a bérbeadási szerződésben, mert joga csak a Földművelési Minisztériumnak lett volna. A vádak az üzemeltetési körülmények ismertetésével folytatódtak: *„Szerződésben vállalt abbeli kötelezettségükkel azonban, hogy a háborús károk helyrehozatalát a legsürgősebben megkezdik, nevezett bérlők egyáltalán nem tettek eleget, mindössze annyiban, hogy a fürdőt a leghetetlenebb és antihigiénikus körülmények között megnyitották. Megnyitották tehát, de hogyan? Üdülésre szoruló bányászgyerekekkel ácsoltattak össze néhány roz[z]ant kabjnt, amelyeknek állapota kritikán aluli hiszen az ajtókat bezárni egyáltalán nem, csupán betámasztani lehet. A víz állandóan fertőzött és bűzlik a szennyről. — Ebből a szempontból a környező erdők sem kivételek, mert a háborús időkből visszamaradt állati hullák maradványait mindmáig nem takarították el és a rothadásnak indult tetemeiket ellepő hullahegyek tömegei csak fokozzák a különféle bőrbetegségek terjedését.”*²⁵³ Vagyis kirajzolódhatott az olvasó szeme előtt egy fertőző-bűzlő, fürdésre egyáltalán nem alkalmas romhalmaz, amelyhez rothadó állati tetemen keresztül kellett eljutni. Az állapotok ellen tiltakozó szakszervezet természetesen a munkáskézbe vételt tartotta a megfelelő megoldásnak, és folyamatosan tiltakozott az állapotok ellen. Az előbb idézett cikk ugyanakkor további érdekességeket is tartalmaz: *„Fürdőzők természetesen még ilyen körülmények között is akadnak s ez igen jó megélhetési lehetőséget biztosít a bérlőknek, hiszen kiadásaik ezek alapján a minimumra csökkennének. Az épületből pedig nap-nap után újabb és újabb értékek tűnnek el, úgyhogy nem helyreállítás, de állandó pusztulás folyik.”*²⁵⁴ Tehát mégiscsak voltak fürdőzők, ami nehezen képzelhető el a leírt állapotok mellett. Az elképzelhető, hogy tűntek el értékek az épületekből, az viszont kevésbé, hogy maga bérlő tüntette volna el, mert saját vagyonát nem lopja el senki.

Nem feledkezhethünk meg arról a tényről, hogy ebben az időszakban már folytak az államosítások. Ez az 1940-es évek végén elérte a baranyai gyógyfürdőket, Sikondát, és Harkányt is. Éppen ezért, ma már nehezen kideríthető, hogy az említett újságcikkekből mennyi a propaganda, és mennyi a valóság. Az mindenesetre tény, hogy az államosítás folyamatát

²⁵² Új Dunántúl, 1946. június 2.

²⁵³ Új Dunántúl, 1946. augusztus 28.

²⁵⁴ Uo.

valamilyen szinten alá kellett támasztaniuk társadalmi igénynek. Ebből a szempontból mindenképpen az államosítás malmára hajtotta a vizet a szakszervezet tiltakozása. A szakszervezet a folyamatos sajtótámadások mellett, felterjesztést nyújtott be a Földművelési Minisztériumhoz, korabeli szófordulattal élve: abból a célból, hogy végre a „dolgozó népé” lehessen a fürdő.

A szakszervezet nyomása viszont növekedett az év folyamán. Szeptemberben szakszervezeti ankétot tartottak,²⁵⁵ melyben szóba került Sikonda ügye, ahol a hangneme már egyértelműen határozott volt: „*A felszólalások után dr. Boros István elvtárs, főispán azokra a felszólalásokra válaszolt, amelyek az ő hatáskörébe tartoznak. A Sikonda-fürdő kérdésében nem biztathatja a Szakszervezetet a siker reményével. A Székeskáptalan puccsszerűen bérbeadta a fürdőt, komoly kilátásai vannak, hogy a fürdőt továbbra is tulajdonában tarthatja majd. Ha a Szakszervezet igénylése elutasíthatnák javasolni kell a gyógyfürdők államosítását.*”²⁵⁶ A szakszervezet, bár nem tudta megszerezni a fürdőt, megalapozta a közhangulatot az államosításhoz.

Magára az államosításra 1948-ban került sor. Az intézmény állami tulajdonba vétele után a Népjóléti Minisztérium kiadta a 3.046/E-1.-1/1949. N. M. számú rendeletét, amelyben elrendelte a sikondai gyógyfürdő felszámolását. A felszámolással a Pénzügyi Központot bízta meg.²⁵⁷ Még ebben az évben a kormány létrehozta a Mecsekvidéki Gyógyfürdők és Üdülők Nagyvállalatot, pécsi székhellyel. Ennek a vállalatnak lett a része a Harkányi Gyógyfürdővel és a Pécs Mecseki Üdülőszállóval együtt a Sikondai Gyógyfürdő is.²⁵⁸ Ezzel a gyógyfürdő formálisan is az állam kezébe ment át, és működése a későbbiekben ennek függvényében történt.

5.4. A gazdaságpolitika az 1950-es években és hatása a fürdőéletre

1950. január 1-vel kezdetét vette Magyarországon az első ötéves terv. Ez a terv kívánta Magyarországot a vas és acél országává tenni. Nem számolt az ország gazdaságföldrajzi adottságaival, és az 1930-as évek Szovjetunióhoz túlfeszített fejlesztést irányzott elő. Az elképzelések nem számoltak a realitásokkal. Öt év alatt a nemzeti jövedelmet mintegy 163%-kal kívánták emelni. A terv elsősorban az ipar kapacitásának növelését tűzte ki célul, a

²⁵⁵ Dunántúli Népszava, 1946. szeptember 5.

²⁵⁶ Dunántúli Népszava, 1946. szeptember 6.

²⁵⁷ Magyar Közlöny 1949. május 4.

²⁵⁸ Magyar Közlöny 1949. december 6.

mezőgazdaság fejlődését is ettől várta. Célok közt szerepelt az életszínvonal emelése, de a honvédelem fejlesztése és a kultúra felemelése is. A legnagyobb növekedést az ipartól várták. Úgy gondolták, hogy 1949-hez képest 1954-re az ipari termelés 186%-ra fog emelkedni. A mezőgazdasági növekedés ettől elmaradva 142%-os emelkedést produkálna, és az életszínvonal is 35%-kal emelkedne. Számoltak foglalkoztatottság növekedéssel, mintegy 480.000 új munkahely létesült volna. 180.000 új lakás felépítését is elhatározták. Ezek a növekedési tervek természetesen irreálisak voltak és lehetetlen volt őket megvalósítani. 1951. január 28-án összeült Magyar Dolgozók Pártjának II. kongresszusa, ahol az első ötéves terv irreális tervszámait még tovább emelték. Csak példaként említve, az eredetileg 51 milliárd forintba tervezett beruházási költséget 85 milliárd forintba emelték. Ebben a módosított tervben az ipar részesedését is növelték. Eredeti 40 % helyett az ipar végül 48 %-ban részesült volna ezekből a pénzekből. Ebből következően értelemszerűen csökkentették a mezőgazdaság és a közlekedés fejlesztésére szánt összegeket. Vagyis az ipart várták volna a fejlődést, amelyhez újabb irreális terveket is megalkottak. Az új munkahely tervezett számát az eredeti 480.000-ról 650.000-re növelték volna, a nemzeti jövedelem növekedésére az eddigi 163% helyett 235%-ot százalékosan írtak elő.²⁵⁹

Ez az ötéves terv valójában egy nehéziparosítási terv volt, és a beruházásoknak elsődleges célpontja a szénbányászat, a vastermelés és a hadiipar volt. A korszak legnagyobb presztízsberuházása Sztálinváros volt. Ez önmagában egy Eltúlzott elképzelés volt, ami párosult számos más vele egyidőben induló hasonló beruházással. Ilyen volt például a csepeli üzemcsőgyár, a balinkai szénbánya, vagy az almásfüzitői timföldgyár. A legnagyobb sztálinvárosi beruházást természetesen szovjet mintára hajtották végre. Több helyet vizsgáltak meg lehetséges helyszínéül, a Baranya megyei Mohács is szóba került. Az építkezés is elkezdődött, számos épületet felépítettek, lakótelep is épült, de a kibontakozó jugoszláv konfliktus miatt a mohácsi vasmű tervét végül elvetették. Lakótelep azóta is létezik, a többi épületet pedig a Mohácsi Farostlemezgyár (MOFA) használta fel. Mohács elvetése után szóba került Sióagárd is, de a várható nagy mennyiségű földmunka miatt végül ezt a lehetőséget is elvetették. Felmerült Dunapentele falu területe is, ahol azonnal elkezdődtek a munkálatok, mielőtt a mohácsi befejeződött volna. Közben megszületett a nehézipar fejlesztéséről szóló átfogó határozat, amelynek értelmében az épülő Dunai Vasmű a hengerelt lemezeket fogja gyártani. A terveket szovjet mérnökök készítették, így a szovjet minta lett a meghatározó. A tervezés során 5.000 munkással és közel 700 műszaki dolgozóval és 280.000 tonna kész

²⁵⁹ Kaposi, Z. (2010): 350.

hengereltáru előállításával számoltak. Már a tervezés pillanatában látszott, hogy ez veszteséges lesz. Ezért betervezték egy későbbi II. ütemet is. Persze az I. ütem megvalósulása is rengeteg nehézségbe ütközött. Az építőipar nem volt felkészülve erre a nagy munkára. De mivel presztízsb beruházás volt, ezért mindent alárendeltek ennek az építkezésnek. Dunapentele nevét Sztálinvárosra változtatták, és hamarosan átadták az első üzemet. Az 1950-es módosítások természetesen Sztálinvárost is érintették. A beruházásra szánt költségeket itt is megduplázták, 2 milliárdról 4 milliárdra emelték. Ezeket az összegeket 1953-ig folyamatosan és nagymértékben fel is használták, ezután azonban a politikai változásokból kifolyólag lényegesen kevesebb pénz jutott ide is.²⁶⁰

Számos más városból csináltak nehézipari szocialista várost. Salgótarjánból szocialista város lett, környékén jelentős széntermelés folyt már a dualizmus idején. Az itt bányászott szenet elsősorban a fővárosban használták fel. Miskolc nyugati részén Diósgyőrben a már meglévő kohászati alapokra építve hozták létre a nehézipari központot, melynek kulcsszerepe a Diósgyőri Vasmű lett. Szintén Borsodban, több település egyesüléséből hozták létre Kazincbarcikát. Ide is tervezték hőerőművet kokszoló művet, továbbá egy vegyi kombinátot. Ez utóbbi csak többéves késéssel kezdhette meg a termelését. Szintén nyersvas központot hoztak létre Ózdon, ahol a már meglévő fejlesztették tovább.²⁶¹

A dunántúli középhegység területén is több ipari komplexumot hoztak létre. Ezek közül kiemelendő Várpalota, ahol felépítettek egy hatalmas erőművet, ez lett az inotai hőerőmű és mellé építettek egy nagy vegyiműveket Péten. Ez utóbbi a műtrágyájáról lett híres. Szintén ebben a térségben alakultak ki ekkor a hatalmas alumíniumipari központok. Ezek közül kiemelendő Ajka, ahol timföldgyár és alumínium kohó is üzemelt. Ahogy Nógrádban Salgótarján úgy ebben a térségben Ajka lett a szocialista város. Az ajkai alumíniumipari épült rá más alumíniumipari fejlesztést is, például az almásfüzitői timföldgyár. Ebben a térségben szocialista városként még több bányászváros fejlesztését is előirányozták. Közülük a legfontosabb Tatabánya és Dorog, ezeken a településeken a barna kőszén bányászatát irányozták elő és fejlesztették az ötéves terv időszakában.²⁶²

Kicsit különlegesebb volt a helyzet a Mecsek hegységben található feketekőszén bányák esetében. Mivel ezek a bányák a második világháború befejezéséig a Dunagőzhajózási Társaság (DGT) tulajdonában voltak, melyek az Anschluss után a náci Németország kezébe kerültek. Ezért a potsdami szerződés alapján jóvátételként a bányászati jogokat a Szovjetunió kapta

²⁶⁰ Kaposi, Z. (2010): 351-354.

²⁶¹ Kaposi, Z. (2010): 354-355.

²⁶² Kaposi, Z. (2010): 355-356.

meg.²⁶³ 1952. szeptember 30-án Magyarország és a Szovjetunió között egy egyezményt kötöttek, amelynek értelmében az összes Mecsek-vidéki szénbánya a magyar állam tulajdonába került. Ezek után a szénbányákat a Bánya és Energiaügyi Minisztérium és az Országos Tervhivatal, továbbá a Pénzügyminisztérium elhatározásával Pécsi Szénbányák elnevezéssel egy A/1. típusú állami vállalattá alakították. Az államosított bányákat a Magyar Állami Szénbányák Rt. (MÁSZ Rt.) fogta össze. Az ország különböző területein található szénmedencék kerületi felosztásban tartoztak a szervezet alá. A MÁSZ Rt. 1948. november 1-jén megszűnt, helyette létrehozták a Mecseki Szénbányák Nemzeti Vállalatot, majd megindult a trösztösítés. Ezt 1951 augusztus 9-én deklarálta a magyar kormány. A következő évben 7 darab szénbányászati trösztöt szerveztek, ezek egyike a Mecseki Szénbányászati Tröszt volt. 1954-től kezdve ez utóbbi szervezet alá tartozott a Pécsi Szénbányászati Tröszt és a Komlói Szénbányászati Tröszt.²⁶⁴

A mecseki szén kiváló minőségű feketeköszén volt. Ezt a szemet kívánták felhasználni a Dunai Vasműben is. Pécsen kívül nagymértékű kitermelés Komló Szászvár és Nagymányok térségében történt. Legnagyobb mértékben a komlói szénkitermelés növekedett. Ezért a már előbb említett szocialista városok mellett, 1951-ben Komlót is szocialista várossá nyilvánították. Ezért egy nagymértékű beruházás indult el a városban, így vált Komló egy 3.000 fős faluból, 15.000 fős várossá. Kijelölték az 571 méter mély Zobák-akna területét, és 1955-re a kitermelés túllépte az egymillió tonnát. A bányán kívül erőművet is építettek Komlóra, amit 1952-ben az országos hálózatra kötöttek.²⁶⁵ Láthatjuk tehát, hogy ezek a beruházások, ritka kivétellel, még csak nem is a fürdőhelyek közelében történtek. Egyik kivételt éppen Komló jelenti, de fejlesztése csak közvetve hatott a közeli Sikonda fejlesztésére.

Szintén az 1. ötéves terv időszakára esik a villamosenergia hálózat kiépítése és befejezése. A szocialista városok bemutatásakor beszéltem az inotai illetve a komlói hőerőműről, melyek részei voltak az elektromos hálózat kiépítésének. 1953-ra fejeződött be a teljes hálózat kiépülése, és az utolsó település bekapcsolása a villamosenergia hálózatba. A legnagyobb energia beruházás a Tiszai Erőmű felépítése lett, Tiszaszederkény faluban. A települést később átkeresztelték Leninvárosra.²⁶⁶

A nehézipari fejlesztésekhez hozzátartozott a gépipar fejlesztése is. Ennek a legjelentősebb reprezentánsa a csepeli gépipar. Ez a valamikori Weiss Manfréd művekre

²⁶³ Pálfi, A. (2007): 50.

²⁶⁴ Babics, A. (1961): 254-256.

²⁶⁵ Kaposi, Z. (2010): 356.

²⁶⁶ Kaposi, Z. (2010): 356-357.

alapozva történt meg, egy viszonylag nagyobb beruházással. Az acélmű mellett egy alumíniumkohó is működött, illetve egy szerszámgépgyár. Ez azonban csak kisebb beruházásnak minősült a bányászati, illetve a kohászati beruházásokhoz képest. Kisebb gépgyárak voltak szerte az országban, például Pécsen is a Soproni Gépgyár. Ezeknél azonban elmaradtak a komolyabb beruházások, ami azért is volt probléma, mert nemzetközi viszonylatban inkább ezek voltak a jellemzők. Az ott lezajlott technológiai forradalom így nem ért el Magyarországra, és az amúgy is fejletlen magyar gazdaság még messzebb került a világ élvonalától. Ugyanakkor mégsem mondhatjuk el, hogy egyáltalán nem történtek beruházások a gépipar területén, de ezek nagyon szoros összefüggésben voltak a hadiipari beruházásokkal. Ehhez képest a fogyasztási cikkek jelentős mértékben elmaradtak függetlenül attól, hogy a lakosság részéről meg lett volna erre a kereslet.²⁶⁷

Nem csak a nehézipar azon részei szenvedtek hátrányt, melyek nem kötődtek szorosan a hadiiparhoz, hanem a többi iparág is. Az ötéves tervnek vesztese volt a könnyűipar is. Ez az ágazat amúgy is sokat szenvedett a német megszállás alatt, a rekonstrukciója is régi leselejtezett gépekkel történt. A könnyűipari ágazatok közül a textilipar volt a legjelentősebb. Ezek közül a Lőrinci Fonó a legjelentősebb, ide kerültek az előbb említett használt csehszlovák gépek 1948-ban. Más textilipari beruházások is, például Kaposváron is felépítettek egy fonó-szövő textilgyárat. Itt 1.200 fő foglalkoztatását gondolták megvalósítani. A textilipari beruházás azért is volt érdekes, mert agrár közegben is lehetett telepíteni.²⁶⁸

Amint láthattuk, az 1. ötéves terv elsősorban egy nehézipari beruházási terv volt. Ennek hatására átalakult a magyar gazdaság szerkezete, csökkent a mezőgazdaság aránya és jelentősen növekedett az iparé azon belül a nehéziparé. Ezek a változások azonban elmaradtak technológiával és elmaradt szerkezettel is párosultak. Ha figyelembe vesszük azt a tényt, hogy ebben az időszakban a fejlettebb országokban elsősorban a szolgáltatás szektora növekedett, akkor láthatjuk a magyar gazdaság szempontjából tragikus folyamatot, vagyis azt, hogy ezt a szektort az 1. ötéves terv teljes mértékben háttérbe szorította. Ha véletlenül történt is valamiféle beruházás, az rendkívül silány minőségben, elmaradt technológiával valósult meg. Erre szintén említhetjük a Dél-Dunántúlról a kaposvári Patyolat Vállalat esetét. A város központjában lévő vállalat jelentős honvédségi megrendelést kapott, melyek önmagukban túlmutatnak a kapacitására. 1953-ban egy robbanás történt, ezért elhatározták, hogy veszélyessége miatt a város külső területein építik újjá. Az építkezés tervek nélkül kezdődött,

²⁶⁷ Kaposi, Z. (2010): 357-358.

²⁶⁸ Kaposi, Z. (2010): 358-363.

az épületet túlméretezték, kazánházat elfelejtettek tervezni hozzá, valamint nem vették figyelembe, hogy a vállalat gőzüzemű, és nem nyitható ablakokat szereltek rá. Már az átadáskor katasztrofális állapotban volt az épület és környéke. Folytak a csövek, penészes volt a plafon, a járda széttöredezett a csővezetékek rozsdásak voltak.²⁶⁹

Az ötéves terv előírásai teljes mértékben elszakadtak az ország természeti, társadalmi és a meglevő gazdasági adottságaitól. Nem voltak tekintettel a gazdaságosságra miközben folyamatosan átírták a terveket, egy irreálisabb célokat tűztek ki maguk elé, és a legkevésbé jövedelmező ágazatokba fektették a pénzt. Elsősorban a nyersanyag termelésére és a hatalmas alapanyag igényű ágazatok fejlesztésére. A hiányzó nyersanyagot természetesen rendkívül gyenge minőségben a Szovjetunióból importálták. Tehát ez egy egyoldalú, erőltetett és a hagyományos jövedelmező vagy éppen a modern ágazatokat háttérbe szorító terv volt. Az eredmény ebből következően egy nagyon súlyos torzítás lett, amelyekre már az előbbieken is felhívtuk a figyelmet. A fogyasztási iparcikkek, a szolgáltatások háttérbe szorítása, miközben az alapanyag termelés eltúlzott mennyiségű fejlesztése volt a jellemző. Ha nemzetközi összehasonlításban nézzük, és nem világgazdasági szempontból, hanem csak a szocialista országokkal hasonlítjuk össze, akkor is megfigyelhető, hogy Magyarország alkotta le a legszélsőségesebb programot. A fejlesztésekre szánt pénzeket rendkívül aránytalan osztották el. Az összeg 80%-át a nehéziparra fordították. Eközben olyan területek, mint például az infrastruktúra vagy a közlekedés fejlesztése nagyon durván háttérbe szorult. A források alig 12%-át kapták meg. Nem vették figyelembe, hogy ezen területek fejlesztése gazdasági szempontból nélkülözhetetlen, vagyis az ezirányú fejlesztések elmaradása nem csak egy sima eltolódás, magát a gazdaságot veszélyeztető hiba. Ezek után nem kell csodálkozni, hogy az oktatásra, egészségügyre és a szociálpolitikára az összes beruházási tőke mindössze 3,5%-át fordították.²⁷⁰

A terv végrehajtása külgazdasági szempontból is kudarcnak volt minősíthető. Az eredeti terv az volt, hogy a KGST önellátó lesz, független a fejlett kapitalista világtól. Éppen ezért Magyarország, ahogy a többi KGST tagállam is, megpróbálta csökkenteni a nyugati kereskedelmet és leépíteni a korábbi kapcsolatokat. Ez annyiban sikerült is, hogy az 1. ötéves terv pont azokat az ágazatokat szorította háttérbe, melyekben Magyarország export képes volt. Ezzel párhuzamosan viszont nem tudták megoldani, hogy miként szerezzünk be a fejlett, vagy legalábbis az önmagához képest fejlett technológiát. Ez továbbra is csak nyugat Európából vagy

²⁶⁹ Kaposi, Z. (2010): 363-365.

²⁷⁰ Gunst, P. (2006): 132-134.

általában a fejlett nyugati világból volt lehetséges. Mivel azonban az exportképes termékek mennyisége és természetesen a minősége is jelentősen csökkent, ezért a külkereskedelmi mérleg felbillent, és Magyarország ezeket a beszerzéseket csak hitelekből tudta fedezni. Így Magyarország megindult az eladósodás útján, ráadásul a KGST országokhoz képest is meglepően nagy mértékben.²⁷¹

Az államosításoknál tárgyalt kirakatperek természetesen nem értek véget az államosítással. Az 1. ötéves terv is a kirakatperek ideje volt. Nemcsak a vélt vagy valós politikai ellenfelek, de különböző gazdasági szereplők ellen is. Az erőltetett beruházás ugyanis a korábbiakhoz képest elképesztő méretű volt. A nemzeti jövedelemnek több mint 20 százalékat fordították beruházásra, ami legalább háromszorosa volt a háború előttinek. A nemzeti jövedelem ilyen mértékű kivonása kizárólag erőszakkal volt megvalósítható. Ezért fokozni kellett az „éberséget”, ami jelen esetben különböző gazdasági szereplők elleni kirakatperekben nyilvánult meg. Kiemelkedtek közülük a kulákperek, de vállalatvezetők elleni is folyamatosak voltak a különböző eljárások. A kényszer másik eszköze a munkahelyváltztatás megnehezítése, és a kötelező munkaerőközvetítés bevezetése volt. Az erőltetett nehéziparosítás ugyanis hatalmas munkaerő-tömeget tömeget kívánt, ezért a fiatalokat átirányították az iparba. Az életszínvonal ugyanakkor stagnált, a reálbér mindössze fél százalékkal nőtt. Ugyanakkor a további beruházásokat, annak ütemének megtartását csak a lakosság további sarcolásával lehet megvalósítani, ennek egyik emblematikus eszköze a békekölcsön volt.²⁷²

A deklarált célok között nem szerepelt a turizmus fejlesztése. A terv kidolgozói nem láttak lehetőséget a fejlesztésében, mivel nem volt kapcsolható közvetlenül a hadiiparhoz. A fürdőkről azonban szó esik, mégpedig a dolgozók egészségének védelméről szóló 42.§ (6) bekezdésében: „*Gondoskodni kell arról, hogy a népi demokrácia nagy vívmánya, a fizetett szabadság révén az üdülőhelyeken és gyógyfürdőkön közel 200.000-rel több gyermek és felnőtt dolgozó tölthesse el szabadságát.*”²⁷³ Vagyis szó esik a gyógyfürdők látogatottságának növeléséről, de arról nem, hogy ezt hogyan szeretnék megvalósítani. Az is világos, hogy ennek a passzusnak inkább szociálpolitikai, mintsem gazdasági okai voltak, ezért nem is kerülhetett sor semmilyen turizmus- vagy fürdőfejlesztésre az első ötéves terv időszakában. Az eddig elmondott elemek is világosan megmutatják, hogy ekkor csak a hadiiparhoz közvetlenül köthető ágazatok kerültek a figyelem központjába, a turizmus, vagy a fürdőkultúra nem fért bele ebbe a kategóriába. Itt jegyezzük meg, hogy a fizetett szabadság, bár valójában nem a népi

²⁷¹ Gunst, P. (2006): 134-135.

²⁷² Gunst, P. (2006): 135.

²⁷³ 1949. évi XXV. tc.

demokrácia vívmánya, hiszen már korábban is létezett, tömegessé tétele mégis lehetővé tette, hogy a tömegturizmus a gyógyfürdőket, és más termálfürdőket is elérje.

1951. január 28-án összeült Magyar Dolgozók Pártjának II. kongresszusa, ahol az első ötéves terv amúgy is irreális tervszámait még tovább emelték. Azonban ahogy az eredeti tervben sem találunk utalást a turizmus fejlesztésére, úgy a módosított tervben sem. Amint láttuk, az eredeti tervben szerepel a fürdők látogatottságának növelése, a módosított terv már nem beszél a fürdőkről.²⁷⁴ Ezek alapján megállapíthatjuk, hogy a fürdők fejlesztése turizmus szempontjából nem szerepelt az első ötéves terv célkitűzései között. Így a rákosi korszak gazdaságpolitikája egyáltalán nem volt kedvező a fürdőkultúra fejlődéséhez.

Az első ötéves terv időszakában tehát a központ részéről nem irányult különösebb figyelem sem a turizmus sem a fürdőkultúra fejlesztésére. Megelégedtek a meglevő kapacitás kihasználásával, a frissen államosított fürdők üzemeltetésével, így nagyobb beruházások ebben a korszakban nem mutathatók ki. Különösebb nyoma a turizmusnak sincs. Ebben a korszakban nem volt több mint munkásüdültetés.

5.5. A turizmus szerepének változása az 1950-es évek második felében

1953-ban meghalt Sztálin és szovjet utasításra leváltották miniszterelnöki pozíciójáról Rákosi Mátyást, helyére Nagy Imre került. A Szovjetunió politikájának változása kihatással volt a magyar gazdaságpolitikára is. Az új doktrína értelmében nem csak véget vetettek a Tito-ellenes kampánynak, de megszületett a koreai fegyverszünet is. Az első ötéves terv tervszámainak 1951-es emelése a háborúra való készülődéssel volt összefüggésben, az új doktrína ezzel szemben a békés egymás mellett élésről szólt. Ebből logikusan következett, hogy a hadseregfejlesztés és az ezt megalapozó nehézipari beruházások erőltetett ütemét nem szükséges tartani.²⁷⁵

Nagy Imre 1953. július 4-én a parlamentben ismertette új kormányprogramját,²⁷⁶ amelynek fontos eleme volt, hogy a magyar gazdasági adottságokhoz sokkal inkább megfelelő gazdaságpolitikát folytasson. Ezt egyébként a szovjet vezetők is elvárták tőle. Ugyanakkor nem szabad elfeledkezni arról, hogy az 1. ötéves terv még tartott. Ennek ellenére 30%-kal

²⁷⁴ 1951. évi II. tc.

²⁷⁵ Romsics, I. (2010): 376-377.

²⁷⁶ Romsics, I. (2010): 378.; Kaposi, Z. (2010): 369.

csökkentették a nehézipari beruházások volumenét. A hangsúly a mezőgazdaságon volt, megszüntették az erőszakos kolhozosítást, és lehetővé tették, hogy kilépjenek a téeszekből.²⁷⁷

Az új gazdaságpolitikai szemlélet azonban nemcsak a nehéziparban és a mezőgazdaságban, hanem a gazdaság más területein is éreztette hatását. Ismét felfedezték a turizmusban rejlő lehetőségeket, felismerték, hogy ennek segítségével az ország devizabevételhez juthat. Ezért 1955. január 12-én összeült a minisztertanács, hogy megvitassák az idegenforgalom helyzetét, és határozatot hoztak a fejlesztéséről. Ez volt a 3010/I.22/1955. sz. MT határozat, amelynek legelső pontja devizabevételek emelése érdekében kimondja, hogy *„A devizakeretek emelése érdekében a nyugati országokból Magyarországra irányuló idegenforgalmat meg kell szervezni. A szervezést általában társas-utazás formájában kell lebonyolítani. A rendelkezésre álló férőhelyek számának megfelelően lehetőséget kell biztosítani az egyéni utazási igények kielégítésére is.”*²⁷⁸ Ugyanez a határozat rendelkezett az idegenforgalmi tanács felállításáról. Ennek a tanácsnak az elnöke a közlekedés és postaügyi miniszter lett, titkára pedig az Idegenforgalmi Beszerzési, Utazási és Szállítási RT (IBUSZ) igazgatója. A 13. pont arról, hogy a gyógyfürdők felé irányuló forgalmat még ebben az évben meg kell szervezni. Ugyanakkor 17. pont bevezette a gyógy- és üdülöhelyi illetéket. Az ebből származó bevételeket fejlesztésre kívánták fordítani.

Még ebben az évben ezért újra felállították az Országos Idegenforgalmi Tanácsot (OIT).²⁷⁹ Már az első évben látható eredménye volt a működésének, hiszen 50.000 fővel megnőtt a Magyarországra látogató külföldi turisták száma. Bár újabb ötéves terv még nem született, de 1956-ban jelentősen felértékelődött a turizmus szerepe, köztük a külföldről érkező turisták. Láthattuk, hogy a tőlük érkező deviza bevételek milyen fontossá váltak. Ezért a turisták számának további növelése érdekében 1956. márciusában a 3208/III.16./1956. sz. MT rendelettel eltörölték a gyógy- és üdülöhelyi illetéket.²⁸⁰

1956 őszétől kezdve azonban, köszönhetően a forradalomnak, a leverésének, és az azt követő negatív külföldi visszhangnak, a külföldi turisták száma drasztikusan visszaesett. Az év második felében ez látványosan kimutatható volt. Ezzel párhuzamosan az ország általános gazdasági mutatói folyamatosan romló tendenciát mutattak. Az új Kádár rendszer megpróbálta ezt orvosolni, és ennek egyik elemeként ismét fontossá, sőt sürgőssé vált az idegenforgalom fellendítése, a külföldi turisták érkezése szempontjából. Ezért hoztak egy újabb

²⁷⁷ Kaposi, Z. (2010): 369.

²⁷⁸ HU-MNL-OL XIX.a 83.b 3001-3015/1955.

²⁷⁹ Kovács, L. & Takács, J. (1966): 77.

²⁸⁰ HU-MNL-OL XIX.a 83.b 3201-3240/1956

kormányhatározatot (3315/1958. sz.),²⁸¹ amelyben a közlekedés- és postaügyi minisztert felszólították, hogy tegyen jelentést az idegenforgalom alakulásáról. 1959-ben ezért megkezdődött a pártközpontban egy elemző munka, amelyben azt vizsgálták, hogy a nemzetközi turizmusban milyen devizaszerzési lehetőségek vannak. Ez a munka a következő évben is folytatódott, így egy többször jelent meg a kérdés az ország legfelsőbb vezetői előtt.

282

A szervezés 1960-ban folytatódott. Ekkor döntöttek úgy, hogy az Országos Idegenforgalmi Tanács élére az eddigi közlekedés- és postaügyi miniszter helyett függetlenített főtitkár kerül (3035/1960. sz. MT határozat).²⁸³

Az idegenforgalomban fordulópontot a 3117/1960. számú MT határozat jelentette.²⁸⁴ Ez a határozat a kért jelentés hatására fogalmazódott meg. A jelentés szigorúan titkos volt, ezért azt feltételezhetjük, hogy a benne foglalt információk tükrözik az 1960-as év állapotát. Magát a jelentést közvetlenül a Központi Népi Ellenőrzési Bizottság hatására adták ki.

A jelentés részletesen elemzi az idegenforgalom helyzetét. Belföldi idegenforgalom tekintetében a jelentés alapvetően két dologra koncentrált. Koncentrált a szálláshelyek kérdésére és a turista célpontok megközelítésének kérdésére. Összességében megállapítja, hogy nagyon alacsony a szállodai kapacitás, de más lehetőségek, így a turistaházak is rendkívül elhanyagoltak. Emellett megjegyzi, hogy a vállalati üdültetést nem használják ki megfelelően. A közlekedést tekintve Kiemeli az autóbuszos közlekedés iránti igényt, De megjegyzi, hogy a rendelkezésre álló autóbuszokat nem használják ki megfelelően. Területi szempontból Budapestre és Balatonra koncentrált, bár a jelentés részben érinti a hegyvidéki turizmust is. A többi terület csak úgy kerül a jelentésbe, hogy megjegyzi, hogy csökken a turizmusba bevont községek száma.²⁸⁵

A külföldi idegenforgalom szempontjából a jelentés megjegyzi, hogy a beutazók 80 %-a baráti országokból, 20 %-a pedig tőkés országokból érkezett. A lebonyolítók közül megjegyzi az IBUSZ-t, továbbá az Express Ifjúsági Utazási Vállalatot és a Szakszervezetek Országos Tanácsát (SZOT). A jelentésből kiderül, hogy a külföldiek főként Budapestet és a Balaton környékét látogatják. A jelentés ezen része kitér a gyógyturizmus kérdésére is: *„Megfelelő gyógyszállók hiányában – egyébként jelentős gyógyvizeink ellenére – ilyen jellegű*

²⁸¹ HU-MNL-OL XIX.a 83.b 3306-3330/1958

²⁸² Rehák, G.(2009): 116.

²⁸³ HU-MNL-OL XIX.a 83.b 3001-3050/1960

²⁸⁴ HU-MNL-OL XIX.a 83,b 3111-3150/1960

²⁸⁵ Uo.

idegenforgalmat Gyakorlatilag nem bonyolítunk.”²⁸⁶ Ezután kitér a jelentés A külföldi idegenforgalom nehézségeire. Ilyen például a megfelelő egyezmény hiánya, erre Albániát és Bulgáriát említi példaként, vagy a vízumkényszer a Szovjetunióval. Ami témánk szempontjából érdekes, a tőkés országokból érkező turizmus problémái. Ennek kapcsán a jelentés kiemeli a drága vízumokat, illetve beszerzésük hosszú idejét. Az adminisztratív problémákon túl a legnagyobb gond itt is a szállodai kapacitás kérdése. Ebben az esetben azonban nemcsak az a probléma, hogy kevés a hely, hanem a meglévő kapacitások minősége sem éri el a kívánt színvonalat. Ennek orvoslására a második öt éves terv tesz kísérletet, a jelentés szerint hatszáz szobával kívánják bővíteni a budapesti szállodai kapacitást.²⁸⁷

A jelentés néhány mondatban kitér a gyógyfürdők kérdésére is. Azonban a többi részéhez hasonlóan, itt is elsősorban Budapestre koncentrálnak. Az Ybl fürdő helyreállításáról beszél, a Gellért szálló gyógyászati felszereléséről, és megjegyzi, hogy a fejlesztések csak vontatottan haladnak. A vidéki gyógyfürdőket egy mondatban említi: „*Lényegében hasonló a helyzet vidéki gyógyfürdőink (Hévíz, Balatonfüred, Harkány stb.) vonatkozásában is.*”²⁸⁸ A továbbiakban ismét visszatér a Budapesti és a balatoni turizmusra, bár röviden a vidékével is foglalkozik. Központilag irányított hosszútávú terv kidolgozását javasolja. Végezetül rátér az idegenforgalommal foglalkozó szervek működésére. Itt elsősorban az Országos Idegenforgalmi Tanácsot (OIT) és az IBUSZ-t említi, kiemelve a közös munka összehangolásának hiányát. Ennek következménye, hogy rendezvények idején a szállodák túlzsúfoltak, máskor részben üresen állnak.²⁸⁹ A kihasználtság szempontjából 1959-ben a gyógyszállók különösen rosszul szerepelnek, ami alól csak a harmadik negyedév volt kivétel, de ott is átlag alatt teljesítettek

²⁸⁶ Uo.

²⁸⁷ Uo.

²⁸⁸ Uo.

²⁸⁹ Uo.

	Ágykihasználtság (%)				Férőhely kihasználtság (%)			
	I.	II.	III.	IV.	I.	II.	III.	IV.
Budapest	85,8	97,1	107,7	90,3	63,2	72,2	82,0	69,2
Balatonmellék	30,3	44,7	77,6	30,3	22,8	34,5	64,2	23,2
Dunakanyar	33,2	39,6	51,1	33,4	31,8	35,0	45,3	32,0
Gyógyfürdők	15,9	23,2	61,4	22,1	14,4	21,6	55,5	20,0
Magaslat	25,5	59,0	56,8	30,7	24,7	52,1	48,1	29,9
Megyeszékhely, mjev.	84,0	99,6	104,3	97,2	46,4	64,5	67,5	63,5
Egyéb terület	55,0	59,8	61,0	63,4	43,1	46,8	48,4	51,1
Összesen	61,3	73,6	82,7	67,7	47,1	55,8	63,8	52,7

1. táblázat: A szállodák kihasználtságának alakulása 1959-ben²⁹⁰.

Ez az egyik magyarázata annak, hogy a gyógyfürdők esetében a kapacitás sem növekedett, lényegében elenyészően. Hozzá képest a többi területen valamivel jelentősebb volt a fejlesztések száma és aránya:

	1958.12.31.		1959.12.31.		férőhely különbség
	szálló	férőhely	szálló	férőhely	
Budapest	18	3.080	19	3.258	178
Balatonmellék	32	2.202	38	3.195	993
Dunakanyar	9	441	10	529	88
Gyógyfürdők	7	442	6	454	12
Magaslat	35	1.575	34	1.677	102
Egyéb terület	130	5.441	125	5.500	59
Összesen	231	13.181	232	14.613	1.432

2. táblázat: A férőhelyek számának alakulása 1959-ben²⁹¹.

A jelentés után, azt elfogadva, a minisztertanács meghozta a 3117/1960. számú határozatát az idegenforgalom fejlesztéséről. Ebben előírtak a külföldi idegenforgalom fokozását, az OIT és más idegenforgalmi feladatokat ellátó országos szerepek együttműködését

²⁹⁰ Uo.

²⁹¹ Uo.

szabályozó rendelettervezet kidolgozását, egy távlati idegenforgalmi terv kidolgozását és a meglevő üdülőképesség növelését. A tervek elkészítésére az országos idegenforgalmi tanácsot utasították.²⁹²

5.6. Az ötéves tervek és a termálturizmus

A minisztertanácsi határozat után az volt várható, hogy az újra beinduló ötéves tervek már deklarálni fogják az idegenforgalom fejlesztését. Ez valóban így is volt, az 1961-ben induló második ötéves terv 79.§-a kimondta: „Az idegenforgalom és a belföldi szükségletek jobb kielégítése érdekében 1450 szobával kell növelni a szállodai férőhelyek számát, elsősorban a meglevő szállodák bővítése és korszerűsítése útján, főként Budapesten és a Balaton mentén. Vidéken legalább hét szállodát kell üzembe helyezni, illetve bővíteni.”²⁹³ Vagyis közvetlenül a következő évben már megjelent deklarált célok között a szállodai kapacitás bővítése. Ez azonban csak kis részét képezi az ötéves tervnek. Azt is láthatjuk, hogy gyógyfürdőkről nem esik szó. Ebben a tervidőszakban csak két kiemelt célpont Budapest és Balaton lett megcélózva. Ha a jelentés alapján Magyarország állapotát vesszük figyelembe esztétikai szempontból, akkor természetesen érthető, hogy a két legfontosabb kiemelt célpont kerül első körben fejlesztésre.

A harmadik ötéves terv az előzőhöz képest semmi újat nem mond. Az idegenforgalmat egy mondatral intézi el a 3.§ (4) bekezdésében: „Szélesíteni kell idegenforgalmi kapcsolatainkat.”²⁹⁴ Azt azért mégsem mondhatjuk, hogy ebben az időszakban semmi nem történt volna, ami a turizmus fellendülését segítette. A későbbi fejezetekben tárgyalandó Országos Vízgazdálkodási Keretterv ekkor fogadták el, és ugyanebben az időszakban történtek helyi kezdeményezések, pl. Somogy megyében ekkor született meg a fürdőfejlesztési koncepció.

Bár az ötéves tervek nem foglalkoztak részletesen az idegenforgalommal, a minisztertanácsi határozatok azt mutatják, hogy a kormány ennek ellenére komolyan foglalkozott az üggyel. Az 1964-es év a turizmusban egyfajta fordulatot jelentett, mert ekkor könnyítették meg a beutazást, továbbá vám- és devizakedvezményeket adtak.²⁹⁵ Ekkor állították fel az Országos Idegenforgalmi Hivatalt (OIH),²⁹⁶ ugyanebben az évben számos beruházás történt, nevelték a szállodai férőhelyek számát, de növelték más idegenforgalmi egységek számát is. Nem elhanyagolható tény azt sem, hogy 1962-ben vették le a magyar ügyet

²⁹² Uo.

²⁹³ 1961. évi II. tc.

²⁹⁴ 1966. évi II. tc.

²⁹⁵ HU-MNL-OL XIX.a 83.b 3446-3485/1964

²⁹⁶ 1017/1964 (VI. 6.) Korm. számú határozat az idegenforgalom szervezetének kialakításáról. Törvények (1965)

az ENSZ napirendjéről, 1963-ban pedig Kádár amnesztiát hirdetett. Mindezek hatására a külföldi turisták száma meghaladta az egymilliót. Ezeknek alig 10%-a érkezett a nyugati országokból. A szálláskapacitás növelése ellenére a megnövekedett turistaszámot nem tudták kellőképpen elhelyezni, ami legjobban a kempingezők esetében mutatható ki. A jelentés szerint naponta 30.000 fő, csúcsforgalomban van ennél több, mintegy 57.000 fő kényszerült vadkempingezésre. A legnagyobb probléma azonban, szálláshelyek hiányán túl, a nyugati vendégek által hozott valuta elköltésének korlátozott lehetősége.²⁹⁷ Ez utóbbi kérdésre megoldásként határozatot hoztak arról, hogy vizsgálják meg annak lehetőségét, hogy valutáért árusító boltokat hozzanak létre. Ez a 3456/1964. számú minisztertanácsi rendelet, amelynek harmadik pontja a gyógyfürdőkkel is foglalkozik, és előírja három gyógyhatású víz idegenforgalmi hasznosításának a lehetőségének megvizsgálását. Ez a három gyógyvíz Budapesten, Hévízen és Hajdúszoboszlón található.

A következő évben, immár az OIH tett jelentést²⁹⁸ az ország idegenforgalmi helyzetéről. A beutazó turisták száma növekedett, de a jelentésből az is kiderül, hogy a nyugatról érkező turisták jelentős része emigráns magyar. Az ő tömeges látogatásuk visszavezethető az 1963-as amnesztiára. Ugyanakkor a bizalmatlanság fennmaradt, amit jelez, hogy a jelentés viszonylag hosszasan foglalkozunk az állambiztonság kérdésével. A legfontosabb azonban a devizabevételek növelése volt. Ezért lefektették az idegenforgalom fejlesztésének elveit. 1. Tovább kell növelni a szálláshelyek számát, annak ellenére, hogy a tervben meghatározott férőhelyek mindössze kétharmadára adott pénzügyi keretet az Országos Tervhivatal. A kapacitást kempingek létesítésével és a kollégiumok iskolai szünetben történő rendelkezésre bocsátásával kívánták elérni. 2. Fejleszteni kell a kereskedelmet és a vendéglátóipart is. Ennek egyik elemeként engedélyezik magánszemélyek részére az iparendély kiadását, vagyis a devizabevételek elérése érdekében korlátozottan, de megjelenik a magánszektor. Különleges helyet foglalnak el a valutáért árusító üzletek, melynek termékeit vámmentesen ki lehet vinni az országból, az ország pedig könnyebben jut valutához. A turizmus fellendítéséhez az ország műemlékeit is fel kívánták használni, hogy látogatásokkal növeljék a turisták számát. Ennek pozitív hozadéka lett a műemlékek helyreállítása. 3. Az IBUSZ kereskedelmi jellegű utazási irodává alakítása és együttműködése a Malévval szintén növelheti a turisták számát. 4. Kezdődjön meg a felvilágosító és propaganda tevékenység, hogy a külföldieket tájékoztassák a magyarországi lehetőségekről. 5. Míg nyugatról meg kell próbálni becsalogatni a turistákat,

²⁹⁷ HU-MNL-OL XIX.a 83.b 3446-3485/1964

²⁹⁸ HU-MNL-OL XIX.a 83.b 3331-3390/1965

addig a nyugatra irányuló magyar turizmust meg kell próbálni a baráti országokba, vagyis a Szovjetunióba, Lengyelországba, Romániába, a Német Demokratikus Köztársaságba (NDK), Jugoszláviába és Bulgáriába irányítani. Az emigráns magyarokat rokonlátogatásra buzdítani. Ez utóbbinak célországai az Amerikai Egyesült Államok (USA), Kanada, Német Szövetségi Köztársaság (NSZK) és Izrael. A jelentést a minisztertanács a 3352/1965. számú MT rendeletben elfogadta.²⁹⁹

A harmadikkal szemben a negyedik ötéves terv már sokkal komolyabban foglalkozik mind a turizmus fejlesztéssel, mind pedig a gyógyfürdőknek a kérdésével. Ez a terv már nemcsak a szállodai kapacitás bővítését deklarálja, ráadásul jelentős mértékben, mintegy 6,5-8,5 ezer férőhellyel, hanem azt is, hogy ebből bevételt szeretne látni melyet ebben az időszakban másfélszeresére kívánnak növelni. Ugyanaz a terv deklarálja a gyógyfürdők fejlesztését is.³⁰⁰ Ez utóbbihoz kapcsolódik, hogy ebben a tervidőszakban történt meg a Termál Projekt kapcsán egy megállapodás aláírása az Egyesült Nemzetek Szervezetével (ENSZ).

Az ezt követő ötéves tervek már részletesebben deklarálják mind a turizmus mind a gyógyfürdők fejlesztésének a kérdését. Ennek jele, hogy mindegyik terv külön fejezetet szentel neki. Ez ugyan csak egy paragrafust jelent, de mindegyik esetben több bekezdés sorolja fel a célokat, és nem intézik el egyetlen mondatban a kérdést. Az először az ötödik ötéves tervnél jelenik meg. A célok közt megjelenik a színvonal emelése, ami mindenképpen új eleme a turizmussal kapcsolatos gazdaságpolitikának. Több konkrét cél is megjelenik, mint például a területrendezés, közművesítés, továbbá a turizmust kiszolgáló kereskedelmi létesítmények építése. Vagyis nem kizárólag a szállodai kapacitás növelésére helyezik a hangsúlyt, hanem a minőségre és a körülmények megteremtésére is. Márpedig ezek legalább olyan fontos elemei az igényes turizmusnak, mint egy jól felszerelt szálloda. Ebben nyilván jelentkezik a Termál Projekt tapasztalatainak a hatása, illetve az a tény, hogy egy több külföldi turistát szerettek volna Magyarországra csábítani. A terv lényegében ezt is deklarálja amikor kimondja, hogy „*Az idegenforgalomból származó deviza bevételt legalább 60 %-kal kell növelni.*”³⁰¹ A gyógyvíz felhasználásának további fejlesztését is deklarálja a terv: „*Folytatni kell a gyógyvízkincs idegenforgalmi hasznosítását segítő fejlesztéseket.*”³⁰² Ugyanerre az időszakra esik az említett Termál Projekt részleteinek a kidolgozása.

²⁹⁹ Uo.

³⁰⁰ 1970. évi II. tc.

³⁰¹ 1975. évi IV. tc.

³⁰² Uo.

A hatodik ötéves terv még részletesebben foglalkozik az idegenforgalom kérdésével. Eddigre már teljesen világos volt az Országos Tervhivatal számára, hogy az idegenforgalom nemcsak szálláshelyekből, hanem idegenforgalmi szolgáltatások összességéből áll. Ez a terv már a gazdaságossági szempontokat is deklarálta. Kiemelte a szervezet és csoportos turizmus fejlesztését. Annak a kidolgozását tűzték ki célul, hogy a Magyarországon tartózkodó külföldi turisták, az itt tartózkodásuk idején, minél több árut vásároljanak, és minél több szolgáltatást vegyenek igénybe. Ebben a tervben már konkrétan megjelenik a kiemelt üdülő körzetek építésének szükségessége. Ismét kihangsúlyozták a termál és gyógyvizek idegenforgalmi hasznosítását, annak fejlesztésének szükségességét. A fürdő kultúrához bár szorosan nem kapcsolódik, de a célok közé az erdei üdülés és turizmus is bekerült.³⁰³ Ez mindenképpen azt mutatja, hogy az idegenforgalmat változatosabban, szélesebb körben kívánták fejleszteni.

Az utolsó, vagyis a hetedik ötéves terv, Már rendkívül összetetten vizsgálja a kérdést. Az 52. § (1) bekezdése már erről a többoldalú megközelítésről tanúskodik: *„A nemzetközi idegenforgalomban a szolgáltatások minőségének javításával, körének bővítésével, az infrastruktúra fejlesztésével, az üdülési környezet kellemessé tételével kell ösztönözni a beutazást és a hosszabb itt-tartózkodást, a szolgáltatások igénybevételét. Törekedni kell az idegenforgalomból származó devizabevételek növelésére, a tevékenység gazdaságosságának javítására.”*³⁰⁴ Ezen kívül mindenképpen újdonságnak tekinthetjük, hogy már nem csak várja a külföldi turistákat, hanem nemzetközi együttműködésben is gondolkodik. Szintén újdonság, hogy a fejlesztésbe helyi forrásokat is be kívánnak vonni. Folytatni kívánják a szállodai kapacitások bővítését, egyrészt már idegenforgalmi hálózatban gondolkodnak, másrészt előtérbe kerül a szálláshelyek magasabb kategóriába történő előléptetése, vagyis az alacsonyabb kategóriából magasabb szintre való fejlesztése és besorolása.³⁰⁵

Megvizsgálva az ötéves terveket azt tapasztalhatjuk, hogy az 1960-ban kiadott minisztertanácsi rendelet után fokozatosan egyre többet foglalkoztak a turizmus, és azon belül a gyógyturizmus ügyével. Ez az első években még kimerült a szállodai kapacitások bővítésében. Ennek oka a szakmai kompetenciák hiányán túl az is volt, hogy az ország nagyon gyengén volt ellátva szállodai férőhelyekkel. A későbbi időszakban több, és konkrétabb célkitűzések jelentek meg. Ez már megfigyelhető az 1960-as években, ha nem is az ötéves terveken keresztül. Felismerték a devizaszerzési lehetőségeket ezért egyre inkább a külföldi turizmus irányába helyezték át a hangsúlyt. Nem csak a szocialista országokból szerették volna

³⁰³ 1980. évi III. tc.

³⁰⁴ 1985. évi VII. tc.

³⁰⁵ Uo.

Magyarországra csálni a turistákat, hanem a fejlett nyugati országokból is. Hiszen innen volt leginkább várható nagyobb mennyiségű devizabevétel. Ugyanakkor a nyugati turisták igény szintje jóval magasabb volt, mint a keleti országokból érkező, hogy éppen a belföldi turistáké. Ezért értelemszerűen minőség kérdése is. Az sem véletlen, hogy ez az 1970-es évek második felében történt. Ez egybeesik a hidegháború enyhülésével, aláírták a helsinki megállapodást, a feszült légkör oldódott, ami a kelet és a nyugat közötti nemzetközi turizmus fellendülésében is megmutatkozott. Így az utolsó ötéves tervek már egy konkrétan tartalmazták a minőséget javító és a szolgáltatások körét bővítő célokat is. Ebbe a folyamatba illeszkedett a gyógyfürdők ügye is. Kérdéssel elfogadhatatlanná vált, és ez a gyakorlatban is megmutatkozott, aminek a dolgozat egy későbbi részében fogunk beszélni, egészen pontosan, amikor a Termál Projekt beindításáról részleteiről egészen pontosan a Dél-Dunántúlra vonatkozó következményeiről fogunk beszélni.

6. A szocializmus alatti szénhidrogénkutatások következményei termálturizmusra

A magyarországi kőolajtermelés viszonylag rövid múltra tekint vissza, de a második világháború végéig folyamatos emelkedést mutatott. A világháború idején, 1944-ben már 800.000 tonna olajat termeltek ki. Ez a mennyiség a világháború után visszaesett, amit az 1948-as államosítás sem emelt vissza, így a termelés egészen 1951-ig ezen a szinten maradt. Közben azért lassan újra beindultak a kutatások. A legfontosabb eredmény a nagylengyeli kőolajmező felfedezése volt. 1951-ben megkezdődött az olajbányászat Nagylengyelen. Ez látványosan növelte a kitermelt kőolaj mennyiségét. Míg 1948-ban 480.000 tonna olajat termeltek ki, addig 1955-ben már 1.600.000 tonnát. A kitermelés viszonylag olcsó volt, ezért relatív sok hasznot is hozott. A kitermelt olajat elsősorban fűtésre használták, de exportáltak is belőle. Könnyen jött, olcsó bevételként kezelték, és négy év alatt megháromszorozták a termelést. A kitermelés azonban gyenge minőségű eszközökkel történt, megfelelő fejlesztések és megfelelő körültekintés nélkül. A szakmai szempontokat felülírták a politikai és bevételszerző célok. Ennek az lett az eredménye, hogy felborult az olajat felhajtó gáz és a víz egyensúlya, amelynek következtében 1956-ban nagyon rövid idő alatt az olajkutak nagy része elvizesedett.³⁰⁶ Ennek hatására a termelést vissza kellett fogni. A visszaesés már 1956-ban érzékelhető volt, ami nem meglepő, hiszen Nagylengyel adta az ország kőolaj termelésének 60%-át. Ez a visszaesés okozta, hogy a kőolajipar helyzetét komolyabban vizsgálni kezdték, és a következő évben

³⁰⁶ Erről a tényről nem sok hír jelent meg a sajtóban, de beszéltek róla: Magyar Nemzet 1956. augusztus 30.

elkészült a jelentés, melyet a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) Politikai Bizottsága (PB) az 1957. november 26-i ülésén tárgyalta meg.³⁰⁷

6.1. Az 1957-es párthatározat és következményei

A kőolajipar helyzetéről szóló jelentés először bemutatta az 1957-ig terjedő időszak folyamatait. A jelentés szigorú titkos volta valószínűsíti, hogy a benne foglaltak legalább megközelítően megfelelnek a valóságnak. Annál is inkább mert a jelentés néhány helyen szokatlanul őszinte. Például amikor azt mondja: *„Figyelemre méltó, hogy az 1965. évi Olajtermelés terveikben a teljes termelésnek kb. 50%-a reménybeli ismeretlen lelőhelyekről van tervezve, ami egyrészt nagyfokú bizonytalanságra mutat, másrészt különösen aláhúzza rónai kutatás fokozódásának fontosságát.”*³⁰⁸ A jelentésben bemutatott tervek azért óvatosak. Meghatároznak ugyan egy növekedési ütemet, amely persze elmarad az ötvenes évek ütemétől, de 7-8 éven belül ismét el kívánják érni az 1955-ös szintet. A jelentés írói a lassabb ütemet érzékelhetően rossz szemmel nézik. Elismerik a nagyfokú bizonytalanságot, de úgy vélik, hogy ennek az oka a szakemberek politikai bizonytalansága. Ugyanis óvatosságra intik a tervezőket, akik azonban úgy vélik, hogy a szakemberek csak ki akarnak bújni a felelősségvállalás alól.

A jelentés ugyanakkor elismeri a korszerűtlen technikai ellátottságot, amit azonban a Rákosi-korszak hibás gazdaságpolitikájának tud be. Mintha nem venne tudomást arról, hogy Magyarország általában el van maradva technikai szinten a fejlett országoktól. Néhány mondattal később viszont megjegyzi, hogy a hazai ipar által szállított felszerelések egy kiló silány minőségűek, ami lehetetlenné teszi az eredményes munkát. Kifogásolja a szakmai vezetés nem megfelelő színvonalát és a kutatások hiányát is. Jelentést a résztvevők elfogadták, majd egy vita után, ami persze nem tekinthető érdemleges szakmai vitának, elfogadták a határozati javaslatokat. A viták hangulatát és politikai szempontok elsődlegességét, az eddig elhangzottakon túl, olyan momentumok is alátámasztják és bemutatják, mint például Marosán György felszólalása, aki a nagylengyeli események felelőseinek a felelősségre vonását követelte.³⁰⁹

Az elfogadott határozat végül előírta, hogy a kőolajtermelés eredetileg előírt mértékét tovább kell fokozni. Ehhez megfelelő minőségű berendezéseket kell importálni. Szintén

³⁰⁷ MNL OL M-KS 288. f. 552. ö. e

³⁰⁸ Uo.

³⁰⁹ Uo.

határoztak a megfelelő szakemberek elhelyezéséről, és ami külön érdekes, a fiatal mérnökök a Szovjetunióba történő kiküldetéséről.³¹⁰

Ezen a politikai bizottsági ülésen elhangzottak, illetve az ott elfogadott javaslatok együttesen vezettek ahhoz, hogy az ezt követő években megszorodtak a szénhidrogén kutatások. Azt remélték tőle, hogy a tervezettnél gyorsabban el fogják érni az 1955-ös szintet. A több forrás megtalálása így a következő két évtizedben történt, de ez nem azt jelenti, hogy korábban nem találtak volna hévizeket. Ezek egy részét már érintettük, és a későbbiekben lesz még róluk szó, pl. Igal és Csokonyavisonta forrásairól. A szénhidrogénkutatások beindulása a következő évben, 1958-ban történt, miután megérkeztek azok a korszerű fúróberendezések, melyekkel a technika is megfelelő lett, melyek segítségével a próbafúrásokat már szakszerűen el lehetett végezni. A fúrásokra szánt keretösszegeket is jelentősen megemelték, így megindulhattak a kutatások. Ezeket a kutatásokat amúgy a KGST is szorgalmazta, mert úgy gondolták, hogy az esetleges magyar kőolaj is segíthet az energiahiány leküzdésében, ami – kissé meglepő módon – de a Szovjetunió európai részén is megmutatkozott. A próbafúrások tehát megindultak országszerte, több ezer helyen, de csak részsikereket értek el, legalábbis, ami a szénhidrogént illeti.³¹¹ Feltártak ugyan jelentős kőolajtelepet, de nem a Dunántúlon, hanem az Alföldön, Algyő és Tápé térségében 1965-ben.³¹² Viszont termálkutató több helyütt tártak fel. Ez országszerte igaz volt. Néhány példa, amikor termálforrást találtak olaj helyett: Bükkföldön 1957-ben 1282 méter mélyen 60°C feletti 8000-9000 l/min hozamú hévizet tártak fel.³¹³ Gyulán véget értek a próbafúrások 1958-ban, ahol 72°C hőmérsékletű termálvizet találtak.³¹⁴ Mátra és Bükk közötti Laskó-völgyben 1961-ben találtak meleg vizes forrást,³¹⁵ de találtak Zalakaroson, Sárvár-Rábasömjénen is. A megtalált hévízkutató arra ösztönözték a kutatókat, hogy az olajkutatás mellett kutassanak határozottan hévizek után is. Ezeknek a kutatásoknak egyik eredménye a csornai, a dunaföldvári, vagy éppen a tapolcai hévízforrás volt. Ezek csak kiragadott példák, a megtalált forrásokat hosszasan lehetne még sorolni. Elhelyezkedésüket tekintve az egész ország területén találtak hasonló vizeket, És a hetvenes évek végére már több száz működő kút volt szerte az országban. Éppen ezért a legfontosabb kérdés az volt, hogy ezeket a kincseket miként hasznosítsák.³¹⁶

³¹⁰ Uo.

³¹¹ Katona, K. (2015): 112.

³¹² Szanyi, J. & Nádor, A. & Madarász, T. (2021): 83.

³¹³ Székely, E. (2007): 50.

³¹⁴ Természettudományi Közöny 91 (4): 138.

³¹⁵ Lövei-Kalmár, K. (2020): 182.

³¹⁶ Katona, K. (2015): 111.

6.2. A termálvíz hasznosításának lehetőségei

Az 1960-as évektől kezdve a termálvizek felhasználásán kezdtek gondolkodni. Szóba került a mezőgazdasági hasznosításuk, vagy az ipari létesítmények fűtése is. Ezek mellett természetesen a gyógyászati célú felhasználás is, illetve bármilyen egyéb idegenforgalmi hasznosításuk.³¹⁷ Ezek természetesen nem voltak új keletű gondolatok, legfeljebb az 1945 utáni gazdaságpolitikai gondolkodáshoz képest. A hévíz nem gyógyászati célú felhasználása már a két világháború között ismert volt. Hajdúszoboszlón, ahol 1925-ben tártak fel egy 70°C hőmérsékletű kútat, nem sokkal a felfedezés után komplex módon használták fel a termálvizet. Üvegházat fűtöttek vele, gyógyhatása miatt a vizet palackozták, és természetesen a gyógyfürdőben is alkalmazták. A sokoldalúságot fokozta, hogy a víz kitermelése mellett kitermelt gázt világításra és áram fejlesztésre is felhasználták. A második világháború után, de főleg a szénhidrogén kutatások megnövekedése után ismét szükség volt ezekre az ismeretekre. A felhasználás tudományos megközelítésében óriási érdeme volt a Miskolci Egyetem professzorának Boldizsár Tibornak. 1967-ben ő készítette el Magyarország első hőáramsűrűség térképét. A geotermikus energia felhasználása így végül napirendre került. A balneológiai hasznosításon túl tehát azt vizsgálták, hogy milyen módon lehet ezeket a melegvizet kommunális fűtésre vagy melegvíz szolgáltatásra felhasználni. Megvizsgálták a lehetőségét a mezőgazdasági hasznosításnak is.³¹⁸ A meglevő tapasztalatokra és a kutatási eredményekre alapozva megkezdtek az üvegházak termálvízzel való fűtését, de hasznosították termények szárítására, aszalására is.³¹⁹ Különleges módja a felhasználásnak a kaszkád jellegű hasznosítás. Ez azt jelenti, hogy a termálvizet több lépcsőben használják fel, különböző hasznosítási módokat egymás után kapcsolnak, így maximalizálni tudják a kinyerhető hőmennyiséget. Ezt a módszert először Szentesen, a kórházban alkalmazták, ahol a vizet először kommunális fűtésre használták fel, majd a hővesztés után meleg víz előállítására történt, végül balneológiai célokra hasznosították. Miután még egy lépcső beiktatásával agrárcélokra is felhasználták a vizet, Szentes az egyik központja lett a geotermikus energia mezőgazdasági célú felhasználásának.³²⁰

A nagy reményekkel kecsegtető kezdetek után a folyamat az 1970-es években elakadt, a geotermikus energia ilyen módon történő felhasználása visszaesett. A legnagyobb probléma, hasonlóan a kutatás során is tapasztalt problémákhoz, itt is az elmaradott technológia volt. Egy adott távon túl nem tudták a termálvizet hővesztés nélkül szállítani. Márpedig erre a

³¹⁷ Katona, K. (2015): 112.

³¹⁸ Szanyi, J. & Nádor, A. & Madarász, T. (2021): 82-83.

³¹⁹ Erre a mai napig van példa: Fűrész Kertészet Kiskunmajsán (2015)

³²⁰ Szanyi, J. & Nádor, A. & Madarász, T. (2021): 83.

szállításra nagy szükség volt, mert a kutak többségét a létesítményektől messze fúrták. Előfordult, hogy a szakszerűtlen, sok esetben a forrást szinte kizsákmányoló felhasználás miatt a kút elapadt. Azt sem tudták kiszámítani, hogy mennyi a kútban található vízmennyiség, ezért hosszú távú felhasználása bizonytalan volt. A legnagyobb technikai probléma abból adódott, hogy ezek a hévizek nagy mennyiségben tartalmaznak oldott sókat. Ezek a sók szállítás közben lerakódtak, és tönkretették a csöveket. Nagy gondot okozott a használt víz elvezetése, nemcsak az elvezetés mikéntje, de az is, hogy hová folyassák el a szennyvizet.³²¹ Ugyanis az elhasznált termálvizet nem lehet egyszerűen visszaengedni a felszíni vizekbe, de csak úgy elfolyatni sem lehet. Ez két tényezőre vezethető vissza: egyrészt termálvíznek magasabb a hőmérséklete, másrészt nagy mennyiségben tartalmaz oldott sókat. A magasabb hőmérséklet rossz hatással van a természetes ökoszisztémára, de ennél is nagyobb kockázatot jelent a vizek kémiai összetétele. A magas fenol tartalom, ammónia, nitrit és nitrát, továbbá az extrém magas só. Ezeken felül fémek is lehetnek a vízben, pl. higany.³²² Ma már nagyon szigorú szabályai³²³ vannak a termálvíz elvezetésének, de az 1960-1970-es években ez még megoldatlan probléma volt. A technológiai nehézségek mellett felmerültek gazdaságossági problémák is. Az alkalmazott elmaradott technológia miatt a beruházási költség nagyon nagy volt. A kertészeti termékek felvásárlási ára ugyanakkor alacsony, ezért az agrárcélú felhasználás veszteséges volt, amit csak az állami dotáció tudott kompenzálni. Ennek megszűnésével azonban a beruházás veszteséges lett. Hasonló veszteséget termelt a lakóépületek fűtése is, szintén a dotáció megszűnése után.³²⁴

Az 1970-es évek olajárrobbanásai után ismét szóba került a geotermikus energia hasznosítása, de végül elvetették. Az MSZMP Politikai Bizottságának két ülésén³²⁵ is tárgyalták a lehetőségeket, de végül a megoldást a hagyományos energiahordozókban látták, és beindították az eocén-programot³²⁶ és a liász-programot.³²⁷ Az 1980-as évek végén a Vízügyi Tudományos Kutató Intézet (VITUKI) ismét kezdeményezte a termálvíz nagyobb mértékű geotermikus felhasználását, mely ezúttal megértésre talált. Az MSZMP KB Gazdaságpolitikai Osztálya felkarolta az ügyet, és segítségével az Ipari Minisztérium és az Építésügyi- és

³²¹ Katona, K. (2015): 113.

³²² Barabás, E. & Bíró, I. & Galambos, I. (2016): 59-60.

³²³ 28/2004. (XII. 25.) KvVM rendelet

³²⁴ Katona, K. (2015): 113.

³²⁵ Uo.

³²⁶ Uo.

³²⁷ Tamásy, I. (1982)

Városfejlesztési Minisztérium megalakította a Termálvíz Hasznosítási Tárcaközi Testületet. Ezután a Budapest Bankon keresztül megkezdődtek a beruházások.³²⁸

6.3. A vízgazdálkodási kerettervek

A termálvizek geotermikus energiaként való felhasználásának gondolata tehát időszakonként előkerült, hol nagyobb lendületet kapott, hol alábbhagyott. Annyi viszont mindenképpen történt, hogy a felfedezett termálkutak hasznosításán elkezdtek gondolkodni. A termálvíz ipari is mezőgazdasági hasznosítása mellett turisztikai célú felhasználása is szóba került. A gondolkodási folyamatokról a vízgazdálkodási kerettervek tájékoztatnak bennünket.

A 2001/1961 (I. 17.) sz. kormányhatározat elrendelte az Országos Vízgazdálkodási Keretterv elkészítését, amelyet Vízügyi Tervező Vállalat (VIZITERV) koordinálásával dolgoztak ki. A kormány 1965. október 28-án hagyta jóvá a tervet, mely az azt követő 20 évre vonatkozó tennivalókat tartalmazta, és az 1963-as adatokkal dolgozott³²⁹

A keretterv adatai szerint 1963-ban a termálvízforrások egy nap alatt 344.804 m³ vizet termeltek. Ezeknek az 59%-a kihasználatlan maradt. Télen a kihasznált vízmennyiségnek kevesebb, mint felét használták fel gyógyászati vagy fürdési célokra. Nyáron, a strandszezonban ugyanakkor a víz 74%-át használták fel ugyanerre. Az adatokból az is kiderül, hogy a felhasznált víz jelentős részét lakossági melegvízellátásra, épületek fűtésére is használták, illetve a mezőgazdaságban is alkalmazták. Ez utóbbiak télen a felhasznált mennyiség többségét tették ki, tehát kimutathatóan másképp gondolkodtak kormányzati, és sok esetben helyi szinten is a termálvizek felhasználásáról, mint napjainkban.

³²⁸ Katona, K. (2015)? 113.

³²⁹ Keretterv (1965): 897.

	télien		nyáron	
Gyógyászat	52.201	15,10%	52.201	15,10%
Tisztasági fürdő	11.208	3,20%	11.208	3,20%
Strandok, uszodák	0	0,00%	93.066	26,90%
Ivóvízellátás ³³⁰	38.155	11,00%	38.155	11,00%
Melegvízellátás	16.617	4,80%	16.617	4,80%
Épületek fűtése	12.282	3,50%	0	0,00%
Üvegházak fűtése	12.398	3,50%	0	0,00%
Kihasznált	142,861	41,00%	211.247	61,00%
Kihasználatlan	201.943	59,00%	133.557	39,00%
Összesen	344.804	100,00%	344.804	100,00%

3. táblázat A termálvíz felhasználása 1963-ban³³¹

1965-ben ezt az utat járhatónak tartották. 1980-ig számoltak a kitermelt termálvíz növekedésével, úgy gondolták, mintegy 24%-kal lesz több vízmennyiség. Tervbe vették, hogy az 59%-os kihasználatlanságát 25%-ra leszorítsák. A legérdekesebb, hogy a termálvíz felhasználás növelése kapcsán milyen lehetőségekben gondolkodtak. Úgy számoltak, hogy télen közel 100.000 (99.877) m³-rel több termálvizet fognak felhasználni. A felhasznált többletből legtöbbit az üvegházak fűtésére használnának fel, megháromszorozva a felhasználás arányát. Az épületek fűtése hasonló arányban részesülne a növekedésből, mint a gyógyászat. Összességében télen a nem fürdési és gyógyászati célú felhasználás a többlet 68 %-át tenné ki.

Nyáron a tervek szerint az uszodák és a strandok részesülnének a felhasználási többletből, vagyis elmondható, hogy a tervezéskor az állam a termál- és gyógyvizek sport és szórakozás mellett ipari és lakossági felhasználásában gondolkodott. Világosan kimutatható a tervekből, hogy gyógyvízturizmus egy volt a lehetőségek közül, de a strand célú hasznosítást fontosabbnak tartották.

³³⁰ A keretterv komplex hasznosítást említ, de annál többet nem mond, hogy a meleg vizet külön vezetéken kell vezetni. Nem teljesen világos mit ért ivóvízellátás alatt. Valószínűleg gyógyvízként palackozott vizekre Keretterv (1965): 897

³³¹ Keretterv (1965): 897.

	télien		nyáron	
Gyógyászat	72.787	17,10%	72.787	17,10%
Tisztasági fürdő	22.270	5,20%	22.270	5,20%
Strandok, uszodák	0	0,00%	156.038	36,50%
Ivóvízellátás	44.623	10,40%	44.623	10,40%
Melegvízellátás	24.692	5,80%	24.692	5,80%
Épületek fűtése	29.732	6,90%	0	0,00%
Üvegházak fűtése	48.634	11,30%	0	0,00%
Kihasznált	242.738	56,80%	320.410	75,00%
Kihasználatlan	185.017	43,20%	107.346	25,00%
Összesen	427.656	100,00%	427.656	100,00%

4. táblázat A termálvíz tervezett felhasználása 1980-ban³³²

A terv Dél-Dunántúlon nem javasolt kizárólag gyógyászati hasznosítást. Egyéb hasznosítási kategóriában Somogy megyében Babócsa, Barcs Igal és Kaposvár, Baranya megyében Siklós településeken irányzott elő fejlesztést. Komplex hasznosítási céllal Baranya megyében Harkányban, Sikondán, Somogy megyében Csokonyavisontán és Nagyatádon irányoztak elő fejlesztést. A helyi tervekben megjelent a fürdőfejlesztés, de nem elsősorban gyógyászati céllal.

Az 1965-ös vízügyi kerettervhez képest az 1984-es már másmilyen hangot ütött meg. Ez összefüggésben van az előzőekben tárgyalt tapasztalatokkal és attitűd változásokkal. Ez a keretterv a meglevő termálvíz kincset a fürdők fejlesztésére fordítaná elsősorban. Nagyobb részt szentel az addig megvalósult fürdő fejlesztéseknek, azok befogadóképességének növekedésének. A terv abból indul ki, hogy a lakosság 8-10%-nak megfelelő mértékű fürdő befogadó képességet kell biztosítani. Vagyis a keretterv 500.000 új fürdőhely létesítését képzei el. Kedvező lehetőségnek látja, hogy ezeket a létesítéseket az ország lényegében bármely területén megvalósíthatja. A terv 50 darab új gyógyfürdő létesítését irányozza elő. Ezeket a gyógyfürdőket azonban nem önmagában, hanem strand fürdővel kombinálva kellene megépíteni. Ezek vegyes fürdők lennének, mivel ezekre van igazából igény. A keretterv 2000-ig mintegy 26 fürdő megépítését javasolja, ami összesen 150.000 főt lenne képes befogadni. Meg is fogalmaztak egy koncepciót, melynek neve érdekében „A termálidegenforgalom fejlesztésének műszaki-gazdasági tervezése Magyarországon”.

³³² Keretterv (1965): 897.

A keretterv ezek után külön részt szentelt a hévízhasznosítás más módszereinek is. Ezekről a módszerekkel beszéltem az előbbieken. A koncepció 40-50 km³ hévízkészlettel számol. Terv többet beszél a megvalósult hasznosításról. Ebből megtudjuk, hogy a mezőgazdaságban 95 kút vizével 750.000 üvegházat 1.100.000 négyzetméter fólia sátrat, és 12 kútból 840 lakást fűtenek. A keretterv beszél az elhasznált hévizek elvezetéséről, de meglepő módon azt mondja, hogy a vizek nagy része sem a hőfoka, sem a sótartalma miatt nem jelent különösebb veszélyt az élővizekre. Ezt azért ma tudjuk, hogy nem igaz. A keretterv távlati fejlesztésként előírja, hogy a mezőgazdasági hasznosítást 130-135%-ban kell növelni. Azt is előírja, hogy 2000-ig mintegy 210.000 lakást kell fűteni vele. Mindehhez 400-460 kút lesz szükséges. A keretterv azt is kiszámolta, hogy a geotermikus energia felhasználásának növelése után kiváltják az ország várható olaj felhasználásának mintegy 2%-át.³³³

6.4. Az ENSZ-magyar együttműködés kialakítása

Az 1970. évi II. törvény, vagyis a negyedik ötéves terv 29.§-a kimondta, hogy „*A nemzetközi idegenforgalomból származó bevételt több mint másfélszeresére kell növelni. A szállodai kapacitás - a létesítmények kategóriájától függően - 6,5-8,5 ezer férőhellyel bővüljön. A gyógyfürdőket, valamint az egyéb idegenforgalmi szolgáltatásokat is jelentősen fejleszteni kell.*”³³⁴ Ez a törvény nyitotta meg az utat a negyedik ötéves terv időszakában (1971-75) induló gyógyfürdő-fejlesztési folyamatnak. A korábbi fejezetekben már említettük, hogy a kormány ebben az időszakban a lassan meginduló politikai enyhülés következtében külföldi turistákat vált az országba, hogy ezáltal megnövelje a devizabevételeket. Ez nyilvánvalóan abba az irányba vitte el a termálvizek hasznosításának kérdését, Hogy minél nagyobb mértékben az idegenforgalom szolgálatába állítsák.

Nemcsak a lehetőséget ismerték fel, de azt is hogy egy átfogóbb, nemzetközi segítséggel megerősített fejlesztés sokkal sikeresebb lehet. Ez a nemzetközi segítség elsősorban a tervezésben, de részben a finanszírozásban is megjelent. Az ötéves terv előírásainak megfelelően a kormány elkezdte előkészíteni a fürdők fejlesztésének ügyét. Ennek egyik lépéseként 1971-ben az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) Fejlesztési Alapjának támogatását kérte. A támogatás kérése után létrejött az az UNDP/HUN/71/511 jelű Regionális Fejlesztési Tervezési Projekt, amely a köztudatba a Termál Projekt néven került be. Az ENSZ részvétele külföldi szakértők bevonását is eredményezte, ami nemzetközi érdeklődés

³³³ Keretterv (1984): 416-419.

³³⁴ 1970. évi II. tc.

felkeltésére is alkalmas volt. Emellett szintén az ENSZ finanszírozta a tervezők külföldi tanulmányútjait.³³⁵

Az ENSZ és Magyarország között a szerződést 1974. június 17-én írták alá,³³⁶ amely egy adminisztratív együttműködést eredményezett. Ennek alapján az ENSZ a tervezésben nyújtott segítséget. A projekt vezetése a kettős igazgatáson alapult. Volt egy nemzetközi, ENSZ által delegált project manager, és volt egy magyar projekt igazgató. Mindketten építészmérnöki végzettséggel rendelkeztek. Az iroda hat munkatársból állt, melyből egy volt mérnök, kettő közgazdász, kettő idegen nyelvet ismerő levelező és egy főelőadóként tevékenykedő könyvtáros. A tervezés a Városépítési Tudományos és Tervező Intézet (VÁTI) feladata volt, melynek a projekt idejére létrehozták a Termál Project Központi Tervező Osztályát egy osztályvezetővel, 11 tervezővel és 5 másik munkatárssal. Ugyanebben a munkában vett részt a VÁTI II-III-IV. Irodája, összesen 9 tervezővel.³³⁷

A tervezésben részt vettek külső szervek, szakértők (17 fő), továbbá ENSZ szakértők (7 fő). A külső szervek voltak többek között a Kőolaj és Földgázbányászati Ipari Kutatólaboratórium, MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Vízügyi Tervező Vállalat és a Vízügyi Tudományos Kutatóintézet. Ezeken felül 17 fő vett részt az ENSZ-magyar együttes konzultatív panelben, ami mellett végül egy 14 fős állandó szakmai konzultatív tanács is működött.³³⁸ Látható tehát, hogy milyen széles körű együttműködéssel szervezték a projektet, milyen sok intézményt vontak be, mekkora volt az adminisztratív vezetése és tervező gárdája. Pontosan ezért nagy reményekre adott okot az együttműködés, és emiatt látványos fejlesztéseket vártak tőle.

Elkészítettek egy fejlesztési ütemtervet, amelyben több lépcsőben vizsgálva a lehetőségeket, választották ki a fejlesztendő fürdőket. A legelső lépés a termálvíz adottságokkal rendelkező települések összeírása volt. Ebből az adatgyűjtésből kiderült, hogy az ország igen nagy területén található ilyen helyek. Összesen 2240 települést írtak össze, amely Magyarország településeinek a 70%-a. Két lépésben azt vizsgálták, hogy ezek közül egy településeken érdemes fejleszteni. Négy fő szempontot választottak ki ehhez az értékeléshez. Feltétel volt a kellemes környezet, a különleges helyi adottságok, hogy legyen már működő termálkút és nagyon fontos szempont volt az is, hogy ez a kút ne legyen 15 kilométernél messzebb a főúttól. Vagyis meglévő infrastrukturális elemeket is figyelembe vettek. Ezt az

³³⁵ Grove, D. (1977): 15-16.

³³⁶ Katona, K. (2015): 116.

³³⁷ Grove, D. (1977): 166-167.

³³⁸ Grove, D. (1977): 167-169.

elkészült listát egyeztették a már meglevő országos településhálózat-fejlesztési koncepcióval. Ezek után összesen 352 települést választottak ki, és ezeket a termálturizmus szempontjából jó adottságúnak minősítették.³³⁹

Az összes település esetében ezek után megvizsgálták magát a forrást, a meglevő fürdők jellemzőit, általában véve a terület természeti értékeit, továbbá a meglevő idegenforgalmi létesítményeket. Megvizsgálták a település infrastruktúráját és demográfiai jellemzőit is. Így ebben a lépcsőben lényegében felére csökkentették a vizsgálandó településeket, összesen 161-re korlátozták a további vizsgálatokat. Négy kategóriát állítottak fel, amelybe ezeket a településeket sorolták:³⁴⁰

I. Nemzetközi és országos jelentőségű fürdők

II. Regionális fürdők

III. Körzeti fürdők

IV. Helyi fürdők

A IV. kategóriába az egész országban 43 fürdőt írtak össze. Ezek voltak a helyi jelentőségű fürdők, ezekkel a projekt a továbbiakban nem foglalkozott. Megelégedett azzal, hogy összeírta őket. Ennek okát csak találgathatjuk, de a projekt későbbi elemei egyértelművé teszik, először a magasabb kategóriájú fürdőkkel kívántak foglalkozni. Azt nem tudhatjuk, hogy a későbbiekben milyen tervek lettek volna velük, lettek volna-e egyáltalán, és ha igen, mikor.³⁴¹

A III. kategóriába a körzeti jelentőségű fürdők tartoztak, vagyis az, amelyek vonzáskörzete legfeljebb a megyére korlátozódik. Az országban összesen 58 ilyen fürdőt írtak össze, és a helyi jelentőségű fürdőkkel ellentétben, itt már szóba kerül a fejlesztés, de azt későbbre halasztották.³⁴²

A regionális jelentőségű fürdők lényegében hasonló elbírálás alá estek, mint a körzeti jelentőségűek. Ez volt a II. kategória. Ebből valamennyivel kevesebbet, összesen 26-ot írtak össze. A regionális fürdők többségének a fejlesztését is későbbre halasztotta a projekt, de nem vetette el. A fejlesztés szükségessége így megjelent a tervekben, de különösebb következménye nem volt.³⁴³

³³⁹ Grove, D. (1977): 79-84.

³⁴⁰ Grove, D. (1977): 84-85.; A fürdők felsorolása: Grove, D. (1977): 88-93.; fejlesztési jellemzői: Grove, D. (1977): 104.

³⁴¹ Uo.

³⁴² Uo.

³⁴³ Uo.

Az I. kategóriás fürdőkből összesen 34-et írtak össze a vizsgálatok során. Ezek voltak a nemzetközi és országos jelentőségű fürdők. A Termál Projekt elsősorban ezekre a fürdőkbe koncentrált, ugyanakkor közülük sem javasolta az összeset fejlesztésre az első ütemben. A 34-ből, csak 27-et, amit kiegészítettek 4 regionális jellegű fürdővel, vagyis összesen 31 fürdővel számoltak a fejlesztések első ütemében.³⁴⁴

A tervek ötfajta beruházást javasoltak. Az első beruházás-típus a meglévő helyek színvonalának emelése és szerény bővítése. Úgy gondolták, hogy a teljes beruházásra szánt összeg alig 1/7-e elegendő lenne Miskolctapolca Nyíregyháza, Hajdúszoboszló, Debrecen Szolnok, Szeged, Zalakaros és Bük nemzetközi szintre emelésére. Arra is gondoltak, hogy ezen fürdők befogadóképessége elegendő lesz a várható kereslet kielégítése. A második beruházás típus a meglévő fürdő telepek nagyszabású fejlesztése. Itt költenék el a beruházási költségek több, mint negyedét. Ebbe a beruházás típusba négy fürdőt soroltak: Egert, Harkányt, Gyulát és Hévízt. a harmadik beruházás típus az új fürdő telepek kialakítása volt. A beruházási összeg 1/7-ét szánták erre is. Az érintett települések: Visegrád, Kecskemét, Sárvár és Ráckeve. A negyedik beruházás típus már jövőbeli beruházás lenne, az 1985 után sorra kerülő fejlesztések keretében az erre szánt összeg mintegy 6%-ának felhasználásával valósulna meg. Ebben a beruházás típusban csak tervezés, illetve terület előkészítés zajlana, néhol egyes létesítmények kialakítása is, vagyis az alapvető infrastruktúra kiépítése. Ez történne Sárospatakon, Mosonmagyaróváron, Cegléden, Parádon és Szarvason. Az ötödik fajta beruházásra a terv az előirányzott összegek mindössze 3%-át szánja. Ez a beruházás típus valójában csak lehetséges fejlesztést említ. Úgy mondta, hogy helyi pénzeszköz rendelkezésre állása esetén lehetséges fejleszteni Karcag-Berekfürdőt, Magyarhertelendet, Nyírbátort, Szigetvárt, Gödöllőt, Dávodot, Dombóvárt, Mátraderecskét és Mezőkövesdet.³⁴⁵

Ezt az ötfajta beruházás típust tehát az említett 30 településen hajtánák végre, avagy csak feltételesen hajtánák végre. A harmincegyedik település Budapest. Budapestre jutna az összes beruházás 38,95%-a, vagyis a projekt kapcsán is megfigyelhető Budapest túlsúlya. Ennek oka, Budapest nem csak az ország, de a termálfürdő hálózat központja is. Itt az infrastruktúra is nagyrészt ki van építve, a közlekedési jobbak, mint az ország más területein. A projekt első ütemében a javasolt beruházások összesen 37.000 hellyel növelnék meg a termálfürdők befogadóképességét, az összes szálláshelyek számát pedig 21.000 ágygal növelnék meg. A vendéglátóipari létesítmények területét 26.000 m²-rel, a kiskereskedelmi

³⁴⁴ Uo.

³⁴⁵ Grove, D. (1977): 27.

hálózatokét 11.000 m²-rel, míg az egyéb szolgáltató létesítményekét 13.000 m²-rel növelnék meg.³⁴⁶

Az említett 31 települést A, B és C csoportba sorolták. Az A csoportba javasolt létesítményeket úgy gondolták, hogy 1985-re működőképes állapotba helyezik. A B csoportba tartozó fürdőhelyeket kizárólag tervezésre, terület előkészítésre és csak néhány alapvető infrastruktúra kiépítésére javasolják. Vagyis csak előkészítik egy 1985 utána megvalósítandó fejlesztésre. A C csoportba azokat a településeket tették, melyek fejlesztési megvalósíthatóságát elismerték, de nem látták biztosítottnak ezek megvalósítását. Vagyis, itt abban az esetben kerülne sor fejlesztésre, ha a kormányzat valamilyen okból kifolyólag többletforráshoz jutna. Budapest mindhárom kategóriában bekerült, a többi 30 település megoszlása a következő: 16 A kategóriás, 5 B és 9 C kategóriás.³⁴⁷

Az A kategóriás fürdőket további három állapotba osztották be. Volt egy nullás állapot is ezeken felül, ami azt jelentette, hogy nincs létesítmény. A III. állapot kialakult fürdőhelyet jelentett, a másik kettő a kialakult és a nemlétező közötti különböző szinteket. Felállítottak ezeken felül egy IV. állapotot is, ez lenne a „bolygó” fürdő kategória, ami már legmagasabb szint, ahol a kínálat eléri a kereslet szintjét, de erre a tervek szerint csak három fürdő lenne képes: Eger, Gyula és Hévíz.³⁴⁸ Ez a terv ez alapján az A kategórián belül 3 további alkategóriát különböztet meg. Az A1, amibe 8 fürdő tartozik, ahol már teljesen fürdőkről beszélhetünk, itt csak kisebb beruházásokat terveztek. Az A2-1 az alkategória, ahol jelentős beruházásokra van szükség. Ide is 8 fürdőt soroltak. 4 fürdőt soroltak az A2-2 alkategóriába, ami új fürdők létesítését jelentette. A terv a beruházási költségeket is elosztotta, amelyről kimondható, hogy az összes beruházási költség mintegy háromnegyedét a már meglévő fürdőhelyek színvonalának emelésére, és bővítésére szánták. Sokkal kevesebb pénzt szántak tehát új termálfürdők létesítésére vagy már létesültek kezdetleges állapotban lévő fürdők fejlesztésére.³⁴⁹

6.5. Termálforrások és a gyógyturizmus

Láthattuk, hogy az 1957-es párthatározat után Magyarország egész területén megnövekedtek a próbafúrások. Mindenfelé, az ország különböző pontjain kőolajat kerestek, de néhány kivételtől eltekintve csak termálvizet találtak. Ezeknek a hasznosításáról hosszas vita keletkezett, több

³⁴⁶ Grove, D. (1977): 27-28.

³⁴⁷ Grove, D. (1977): 112-113.

³⁴⁸ Grove, D. (1977): 112-113.

³⁴⁹ Grove, D. (1977): 113.

mindent próbálkoztak, melyik részben sikeresek is voltak. A megnövekedett próbafúrásoknak köszönhetően egy több termál kutat találtak meg. Ezeket a kutakat már nem lehetett olyan egyszerűen eldugaszolni, ahogy azt a korábbi időszakokban tették. Ez nem azt jelenti, hogy a korábban talált összes kutat eldugaszolták volna, De a későbbiekben látható lesz, hogy erre volt példa. Éppen az ismert kutak számának megnövekedése miatt komolyabban foglalkozni kezdtek a kérdéssel. Az előzőekben azért is vizsgáltam meg a központi terveket, mert ebben a korszakban a tervutasításos rendszer időszakát éljük, így a legnagyobb beruházásokat központilag döntötték el. Az ötéves terveken túl, megszülettek a vízügyi kerettantervek, és megszületett egy szintén központból irányított és meghatározott, nemzetközi együttműködéssel kiegészített terv, az előzőekben ismertetett Termál Projekt. Eddig mondottakból kiderült, a felfedezett termálvíz hasznosítása több módon történhetett meg, de ahogy telt az idő, a tervek egy inkább a termál turizmus és a gyógyturizmus irányába tolódtak el. Ez a hasznosítás tűnt a legrentábilisabbnak, ehhez voltak meg jobban a megfelelő ismeretek, igaz, ez a fajta hasznosítás egy sokkal komplexebb együttműködést igényelt. Legalábbis akkor, ha a hasznosítást nem csak sima meleg vizes fürdőként vagy strandfürdőként próbálták meg megvalósítani, hanem gyógyászatilag is. Ez utóbbi esetében azonban a balneológia magyarországi fejlődése olyan fokon állt, hogy megfelelő anyagi források fedezésével, megfelelő infrastrukturális ellátottsággal magas színvonalú, külföldi, akár nyugati turistákat is vonzó gyógyturizmust építhettek ki.

Gyógyturizmusról vagy gyógy-idegenforgalomról akkor beszélhetünk amikor belföldi vagy külföldi betegek gyógykezelés céljából keresnek fel egy helyet. A gyógyturizmus ezáltal a turizmus egyik ága, mégpedig annak egy igen speciális és összetett ága. A gyógy-idegenforgalom egyik kiszolgáló intézménye a kórház vagy a szanatórium. Itt konkrétan betegellátás folyik, melynek során a beteg folyamatosan tartózkodik az intézményben. Ebben az esetben az idegenforgalmi vállalatok legfeljebb szervező tevékenységet folytatnak, minden más tevékenység az egészségügy keretében történik. A másik jellegzetes intézmény a gyógyüdülői ellátás. Ide az állandó kórházi vagy szanatóriumi kezelést nem igénylő vendégek érkeznek, de az ő esetükben is biztosítják az alapvető ellátást. A vendég ilyenkor szállodában vagy más szállásokon száll meg, de orvosi előírás alapján, és orvosi felügyelet mellett hozzájut gyógyászati szolgáltatásokhoz.³⁵⁰

³⁵⁰ Czeglédi, J (1987): 21-22.

Maga a gyógyvíz, illetve a termálvíz idegenforgalmi hasznosítása három módon lehetséges.³⁵¹

1. Az első esetben a gyógyvizet a betegek gyógyítására használják, szakképzett orvosi ellátásra, kötelező gyógykezeléssel és ellenőrzéssel. Ilyenkor a betegeknek az elhelyezése szanatóriumban történik.
2. A második esetben betegséget megelőző vagy kondicionáló célokra használják fel a gyógyvizet, szintén szakképzett orvosi ellenőrzéssel és fakultatív terápiákkal. Ilyen esetben a vendég gyógyüdülőkben száll meg
3. A harmadik esetben a termálvizet sportolásra vagy szórakozási céllal veszik igénybe, fakultatív orvosi tanácsadással, a szállás pedig üdülőtelepen történik.

A hetvenes évek végére felismerték, hogy ezek a típusú hasznosítások nagyon nagy lehetőségeket rejtnek a turizmus szempontjából. Ennek oka, hogy az időjárástól függetlenül, sőt évszakoktól függetlenül is folyamatos gyógyítási, üdülési és sportolási lehetőséget ad a vendégeknek. Ennek köszönhető az előző fejezetben tárgyalt Termál Projekt beindítása is.

A felépült létesítmények irányítása ugyanakkor nehezen volt átlátható. A gyógyintézeteket alapvetően az egészségügyi miniszter felügyelete alá tartozó egészségügyi szolgálatok szervei és intézményei alapították és felügyelték. De részt vettek ebben a munkában a Belkereskedelmi Minisztérium szervei is, a Szakszervezetek Országos Tanácsa (SZOT), de felügyeletet gyakoroltak a tanácsok, a belügyminiszter, a honvédelmi miniszter, sőt a közlekedési miniszter is. A felsorolt szervek mind lehetnek fenntartók, de speciális esetben további szervek is kaphattak fenntartói szerepkört. Ilyen volt például Tatabányán a fizioterápiás gyógyintézet, amelyet a bánya tartott fenn. De ilyen volt a későbbiekben tárgyalt Pettend is, a Szigetvár közeli falu termelészövetkezte.³⁵²

Azt is érdemes megvizsgálni, hogy milyen betegségek esetében bizonyulnak hasznosnak ezek a gyógyfürdők. Elsősorban a mozgásszervi betegségek jöhetnek számításba, hiszen egy korabeli adat szerint a föld lakosságának körülbelül 4 százaléka szenvedett különböző mozgásszervi betegségekben. Magyarországon a helyzet ennél valamivel rosszabb, a szakemberek az 1980-as évek végére ezt 10 %-ra teszik. A gyógyfürdőket elsősorban reumás megbetegedések gyógyítására használták. Ez volt az elsődleges oka a vizek igénybevételére. A reumás megbetegedések kezelésén túl baleseti utókezelés céljából is igénybe lehetett venni a gyógyfürdőket. Ehhez szorosan kapcsolódnak a megelőző és kondicionáló kúrák. Igénybe

³⁵¹ Czeglédi, J (1987): 25-26.

³⁵² Czeglédi, J (1987): 27-28.

lehetett venni a gyógyfürdőket különböző bőrbetegségek, légzőszervi, emésztőszervi, vagy keringési zavarok esetén is. Különleges helyet foglaltak el a kúrák kapcsán az idült gyulladásos nőgyógyászati betegségek. Ezen betegségek száma már a tárgyalt korszakunkban is jelentős mértékben növekedett. Mivel Magyarországon több helyütt is, például Sárváron, Parádon vagy Harkányban lehetőség volt nőgyógyászati fürdőkezelésre, mivel ezeken a területeken komoly hagyományai voltak az idősebb korú nők gyógyításának, ez a lehetőség újabb távlatokat nyitott a gyógyidegenforgalom fejlesztésére. Annál is inkább, mert a szocialista országokon belül, mindössze két helyen volt lehetőség hasonló jellegű kúrákra: Marianske Lanzen és Szovátán.³⁵³

Egy ilyen jellegű gyógyturizmus megszervezéséhez rengeteg nehézségen kellett úrrá lennie a hazai turizmusnak. Az első ilyen jellegű probléma a személyi problémák voltak. A magyar orvosok szaktudása ugyan nemzetközi szinten is elismerésre méltó volt, de konkrétan a gyógyfürdőhöz szükséges szaktudással csak nagyon kevesen rendelkeztek. Kevés volt a reumatológus, továbbá azon orvosok száma, akik jártasak voltak a reumatológiai rehabilitációban és a balneológiában. Nemcsak az orvosok száma volt alacsony, hanem a gyógytornászoké is. A szakmai felkészültségük nekik is kiváló volt, ugyanakkor a megnövekedett fürdő igények kielégítéséhez létszámuk rendkívül csekély volt. A harmadik gyógyfürdőben dolgozó csoport, vagyis az egyéb jellegű gyógyfürdői dolgozók, például a masszőrök létszáma ugyancsak hiányos volt, viszont szakmai felkészültségük több esetben nem érte el az orvosokért és a gyógytornászokét. Vagyis összességében megállapíthatjuk, hogy a fürdő fejlesztéseknek az egyik rendkívül súlyos akadálya a megfelelő szakember gárda hiánya volt. A szakmai felkészültségük még kezelhető volt, de a legnagyobb probléma az összes ott dolgozó esetében a nyelvtudás hiánya volt. Márpedig, ahogy eddig is láttuk, és ezután is látni fogjuk, a gyógyfürdők fejlesztésével elsősorban külföldi azon belül is nyugati turistákat próbáltak Magyarországra csalogatni. A megfelelő szintű szolgáltatás elképzelhetetlen a megfelelő szintű nyelvtudás nélkül.³⁵⁴

A másik nehézség, ami lényegében az egész korszakon végig kimutatható, a megfelelő szállodai kapacitások hiánya. Erről a problémáról több helyütt is beszélek a dolgozatban, És látjuk, hogy a megoldás csak részben sikerült. Már a kortársak is úgy látták, hogy a világpiacra lényegében csak az alacsony árakkal tudunk betörni. Ez az ár nem is lehet magasabb, hiszen a meglevő gyógyhelyek, még az 1980-as évek végén sem érték el a kívánt színvonalat. A gyógyulni vágyókat rendezetlen környezet, a köztisztaság hiánya, az alacsony szintű

³⁵³ Czeglédi, J (1987): 22-23.; 29-30.

³⁵⁴ Czeglédi, J (1987): 30-31.

közművesítés, a szolgáltatások gyenge színvonala, a kulturált szórakozási lehetőségek hiánya és sok esetben a dolgozók viselkedése, ami párosul a nyelvtudás hiányával is. Az is súlyosan nehezíti a gyógyturizmust, hogy az egész korszak folyamán lényegében képtelenek voltak elválasztani a szórakozásra vágyó turizmustól, de ez az elválasztás sok esetben nem is volt tervben. Erre majd láthatunk példát, amikor konkrétan Harkányról fogunk beszélni.³⁵⁵

Fontos volt a gyógy-idegenforgalom intézményi kiszolgálása is. Ezek elsődleges fajtája a kórházi és a szanatóriumi ellátás. Ebben az esetben határozottan az egészségügy által kialakított intézményekről beszélünk. Ilyenkor a teljes ellátás gyógyászati céllal történik, orvosi előírásra, turisztikai jellegű intézmények, mint például az utazási irodák, csak annyi van játszanak szerepet, hogy ők értékesítik a kínálatot Nyugat Európában. Miután ez megtörtént, és a beteg megérkezett Magyarországra, igénybe tudja venni a kórházi és a szanatóriumi ellátást. Ennek a mértéke azonban rendkívül csekély volt. Az 1980-as évek végén is mindössze 176 férőhely állt rendelkezésre az egész ország területén. Ez rendkívül kevés az igényhez képest, és ráadásul mindössze 6 helyen volt lehetséges: Budapesten, az Országos Reuma és Fizioterápiás Intézetben, Hévízen, Balatonfüreden, Sopronban, Balfon és Harkányban. Alacsony kapacitás az oka annak, hogy a várakozással ellentétben nyugat Európából mindössze 1.700 fő érkezett átlagosan az országba, akik 35.000 vendégéjszakát töltöttek el. Ennek a teljes bevétele nagyjából ötvenmillió forintnak megfelelő valutabevétel, ami elenyésző.³⁵⁶

Nagy kapacitással rendelkeztek a gyógyszállodák. Ez az ellátási forma, amelyben alapvetően szállodában, esetleg más szálláshelyen tartózkodik a beteg, turistaként érkezik utazási irodán keresztül, orvosi javaslatra, de megkapja az alapvető ellátást, melyet fakultatívan vehet igénybe. Ezeknek a gyógyüdülőknek a kapacitása tízszerese volt a kórházi és szanatóriumi kapacitásnak az 1980-as évek végére. Budapesten, Hévízen, Sárváron és Bükkfürdőn volt összesen 5 ilyen szálloda. A legnagyobb kapacitással Hévíz rendelkezett, ahol két szálloda, a Thermal és az Aquan összesen 845 vendég befogadására volt képes. Vagyis Hévízen önmagában több mint négyszer annyi vendég tudott megszállni, mint az összes kórházban egy szanatóriumban együttvéve. Ez az öt szálloda mindegyike a Danubius Gyógyüdülő Vállalat üzemeltetésében volt. Ezek a szállodák már megközelítették azt a szintet, amelyekre a gyógy-idegenforgalomnak szüksége volt. Ezt jelzi az is, hogy ezek a szállodák 4 vagy 5 csillagosak voltak. Vagyis a szállodák már önmagunkban szolgáltatási színvonalat képviseltek. Ehhez kapcsolódnak megfelelő egészségügyi háttérintézményeket, melyeket az

³⁵⁵ Czeglédi, J (1987): 32.

³⁵⁶ Czeglédi, J (1987): 33-34.

Egészségügyi Minisztérium biztosított. Ebben az esetben két minisztérium is érdekelt volt a szállodák működtetésében, az említett egészségügyin kívül a kereskedelmi minisztérium is. Ezek a szállók már felmutatták azokat a jellegzetességeket, ami miatt érdemes volt a gyógyidegenforgalomba fektetni. A legfontosabb tényező, hogy főszezonon kívül is magas kapacitással tudtak működni. A gyógyászati szolgáltatások, mivel vonzóak voltak, és emellé egy magasabb színvonalú szállodai ellátás párosult, ez itt a nyugat európai országokból érkező turisták előszeretettel szálltak meg itt. A tartózkodási idejük jelentősen magasabb volt az országos átlagnál. Még az országban egy külföldi vendég átlag 3-4 napot töltött itt, addig a gyógyszállóokban 12-14-et. Ebből következik, hogy ezeknek a szállodáknak a bevételei éves szinten jelentősen magasabbak, mint a kórházaké és a szanatóriumoké, fajlagosan pedig más turisztikai bevételeknél. Évente mintegy kilencmillió dollár devizabevétele származott az országnak az itteni turizmusból.³⁵⁷

Ugyanerre az időszakra kialakultak a vegyes profilú intézmények is. Ebből országos szinten mintegy 24 volt. Ilyenkor maga az elhelyezés nem gyógyászati, hanem kereskedelmi célú szálláshelyen történt. Ez akár még kemping is lehetett. Ilyenkor a turisták alapvetően nem gyógyászati céllal érkeznek, de igénybe vesznek gyógyászati célú ellátást is. Ez természetesen bevételhez juttatja az országot, de mivel a legtöbb vendég alapvetően szórakozni jár oda, és közülük nagy számban belföldi turisták is jelen vannak, ezért az itteni bevételek forintban történtek. Így, amikor az 1980-as évek végén újra gondolták gyógyturizmus fejlesztésének a kérdését, akkor ezekkel az intézményekkel nemigen számoltak.³⁵⁸

Dolgozatom következő fejezetében azt vizsgáljuk meg, hogy a Dél-Dunántúlon milyen módon valósult meg a termálforrások hasznosítása, és milyen módon segítette elő a térségben a gyógyturizmus fejlődését. Ebben a vizsgálatban tehát alapvetően az idegenforgalomra fogunk koncentrálni, a nem turisztikai célú hasznosítást csak részben fogom tárgyalni.

7. Dél-Dunántúl fürdőkulturájának alakulása

Az előző fejezetekben említettük, hogy Magyarország mennyire el van látva termálvizes forrásokkal. Arra is többször utaltunk, hogy ez a Dél-Dunántúlra is igaz. A dél-dunántúli terület nemcsak el van látva forrásokkal, de az itt található kutak valamivel melegebbek is mint a ország más területein. Ezeknek a forrásoknak a jelentős része gyógyvízzé lett nyilvánítva, és ahogy már említettük, ma ezen a területen 31 gyógyvíz található.

³⁵⁷ Czeglédi, J (1987): 33-35.; 45.

³⁵⁸ Czeglédi, J (1987): 35.

1945 előtt három gyógyfürdő létezett a területen. Először Harkányban nyílt meg, utána Nagyatádon majd végül Sikondán. Az ő korai történetükkel és államosítások már az előbbiekben foglalkoztunk. A második világháború idején a térségben már zajlottak szénhidrogénkutatások, és ennek keretében 1943-ban Csokonyavisontán fedeztek fel termálvizet.³⁵⁹

A második világháború után folytatódtak a kőolajkutatások, és két évvel a világháború befejezése után, 1947-ben a Somogy megyei Igalon fedeztek fel hévízkutat. Ahogy korábban is említettük, ezek a kutatások folyamatosak voltak, bár 1957 előtt csak mérsékelt intenzitással folytak- ebben az időszakban fedezték fel Babócsa forrását is, 1955-ben.³⁶⁰

Az 1957-es párthatározat után számos további forrást fedeztek fel. Baranya megyében többek között Sellyén (1962), Magyarhertelenden (1965) és Pettenden (1966), Somogy megyében Nagybajomban (1965), Tolna megyében Dunaföldváron (1963) Tamásiban (1968) és Dombóváron (1972). Dombóvár és Dunaföldvár esete annyiban különbözik a többitől, hogy ezen a két helyen nem kőolajat kerestek, hanem céltudatosan hévizet.³⁶¹

1970-re az ország legnagyobb részén fedeztek fel különböző ásvány-és gyógyvizeket. Hidrológiai szempontból három nagy tájegységre lehetett osztani az országot: Dunántúl, Alföld és északkelet peremhegységi táj. Az ásvány- és gyógyvizeket a Papp Szilárd-féle beosztás szerint 10 csoportba lehetett osztani. Az 1970-es hidrológiai tájékoztató szerint 64 helyen fordult elő a Dunántúlon ásvány- és gyógyvíz. Ezek túlnyomó többségében, 49-ben vagy fürdéshez vagy palackozáshoz, vagy mindkettőhöz hasznosították. A tájékoztató azonban korántsem teljes, hiszen az összeírásból hiányzik a Szigetvár melletti Pettend forrása, melyet eddigre már felfedeztek. Az összeírás 9 baranyai, 10 somogyi, 3 tolnai és 3 zalai vizet ír össze. Az összeírt vizek első csoportja az egyszerű termális vizek, melyek 1000 mg/l-nél kevesebb szilárd alkotórészt tartalmaznak. Ide tartoznak Baranyából Siklós, Komló, Hidas, Somogyból Nagyatád és Igal egy-egy kútja. Ezeket a vizeket elsősorban üdülőfürdőkben és ivóvízellátásra használták fel. A vizek második csoportja az egyszerű szénsavas, vagy más néven a savanyú vizek. Dél-Dunántúlról a fonyódi víz tartozik ide. Ezeket a vizeket elsősorban palackozzák. A vizek harmadik csoportja az alkálihidrogénkarbonátos vizek, melyek egy részét palackozzák, de gyógy- és üdülőfürdőben is alkalmazzák. Sótartalma meghaladja az 1000 mg/l mennyiséget, elsődlegesen nátrium és hidrogénkarbonátióon található bennük. Dél-Dunántúlról ide tartozik Babócsa, Buzsák-Csisztapuszta, Csokonyavisonta, Gyöngy, Igal, Kaposvár, Kálmánca, Komló,

³⁵⁹ Katona, K. (2015): 111.

³⁶⁰ Uo.

³⁶¹ Uo.

Magyarhertelend, Mezőcsokonya, Nagyatád, Sellye, Sikonda, Simontornya, Szigetvár, illetve Zala megyéből Zalakaros. A negyedik a kalcium-magnéziumhidrokarbonátos vizek csoportja, ahol legalább 1000 mg/l só koncentráció mellett megtalálhatók a vízben kalcium- és magnéziumhidrogénkarbonátok. Ilyen víz található Fonyódon, Harkányban, Hévízen és Mohácson. Az ásványvizek ötödik csoportja a kloridos ásvány- és gyógyvizek. Az 1000 mg/l sótartalom mellett kloridionok és nátriumkloridok dominálnak. Ilyen víz van Buzsák-Csisztapusztán, Igalon, Szigetváron és Zalakaroson. A vizek hatodik csoportja a szulfátos vizek. Dél-Dunántúlon a sikondai víz ilyen. Az utolsó három csoport mind felhasználható gyógyászati célokra. A hetedik csoport, a vasas vizek, ilyen a térségben nem fordul elő. A nyolcadik csoport a kénes vizek csoportja, melynek vize szintén rendkívül alkalmas gyógyászati célokra. Ilyen víz található Buzsák-Csisztapusztán, Harkányban, Hévízen, Máriagyűdön és Zalakaroson. A kénes gyógyvizek közül országos viszonylatban is kiemelkedik a harkányi gyógyvíz. A gyógyvizek abban az esetben sorolhatók ebbe a kategóriába, ha a víz szulfid-ion tartalma eléri az 1,0 mg/l mennyiséget. Harkány ezt a szintet jelentősen túlhaladta, és túlhaladja, mivel vizének szulfid-ion tartalma 8,0-14,5 mg/l. Ezzel a mennyiséggel országos szinten a második helyen található, mindössze a Mezőkövesd előzi meg. Összehasonlításképpen a dél-Dunántúl másik jelentős kénos vizének, a hévízi tó vizének szulfid-ion tartalma 3,8-4,2 mg/l. A következő csoport a jódos-brómos ásványvizek csoportja, melybe legalább 1,0 mg/l jód, vagy 5,0 mg/l bróm szükséges. Ilyen víz a Dél-Dunántúlon Buzsák-Csisztapusztán, Csokonyavisontán, Kálmáncsán és Zalakaroson volt. Ez utóbbi kiemelkedik ebből a csoportból, mert Zalakaroson a víz jódtartalma 8,75 mg/l, brómtartalma pedig 21,2 mg/l. Ezek a vizek is rendkívül alkalmasak gyógyászati célra. A vizek utolsó csoportja a radioaktív vizek, melyek 1,0 milimicrocurie-nél több rádium-emanációt tartalmaznak. Ide sorolható a Hévízi-tó vize, vagy a komlói hévízforrás vize, amely radont tartalmaz. 1970-ben nem sorolták még külön kategóriába azokat a vizeket, melyeknek magas volt a fluorid-ion tartalma, de két dél-dunántúli kút jelentős fluorid-ionnal rendelkezett. Igal értéke 6,0 mg/l volt, Csokonyavisontáé 5,2 mg/l.³⁶²

Láthatjuk tehát, hogy 1970-re számos forrás állt a gyógyfürdő-turizmus rendelkezésére, és bár nem fejeződött még be a termálforrások feltárása, mégis számtalan lehetőséget biztosított a gyógyulni vágyók számára. Azt is láthattuk, hogy a dél-dunántúli gyógyvizek jelentős része egyszerre több kategóriába is besorolható. Az is megfigyelhető, hogy a leghíresebb és a legsikeresebb gyógyvizek azok, melyek a legtöbb fajta ásványi anyaggal rendelkeznek.

³⁶² Cziráky, J.(1970)

	Harkány	Hidas	Komló	Magyarhertelend	Máriagyűd	Sellye	Siklós	Sikonda	Szigetvár
Egyszerű termális		X	X				X		
Alkálihidrogénkarbonátos			X	X		X		X	X
Kalcium-magnéziumhidrogénkarbonátos	X								
Kloridos									X
Szulfátos (keserűsós)								X	
Kénes	X				X				
Jódos-brómos									
Radioaktív			X						

5. táblázat Gyógy- és ásványvizek Baranya megyében 1970-ben³⁶³

	Babócsa	Barcs	Buzsák-Csisztapuszta	Csokonyavisonta	Fonyód	Igal	Kálmánca	Kaposvár	Mezőcsokonya	Nagyatád
Egyszerű termális		X				X				X
Egyszerű szénsavas					X					
Alkálihidrogénkarbonátos	X		X	X		X	X	X	X	X
Kalcium-magnéziumhidrogénkarbonátos					X					
Kloridos			X			X				
Kénes			X		X					
Jódos-brómos			X	X		X	X			
Radioaktív										

6. táblázat Gyógy- és ásványvizek Somogy megyében 1970-ben³⁶⁴

³⁶³ Uo.

³⁶⁴ Uo.

	Tolna			Zala		
	Decs	Gyönk	Simontornya	Hévíz	Pusztaszentlászló	Zalakaros
Egyszerű termális					X	X
Alkálihidrogénkarbonátos	X	X	X			X
Kalcium-magnéziumhidrogénkarbonátos				X		
Kloridos						X
Kénes				X		X
Jódos-brómos						X
Radioaktív				X		

7. táblázat Gyógy- és ásványvizek Tolna és Zala megyében 1970-ben³⁶⁵

Az 1970-es Jelentés után folytatódtak a szénhidrogénkutatások, és Dél-Dunántúl megyéiben is újabb és újabb kutakat fedeztek fel.

7.1. Termálfürdők helyzete Baranya megyében

Baranya megye az ország többi részéhez képest közepesen van ellátva termálkutakkal. Ezeknek a kutaknak a zömét az 1960-1970-es években tárták fel. Ez alól kivétel a már többször említett Harkány és Sikonda. A termálvíz kutatását tekintve néhány példát említünk. Szigetváron ivóvíz után kutattak, de meleg vizet találtak. Hasonló eset történt Újpetrén, amikor az állattenyésztő telep számára fúrtak ivóvíz kutat, de meleg vizet találtak szintén. Feltártak magas hőmérsékletű kutakat Sellyén, ahol 48 fokos, Romonya-Ellend térségében, ahol 56 fokos, Mágocson 37 fokos, Komlón 56 fokos, Magyarhertelenden 43 fokos, míg Szentlőrincen 38 fokos vizet találtak. Feltehető azonban, hogy sokkal több helyen van víz, de azokat nem tárták fel, vagy nem dokumentálták rendesen.³⁶⁶

Baranya megye esetében 1949, vagyis az államosítások után vált a gyógyfürdők kérdése megyei szintű kérdéssé. Ez ekkor értelemszerűen még csak kettő gyógyfürdőt jelentett. Hamarosan azonban már csak egyet, azaz Harkányt, ugyanis 1953 Elején Sikondát átvette a Szénbányászati Minisztérium. Így amikor arról beszélünk, hogy volt-e a Baranya megyei

³⁶⁵ Uo.

³⁶⁶ Földvári, J. (1978): 10-11.

tanácsnak bármilyen termálfürdőket érintő koncepciója, akkor valójában arról beszélünk, hogy mit szerettek volna tenni Harkánnyal. Ez a későbbiekben, amikor a többi termálkutat is felfedezték, sem változott, ugyanis egészen a rendszerváltoztatásig döntően Harkánnyal foglalkoztak. Készült ugyan 1972-ben egy megyei egységes fürdőfejlesztési program, de az zömmel strandfejlesztésről szólt, és elsősorban pécsi beruházásokat tervezett. Ettől függetlenül esett valamennyi szó termálvizes fejlesztésről is, mégpedig Szigetvár esetében, melyikről akkoriban úgy gondolták, hogy Harkány tehermentesítő ellenpólusa lehet.³⁶⁷ E z azon kevés esetek egyike, amikor nem Harkányról szólt a tervezés. A többi megyei tanácsi határozat túlnyomó többség viszont Harkányról szólt, mindössze néhány esetben említették a többi termálvizes helyet. Éppen ezért egységes Baranya megyei termálkonceptióról nem beszélhetünk, a megyei terveket az egyes fürdők esetében fogom tárgyalni. Legalábbis abban az esetben, amikor voltak tervek. Termálvizet találtak többek között Magyarországon, Bólyban, Mohács-szigeten, Beremenden, Gyódon, Cún-Szaporcán, de ezek mindegyike kihasználatlan marad. A legismertebb kihasználatlan forrást Ellenden találtak, ahol percenként 500 liter 56 fokos víz tört a felszínre.³⁶⁸

7.1.1. Harkány fejlődése

A harkányi fürdőt 1949. június 4-én államosították. Ebben az évben szervezték meg a Mecsekvidéki Gyógyfürdők és Üdülők Nagyvállalatot, pécsi székhellyel. Ez a vállalat egyszerre kezelte a harkányi és a sikondai gyógyfürdőt, továbbá a Pécs Mecseki Üdülőszállót.³⁶⁹ A fürdő látogatottsága az államosítást követően drasztikusan csökkenni kezdett. Ennek oka, nem elsősorban maga az államosítás ténye, hanem az 1950-ben bevezetett határsáv intézménye. A kialakult jugoszláv konfliktus miatt a déli határsáv megközelítése rendkívül nehézé vált. Ez lényegében lehetetlenné tette, hogy Harkány potenciális látogatói megközelítsék a települést. Az első ötéves terv időszaka nem kedvezett a turizmusnak, ami Harkányban is érezte hatását. A politikai szempontok teljesen figyelmen kívül hagyták a turizmus kérdését, az ebből származó potenciális devizabevétel nem volt szempont. 1954-ben, már Nagy Imre miniszterelnöksége alatt megtörténtek az első változások, még nem is érkezett el. Harkány esetében mégis jelentős lépés volt ebben az évben az, hogy Siklóssal együtt kikerült

³⁶⁷ Dunántúli Napló 1972. június 07.)

³⁶⁸ Dunántúli Napló 1972. április 19.

³⁶⁹ Magyar Közlöny 1949. december 6.a

a határsávból. Ez azonnal érezte hatását, hiszen az eladott jegyek száma hússzorosára emelkedett.³⁷⁰

1955-ben a fürdő a községi tanács irányítása alá került. Létrejött a Harkányi Fürdő Vállalat, és a fürdőben számos bővítés kezdődött. A termálmedencét téli fürdésre is alkalmassá tették, és építettek egy gyermekmedencét, amely bár elkészült a következő évre, de a politikai események miatt csak 1957-ben adták át. Szervezeti átalakítások is történtek, a Harkányi Fürdő Vállalat a Baranya Megyei Tanács Végrehajtó Bizottságának (VB) Város- és Községgazdálkodási Osztályának az irányítása alá került.³⁷¹ A fürdő átvétele, átalakításai és átszervezései mellett egy nagyobb hangsúlyt kapott a határozottan gyógyászati célú felhasználás. Ennek az igénye is egy jobban megjelent, ugyanis, nyilvánvaló összefüggésben az erőltetett nehéziparosítással, Megnőtt a mozgásszervi betegségeknek a száma. Erre mintegy reagálásképpen 1955-ben a Baranya Megyei Tanács megalapította a Baranya Megyei Gyógykórházat. Feladatául tűzték ki a gyógyítás mellett a rehabilitációt, az utókezelést, az utógondozás nyújtó fekvőbeteg-ellátást és a járóbetegek szakorvosi ellátását. Szakmai felügyeletet az Országos Rheuma és Fürdőügyi Intézet adta. Maga a kórház 120 ágygal kezdte meg működését.³⁷²

Az 1950-es évek második felétől kezdve a Baranya Megyei Tanács és a párt sajtója egy többet kezdett foglalkozni a harkányi gyógyfürdő ügyével. A legfontosabb kérdés a felújítás és a szállodai kapacitások bővítése volt.³⁷³ Harkányt ekkor Elsősorban dicsérték: *„Baranya megyének egyik igen kedvező adottsága, hogy gyógyfürdőkben, üdülőhelyekben viszonylag gazdag. Dicséretes, hogy a megye vezetői élnek is ezzel a lehetőséggel és igyekeztek is mindenekelőtt ezeket a gyógy- és üdülőhelyeket a korszerű igényeknek megfelelően fejleszteni. Igen hasznos és jó kezdeményezés Harkányfürdő fejlesztése, az abaligeti üdülőhely kiépítése. Általában nagy gondot fordított és fordít a megyei tanács a megye balneológiai kérdéseire.”*³⁷⁴

Az optimista megközelítést jelentősen árnyalta a 3117/1960. számú minisztertanácsi határozat,³⁷⁵ amely bár csak egy felsorolásban említette Harkányt, mégis világossá tette, hogy a fürdő további fejlesztésre szorul. A fürdőt üzemeltető vállalatot ezért 1961-ben az Építési és Közlekedésügyi Osztály felügyelete alá helyezték.³⁷⁶ A Baranya Megyei Tanács Végrehajtó

³⁷⁰ Szita, L. (1973): 76.; Kiss, J. (2001): 124.

³⁷¹ Kiss, J. (2001): 124.

³⁷² Uo.

³⁷³ Dunántúli Napló 1957. február 7 és Dunántúli Napló 1957. július 23.

³⁷⁴ Bányai, L. (1960)

³⁷⁵ HU-MNL-OL XIX.a 83.b 3111-3150/1960

³⁷⁶ 68-3/1961 VB határozat. HU-MNL-BaVL XXIII.2.a

Bizottsága ezt követően rendszeresen foglalkozott az ügyével, annak ellenére, hogy a tanácsnak nem volt kidolgozott koncepciója a fürdő fejlesztésével kapcsolatban. A legtöbb intézkedés kimerült a mindennapi ügyek aprólékos intézésében, mint például virágtartók beszerzése. Persze foglalkoztak komolyabb ügyekkel is, például kútház építése, vállfás öltözők építése, téliesítési munkák, vagy éppen pavilon építése a parkban.³⁷⁷

A tanácsi határozatok mellett, és részben azok hatására a harkányi fürdőben számos fejlesztést hajtottak végre az 1960-as években. Ebben segített, hogy 1960-ban megnyitották a 3. kutat. A tanácsi határozatokban is megfogható kútház és vállfás öltöző felépült, de épült egy ásványvíz palackozó is.³⁷⁸

Az 1967-es év Harkány szempontjából mérföldkőnek számított. Ez év szeptember 8-án a Baranya Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága itt tartotta kihelyezett ülését.³⁷⁹ ezen a megbeszélésen az egészségügyi Minisztérium is képviseltette magát. Ezen az ülésen hangzott el a jelentés a harkányi gyógyvíz egészségügyi hasznosításáról. A jelentés kimondja, hogy Harkány 70%-ban helyi feladatokat lát el, ugyanakkor írnak Pécssett beutalót Hévízre és Hajdúszoboszlóra is. Beszél a víz hasznosításáról, néhány technikai részletet is említ, melyből kiderül, hogy a harkányi termálvizet is komplex módon hasznosították. Maga a forrásvíz 60 fokos, amivel először fűtenek, a tsz kertészetét, illetve az új téliesített fürdőépületet, majd miután 38-40 fokra lehűlt, azután engedik csak a medencébe. Jelentés utáni vitákból sok probléma kiderült. A megyei tanács és a minisztérium képviselői egymást vádolták és hárították a felelősséget. Kiderült, hogy kevés az orvos, és a minisztérium nem ad elegendő támogatást. A minisztérium ezzel szemben azt mondta, hogy azért nem ad támogatást, mert nincs koncepció. Sérelmezte azt is, hogy a gyógyvizes strandolásra is felhasználják, és kijelentették, hogy a harkányi fürdőnek elsősorban gyógyfürdővé kell válnia. Megyei részről az volt a válasz, hogy nem zárhatják ki a strandolókat a víz használatából, mivel Baranya megyében nagyon kevés a strand. A vitában végül nem tudtak megegyezni, és bár a megyei tanács javasolt egy olyan kompromisszumos megoldást, hogy Siklós legyen az üdülőterület, Harkány pedig a gyógyászati központ, végül csak abban maradtak, hogy ki kell dolgozni egy új javaslatot.³⁸⁰

Egy hónappal később, október 20-án megszületett a tervezet. A Baranya Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága saját koncepcióját fogadta el. Harkányban egy párhuzamos fejlesztést irányoztak elő. Egyszerre kívánták a gyógyászatot fejleszteni és egyszerre az üdülőterületet.

³⁷⁷ 42-7/1961 VB határozat, 15-2/1962 VB határozat, 23-4/1962 VB határozat, 358/1963 VB határozat, HU-MNL-BaVL XXIII.2.a

³⁷⁸ Kiss, J. (2001): 130.

³⁷⁹ 18/1967. jkv. HU-MNL-BaVL XXIII.2.a

³⁸⁰ 179/1967 VB határozat HU-MNL-BaVL XXIII.2.a

Gyógyászati központnak a kórházat a Kossuth-fürdőt és az Ilona-fürdőt jelölték ki. Döntöttek szaktanácsadó főorvos kijelöléséről, rendelőintézeti ellátás bővítéséről, a harkányi szociális gyógyotthon fejlesztéséről, a kooperatív együttműködésről más egészségügyi szervezetekkel, végül pedig arról is döntöttek, hogy a harkányi kórházat bevonják az egyetemi oktatásba.³⁸¹

Ugyanebben az évben, 1967-ben újabb kutat fűrtak, ami hozzájárult a további fejlesztéshez. 1968-ban, az előző évi koncepció megvalósítása végett, a Kossuth-fürdő és az Ilona-fürdő a kórház kezelésébe került, és ugyanekkor megnyílt az esti fürdésnek a lehetősége is. Ez a nagyarányú fejlesztés a fürdővendégek számának emelkedését hozta magával. Nyilvánvalóvá vált, hogy a meglevő szálláshelyek száma nem elegendő a kereslet kielégítésére. Számba vették az üdülőket, melyek közül néhányat ideiglenes vállalati üdülők kategóriájába soroltak. Megszervezték a Mecsek Tourist Harkányi Kirendeltségét, amelynek 40 harkányi család 57 szobát ajánlott fel.³⁸² Az évek során tovább fejlesztették a kórházat is. Felújították a gyógyszálló, melyben két női osztály is helyet kapott. Ekkor már 220 ágyon végezte a gyógyítást, ami közel a duplája az induláskori ágyszámnak.³⁸³

A következő évben létrehozták a Baranya Megyei Fürdő Vállalatot, amelyben a Harkányi Fürdő Vállalatot összevonták a Sikonda Fürdő Vállalattal. Feladatköre az új vállalatnak is rendkívül komplex volt. A határozat kimondta, hogy a vállalat feladata „*a megye területén állandó és idényfürdők fenntartása és üzemeltetése, termálvíz hasznosítás És gyógyvíz palackozás, kertészet és parkgondozás.*”³⁸⁴

1970. május 22-én fogadták el Harkány kereskedelmi és egészségügyi fejlesztési tervét. A határozat előtti vitában³⁸⁵ kiderült, hogy a kórház elavult és rossz állapotban van. Az igénybevételt is alacsonynak tartották. Ugyanakkor szóba került ismét a strandfürdő kérdése, és kijelentették, hogy szükség van a strandolók fogadására is. A VB végül elfogadta az előterjesztéseket, és határozatban rögzítette, hogy a Harkányt gyógyhellyé nyilvánító 30.886/1958-as Egészségügyi Miniszteri rendeletet módosítani kell, és ki kell jelölni egy üdülőterület. A határozat kimondta, hogy előtte elkészíteni egy fürdőterápiás részleget. Kimondta továbbá, hogy létre kell hozni egy koordinációs bizottságot.³⁸⁶

Az 1970-es években a Végrehajtó Bizottság folyamatosan foglalkozott Harkány ügyével. Ahogy korábban, úgy most is egyszerre hozott gyógyászatot és üdülést segítő

³⁸¹ 215/1967 VB határozat HU-MNL-BaVL XXIII.2.a

³⁸² Kiss, J. (2001): 130.

³⁸³ Kiss, J. (2001): 131.

³⁸⁴ 35/1968 VB határozat HU-MNL-BaVL XXIII.2.a

³⁸⁵ 10/1970 VB jegyzőkönyv HU-MNL-BaVL XXIII.2.a

³⁸⁶ 73/1970 VB határozat HU-MNL-BaVL XXIII.2.a

határozatokat. Az elsőre példa, amikor kérték a kórház fürdőrészlégének gyógyfürdővé nyilvánítását,³⁸⁷ vagy hévízkutak vizének gyógyvízzé nyilvánítását,³⁸⁸ illetve amikor a palackozott gyógyvíz forgalmának a kiterjesztését egész Dunántúlra.³⁸⁹ Az utóbbira példa egy 100 férőhelyes motel felépítésének elhatározása.³⁹⁰

7.1.2. Termál Projekt a Dél-Dunántúlon

Az 1970-es évek végén azonban nemcsak a Végrehajtó Bizottság foglalkozott Harkány ügyével. Ebben az időszakban indult be az előző fejezetekben említett Termál Projekt. Az a központi akarat, melyek alapján Magyarországi termálfürdő-kapacitást minél magasabb szinten a turizmus szolgálatába állítsák, éreztetni kezdte hatását Harkányban is. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy a vállalati kezdeményezések és a megyei tanács kezdeményezései mellett, országos szintű tervek születtek Harkány fejlesztésére. A Termál Projekt elméletileg nem csak Harkányról szólt, még dél-dunántúli összefüggésben sem, de a valóságban mégiscsak ez történt.

Az előző fejezetben említettük, hogy 161 települést soroltak be 4 fő kategóriába. Ezekből a kategóriákból a IV., azaz a helyi fürdők kategóriájába a Dél-Dunántúlról 8 fürdőt soroltak: Ebből hármat Baranya megyéből: Pettend, Sellye, Szentlőrinc; ötöt Somogy megyéből: Babócsa, Nagyabajom, Nagykorpád, Szulok és Tarany. Ahogyan országosan, úgy itt is kimaradtak ezek a települések a további tervekből. Az összeírásuk után lényegében nem is szerepeltek tovább a tervekben.³⁹¹

A III. kategóriás, körzeti vonzású, mintegy 58 településből 7 volt a Dél-Dunántúlon. Baranya megyében Sikonda, Somogy megyében Barcs, Kálmánca, Iharos, Mesztegnyő, Tolna megyében Dunaföldvár és Tamási. A II., azaz regionális kategória 26 fürdőjéből 6 volt dél-dunántúli: Somogy megyéből Csokonyavisonta, Igal, Kaposvár, Buzsák-Csisztapuszta, Nagyatád, Tolna megyéből pedig Dombóvár-Gunaras fürdő. Ezeket a II. és III. kategóriás fürdőket a projekt későbbi fejlesztésre javasolta, négy kivétellel. Ezek egyike volt a Dombóvár-Gunaras fürdő. A többire vonatkozóan azonban kijelenthetjük, hogy a gyakorlatban azt jelentette, hogy összeírták a fejlesztési jellemzőiket, vagyis tisztában voltak azzal, hogy fejlesztésre szorulnak, de ennél több nem történt.³⁹²

³⁸⁷ 99/1971 VB határozat HU-MNL-BaVL XXIII.2.a

³⁸⁸ 149/1975 VB határozat és 21/1982 VB határozat HU-MNL-BaVL XXIII.2.a

³⁸⁹ 130/1972 VB határozat HU-MNL-BaVL XXIII.2.a

³⁹⁰ 114/1973 VB határozat HU-MNL-BaVL XXIII.2.a

³⁹¹ Grove, D. (1977): 104.

³⁹² Uo.

Település	Idegenforgalmi szerepkör				Jelleg						
					Típus					.Idény	
	gyógy	SZOT	külföldi	tranzit	gyógy	termál strand edző	termál strand	uszoda	tisztasági	nyár	tél
Sikonda	X	X			X		X			X	
Barcs			X	X			X			X	
Kálmánca		X	X				X			X	X
Iharos			X				X			X	
Mesztegyő			X	X			X			X	
Dunaföldvár							X			X	X
Tamási		X					X			X	X

8. táblázat Körzeti jelentőségű fürdők a Dél-Dunántúlon³⁹³

Település	Idegenforgalmi szerepkör				Jelleg						
					Típus					Idény	
	gyógy	SZOT	külföldi	tranzit	gyógy	termál strand edző	termál strand	uszoda	tisztasági	nyár	tél
Csokonyavisonta		X	X	X			X			X	X
Igal	X	X	X				X			X	X
Kaposvár	X		X	X		X		X		X	X
Buzsák-Csisztapuszta							X			X	
Nagyatád	X			X			X			X	X
Dombóvár-Gunaras	X	X	X			X			X	X	X

9. táblázat Regionális jellegű fürdők a Dél-Dunántúlon³⁹⁴

Az I. kategóriába Dél-Dunántúl területéről négy fürdőt soroltak. Baranya megyéből Harkányt, Magyarhertelendet és Szigetvárt, Somogy megyéből Fonyód-Táskát. Valójában a

³⁹³ Uo.

³⁹⁴ Uo.

Termál Projekt, ahogy már többször említettük, zömmel csak országos és nemzetközi jelentőségű településeknek a fejlesztésével foglalkozott, és dolgozott ki koncepciót. Országosan a 34 I. kategóriás fürdőből mindössze 26-ot javasoltak első ütemben fejlesztésre. Ez a négy II. kategóriás fürdővel együtt 31 települést jelentett.³⁹⁵

Település	Idegenforgalmi szerepkör				Jelleg						
					Típus					Idény	
	gyógy	SZOT	külföldi	tranzit	gyógy	termál strand edző	termál strand	uszoda	tisztasági	nyár	tél
Harkány	X	X	X	X	X		X			X	X
Magyarhertelend		X	X				X			X	X
Szigetvár	X		X	X		X		X		X	X
Fonyód-Táska	X	X	X			X	X			X	X

10. táblázat Országos és nemzetközi jelentőségű fürdők a Dél-Dunántúlon³⁹⁶

Dél-Dunántúlra vonatkozóan Szigetvárt I., Dombóvárt és Magyarhertelendet II. fejlettségi fokozatba sorolták. Mindhárom esetben 'c' kategóriás fejlesztési csoportot jelöltek meg, ami azt jelentette, hogy mindhárom esetben az eggyel nagyobb fejlettségi szint elérése csak feltételes cél. Központi forrás nem is került ide, mindössze a helyi kezdeményezések támogatásának szükségessége fogalmazódott meg.³⁹⁷

Vagyis a Termál Projekt addig szűkítette a kört, míg végül Dél-Dunántúl egyetlen fejlesztendő fürdőjének Harkány maradt. Itt egy nagy volumenű fejlesztést irányoztak elő. A Termál Projekt igazi nyertese a térségben Baranya megye legelső³⁹⁸ termálfürdője lett.

A hosszas tervezés folyamatában, 1976 végén ettől függetlenül még nem volt Harkányra vonatkozóan végleges döntés.³⁹⁹ A tervek végül 1977 őszére készültek el, eddig tartott a Termál Projekt tervező munkája. Harkányt nemzetközi üdülőhellyé szerették volna fejleszteni az ezredfordulóra. Ennek elemeként elválasztották volna az üdülőövezetet és a gyógyövezetet a

³⁹⁵ Uo.

³⁹⁶ Uo.

³⁹⁷ Grove, D. (1977): 122.

³⁹⁸ Kaposi, Z. (2015): 70.

³⁹⁹ Dunántúli Napló 1975. december 13.

településtől. A közúti forgalmat a megszüntetett vasútvonal⁴⁰⁰ helyére terelték volna, a főutcából pedig sétáló utcát alakítottak volna ki. Mindezek mellett elhatározták, hogy egy „6000 fős rekreációs fürdőstrandot és egy 300 ágyas SZOT szállót, majd egy másik szállodát építenek, mindkettőt saját fürdőmedencével. Az üdülőövezetben egy csónakázótavat, egy kioszkot, egy szabadtéri színpadot terveznek. Az üdülőövezet strandja 7—10 000 fős lesz, itt épül ki az üdülő- centrum üzletközpontja, nagy parkokkal, sporttelepekkel, új campinggel.”⁴⁰¹

A fejlesztések 1977 után kezdődtek meg, melynek eredményeképpen tovább bővült a szállodai kapacitás. Kiadták a 3154/1978. számú minisztertanácsi rendeletet is a gyógyvizek idegenforgalmi hasznosításáról, koncentrálva a már nemzetközi hírű gyógyfürdőkre.⁴⁰² A VI. ötéves terv a Termál Projekt eredményeire alapozva további fejlesztéseket írt elő, és a fejlesztendő települések között említette Harkányt is.⁴⁰³ Figyelemre méltó azonban, hogy a Termál Projekt terveinek elindulása után a megyei tanács végrehajtó bizottsága mindössze két alkalommal foglalkozott a harkányi fürdő ügyével. Először 1981-ben, a reumakórház beruházásakor szavazott meg 63 millió forintot,⁴⁰⁴ ami összhangban van a VI. ötéves terv előírásaival, miszerint a fejlesztéseket helyi pénzek bevonásával kell végrehajtani. Ezt követően három kút gyógyvízzé nyilvánításának kérelmének ügyében döntöttek.⁴⁰⁵

2. kép Harkány 1978-ban⁴⁰⁶

⁴⁰⁰ 64/1975 VB határozat HU-MNL-BaVL XXIII.2.a

⁴⁰¹ Dunántúli Napló 1977. október 21.

⁴⁰² Katona, K. (2015): 117.

⁴⁰³ Czeglédi, J. (1981): 47.

⁴⁰⁴ 72/1981. VB határozat HU-MNL-BaVL XXIII.2.a

⁴⁰⁵ 21/1982. VB határozat HU-MNL-BaVL XXIII.2.a

⁴⁰⁶ Manda / Gabler Csaba.a

Úgy tűnik, hogy a Termál Projekt meghozta a központi segítséget Harkány fejlesztésére, ezzel az azt megelőző, megyei szintű, gyakran ötletszerű koncepciókat felváltotta egy tudatos fejlesztés. A tervek azonban a korszak végéig nem valósultak meg maradéktalanul. Bár elmondható, hogy Harkány volt a megye egyetlen olyan fürdője, amely minőségben is gyógy-idegenforgalmat bonyolított le, gyógyfürdőkórházával, gyógyítórészlegével és strandfürdőjével. A szállodai fejlesztés és a megközelíthetőség azonban továbbra is gondot okozott, illetve nem valósult meg a főút sétáló utcává alakítása sem.⁴⁰⁷

Harkány település a jugoszláv határtól 7, Pécestől 28 km távolságra terült el. 1970-ben 2719, 1980-ban 3124 lakosa volt.⁴⁰⁸ Megközelíthető volt közúton, Pécs felől az 58-as úton. Az autóbusz közlekedés határozottan jó volt, a nyári időszakban óránként járt menetrendszerinti járat. Az időszak elején volt közvetlen vasúti járat is Pécs felől, de azt 1971-ben megszüntették. Vasúton továbbra is elérhető maradt ennek ellenére, Sellye vagy Villány felől. Ez azonban jóval kisebb forgalmú vonal volt, ezért Harkány elsősorban közúton volt látogatott.⁴⁰⁹

A régi Kossuth-fürdőt még 1971-ben lebontották, megmaradt az Ilona-fürdő két kisebb méretű termálmedencével és a megyei kórház fedett medencéjével, súlyfürdőjével és kádfürdőjével. A fürdő területén azonban nem csak gyógymedencék, nem strandolásra és sportolásra alkalmas medencék is voltak. Volt három 35 X 70 méteres 30-37 fokos vízzel feltöltött tófürdő, és egy 25 X 50 méteres sportmedence, melyben csak vízzel hűtötték a termálvizet, így 22-24 fokos hőmérséklet nyertek.⁴¹⁰

Maga a gyógyvíz alapvetően kénes, vizét a triász-kori mészkőből nyerik. A legelső termálkutató, mint már említettük, 1866-ban alakították ki, de az 1960-as években további kutakat fúrtak. Ezek vízhozama 600-1.700 l/perc között voltak, hőmérsékletük 62°C.⁴¹¹ Ásványi anyag tartalmát tekintve tehát elsősorban kénes, legfőbb összetevője a nagy aktivitású szulfid-kén, mely gyorsan szivódik fel. Emellett azt is meg kell említeni, hogy a víz szulfid-kén tartalma 7-8-szorosa annak a mennyiségnek, ami feltétel ahhoz, hogy kénes vízként lehessen meghatározni. Ezen kívül a víz tartalmaz káliumot, nátriumot, ammóniumot, fluorid iont, kalciumot és magnéziumot. Ez a gyógyvíz az iszapjával együtt rendkívül alkalmas a reuma kezelésére, de jó az ízületi gyulladások ellen, mozgásszervi utókezelésekhez, a köszvény és az isiász ellen, a csúsz ellen, de hatékony bőrbántalmak és nőgyógyászati problémák esetén is. Ivókúra vagy belégzés esetén hatékony lehet a garat, a légcső vagy a gége hurutos betegségei

⁴⁰⁷ Császtai, J (1989): 32.

⁴⁰⁸ Népszámlálás (1981a): 515.

⁴⁰⁹ Zákonyi, F. (1983): 270-271.

⁴¹⁰ Zákonyi, F. (1983): 275-276.

⁴¹¹ Cziráky, J.(1971a): 102.

ellen, de jó a gyomor és a bélrendszer hurutos betegségei ellen is. Ivókúra a helyszínen volt lehetőség, de palackozták is a vizet.⁴¹²

Harkányt alapvetően a gyógyulni vágyók keresték fel, de amint láttuk a strandfürdője turisztikai célokat is szolgált. Harkány vonzerejét mindenképpen a gyógyvíz adta és adja a mai napig, a környék és a látnivalók lényegében nem játszottak szerepet a látogatottság alakulásában. Harkányban amúgy is kevés látnivaló akadt, az egyetlen műemlék a református temploma volt. A rendszerváltásig Harkányban több helyen meg lehetett emlékezni a bolgár néphadseregről, amely a második világháborúban a szovjetek oldalán harcolt a náci Németország ellen. Látható volt egy hősi temető, egy hősi emlékmű és még egy múzeumot is nyitottak a bolgár hadseregnek.⁴¹³

7.1.3. Sikonda: fürdő a szénbánya mellett

Sikonda az államosítás után a Pécsi székhelyű Mecsekvidéki Gyógyfürdők és Üdülők Nagyvállalat kezelésében működött. Ennek a vállalatnak lett a része a Harkányi Gyógyfürdővel és a Pécs Mecseki Üdülőszállóval együtt a Sikondai Gyógyfürdő is.⁴¹⁴ Ezt a vállalatot azonban az ötvenes évek elején megszüntették, Sikondát pedig a Harkányi Fürdő Vállalathoz csatolták. Maga a gyógyszálló a Szakszervezetek Országos Tanácsának a kezelésében volt. Az épületet egészen 1952-ig részben szakszervezeti, részben pedig gyermeküdültetés céljaira használták.

Az ötvenes évektől kezdve Magyarország bevezette a tervgazdálkodási rendszert. Az 1950-től meginduló első ötéves terv Magyarországot a vas és acél országává kívánta tenni. Tény, hogy a háború utáni újjáépítés ütemét alapul véve eleve irreális célokat tűztek ki, melyeket ráadásul az 1951. évi II. tc.-kel tovább emeltek.⁴¹⁵ A tervekben – érthető módon – kiemelt szerep jutott a szénbányáknak, a mecseki feketekőszénbányák szerepe is felértékelődött. Magyar szempontból különösen fontos, hogy egy a Szovjetunióval kötött egyezmény után 1952. október 1-jétől, a MESZHART szovjet részvényeinek visszavásárlásával teljesen magyar tulajdonba kerültek a Pécs környéki bányák, ami Pécsi Szénbányák Vállalat néven működött tovább.⁴¹⁶ A helyzet 1953-tól kezdve rendeződött, és a hatalmas beruházásoknak köszönhetően a pécsi szénbányák mellett a komlói szénbányászat is gyorsuló ütemben fejlődött. Maga Komló is szocialista várossá fejlődött, 1951-től tíz év alatt 3.000-ról

⁴¹² Zákonyi, F. (1983): 275-276.

⁴¹³ Zákonyi, F. (1983): 277-278.

⁴¹⁴ Magyar Közlöny 1949. december 6.

⁴¹⁵ Kaposi, Z. (2010): 360.

⁴¹⁶ Huszár, Z. (2007): 352-353.

15.000-re növekedett a népessége. A kitermelt szén elérte, majd átlépte az 1 millió tonnás teljesítményt, és megindultak a szállítmányok Sztálinváros felé is.⁴¹⁷

A komlói szénbányászat infrastruktúrájának részévé vált Sikondafürdő is. 1953 elején a gyógyszálló épületét átvette a Szénbányászati Minisztérium. A Népgazdasági Tanács az azt megelőző évben kiadta a 332/26/1952. NT számú határozatát, amelyben elrendelte az addig üdülőként használt sikondai gyógyüdülő átalakítását, úgynevezett éjjeli gyógyüdülővé. Ez az éjjeli szanatórium 1953. március 8-án nyílt meg. Bár a terület Komlóhoz volt közel (1958-tól Sikonda már része is volt Komlónak), nem csak a komlói bányászok használhatták az intézményt, hanem 1954-től már fele részben a pécsi bányászok is.⁴¹⁸

Az éjjeli szanatóriumok egy különleges típusát jelentették a korabeli gyógyászati ellátásnak. Az intézménynek a modellje természetesen a Szovjetunióból származott. Nem elsősorban gyógyászati célúak voltak ezek a gyógyüdülők. Annak ellenére, hogy beutalóval lehetett bejutni és orvosi felügyelet mellett történt az igénybevételük, ezeknek az éjjeli szanatóriumoknak elsődleges céljuk egyfajta regenerálódás volt. Úgy gondolták, hogy az orvosi és a foglalkozás béli rehabilitáció közötti átmenetet lehet ezzel az intézménnyel biztosítani. Mivel nem tartották megoldhatónak a fokozatos és részleges visszatérést a munkába, ezért az volt a koncepció, hogy ha a munkahelyi terhelés változatlan marad, akkor az otthoni terhelést megszüntetve egy szanatóriumba helyezik el a bányászt éjszakára: *„A jól vezetett szanatórium derűs atmoszférája megkíméli a kíméletre szoruló embert az otthon mindennapos, sokszor nyomasztó problémáitól és felszabadítja az ebből reá háramló terhek és kötelezettségek alól. Mentessül az élelmezés gondjaitól, a lakás rendbentartásának a terhétől és ez különösen az egyedülálló emberek és a »második műszak« terhe alatt görnyedő asszonyok, családanyák esetében különösen jelentős. Az éjjeli szanatórium többnyire kedvezőbb feltételeket nyújt az éjszakai és nappali pihenésre egyaránt, mint ahogy ez a dolgozók otthoni körülményei között adott.”*⁴¹⁹ A bányászok tehát részben kipihenték magukat, részben pedig felerősödtek. Ennek a részét képezte, hogy a kevésbé változatos és kevésbé kalóriadús otthoni étkezés helyett a bányászok orvosi felügyelet mellett, jobb minőségű élelmet kaptak, nagyobb mennyiségben, több kalóriával. Az éjjeli szanatóriumok működtetésére valójában tehát az alacsony életszínvonal miatt volt szükség. Ezt közvetlenül persze sohasem mondták ki, de a Sikondával foglalkozó művek egyike a következő sorokat írta le: *„Az 1960-as évek elején – az életszínvonal emelkedésével, az ellátási viszonyok javulásával mindinkább nyilvánvalóvá vált, hogy a*

⁴¹⁷ Kaposi, Z. (2010): 356.

⁴¹⁸ Szászi, T. & Kovács, A. (1976): 31-33.

⁴¹⁹ Rózsahegyi, I. (1963): 1565.

*bányásznak már nincs szükségük olyan, szinte kizárólagosan a fizikai erőnlétük, kondíciójuk feljavítását szolgáló gyógyüdülőre, amelyet az 50-es évek elején feladatul tűztek ki az intézmény elé.”*⁴²⁰

A Kádár-korszakban, amint láttuk, 1958-tól kezdve egy részben új gazdaságpolitika kezdődött. A Rákosi-korhoz képest új iparágazatok fejlesztése vált fontossá, de előirányozták a már megkezdett beruházások gyors befejezését – így a mecseki, azon belül a pécsi, komlói és szászvári beruházásokét.⁴²¹ Ezzel párhuzamosan folytatódott a többi bányai beruházás, köztük a tanulmányunkban később szóba kerülő uránbányáé is.⁴²²

1963-tól kezdve az éjjeli szanatóriumok is lassan átalakultak, a meglevő mellé még egy funkciót kaptak. A Sikondai Fürdő működése ekkor mozdult el hangsúlyosabban a gyógyászat irányába.⁴²³ Az ezt követő években, évtizedekben már nem csak általában regenerálódni vagy pihenni vágyó bányászok keresték fel a létesítményt, hanem az ízületi betegségben szenvedő gyógyulni vágyók is. Ugyanakkor az éjjeli szanatóriumi funkció is fennmaradt. A nyolcvanas években, az egyszerre 100 beteget fogadni tudó intézmény évente 1600-1700 bányászt fogadott, és akkor már nem csak Baranyából, hanem a pl. a veszprémi szénbányákból is.⁴²⁴ Sikondából tehát egy bányász gyógyközpontot hoztak létre, amely ilyen minőségében működött az ezt követő időkben.

1963-ban a Dunántúli Napló azzal dicsekedett, hogy Sikonda az ország egyetlen bányászoknak nyílt éjjeli szanatóriuma.⁴²⁵ Ez valóban igaz is volt, az éjjeli szanatóriumok intézménye a szovjet minta ellenére viszonylag ritka jelenség volt. Maga az intézmény ugyanakkor létezett, bár kétségtelenül a bányászoknak szánt éjjeli szanatórium csak Sikondán volt jellemző. A szovjet minta bemutatása, és propagálása már 1944 végétől folyamatosan nyomon követhető. A hazai orvosok nagyon hamar felfigyeltek a jelenségre.⁴²⁶ Egészen a sikondai, majd a többi éjjeli szanatórium megnyitásáig különböző szakmai lapok és sajtóorgánumok folyamatosan adtak hírt a szovjet létesítmények működéséről, sikereiről, előnyeiről.⁴²⁷

⁴²⁰ Szászi, T. & Kovács, A. (1976): 34.

⁴²¹ Kaposi, Z. (2010): 374-375.

⁴²² Kaposi, Z. (2010): 379.

⁴²³ Dunántúli Napló 1963. október 24.

⁴²⁴ Dunántúli Napló 1983. december 7.

⁴²⁵ Dunántúli Napló 1963. október 24.

⁴²⁶ Hírek. Orvosok Lapja 1946/13. 815.

⁴²⁷ Az Orvosok Lapján kívül pl. a Népszava 1948. május 16-i számában, egy a Szovjetunió javuló helyzetét bemutató (propagáló) cikk említ 105.000 éjjeli szanatóriumban pihenő munkást, de kiemelendő az 1949. június 19.-i száma, ahol több, mint fél oldalas cikket szenteltek a moszkvai „Vörös Proletár” gyár éjszakai szanatóriumának

Bár időben a sikondai volt az első, az 1950-es években, más szektorban, az ország más területein is több hasonló jellegű intézmény jött létre. 1953-ban Görömbölytapolcán (ma Miskolctapolca) a Lenin Kohászati művek hozott létre egy éjjeli szanatóriumot a kohászainak. Néhány visszaemlékezés ezt Valkó Márton, akkori vezérigazgató találmányaként tünteti fel, de ennek túlzását leszámítva kétségtelenül nagy szerepe volt az intézmény létrehozásában.⁴²⁸ Működése lényegében megegyezett a sikondai rendszerrel. A dolgozók nem a saját otthonukba mentek munka után, hanem a szanatóriumba: „Görömbölytapolcáról minden reggel autóbusszal szállítja a szanatórium lakóit a gyárba és munkaidő után ugyancsak külön autóbusszal viszi őket vissza a szanatóriumba. Itt már egyetlen feladatuk van csupán; hízni, pihenni, szórakozni. Mindehhez a gyár bőségesen biztosította a feltételeket: 5700 kalóriát tálalnak, paprikáscsirke, vagy pörkölt, palacsinta, vagy torta formájában eléjük — hogy csak egyetlen nap ebédjét említsük. A hízás versenyben történik: a háromhetes turnus befejeztével tortát kap a győztes.”⁴²⁹

Ahogy a görömbölytapolcai, úgy az ötvenes években létrehozott két budapesti éjjeli szanatórium is a sikondai intézményhez hasonlóan, de szovjet mintára jött létre. 1955-ben avatták fel a csepeli Rákosi Mátyás Művek dolgozóinak épült királyerdei éjjeli szanatóriumot, ahol a vasmunkások rehabilitációja folyt.⁴³⁰ A tervek szerint, az első negyedévben mintegy 100 dolgozó rehabilitálását szerették volna megvalósítani.⁴³¹ A másik budapesti éjjeli szanatórium a vasutasoknak épült a Jávor utcában. Hasonlóan a csepeli vasöntöde intézményéhez itt is 100 főre tervezték az ellátást.⁴³²

Az ötvenes évek végéig ez a négy intézmény működött éjjeli szanatóriumként.⁴³³ Látható, hogy a sikondai éjjeli szanatórium nem egyedi jelenség volt az országban. Országon belül példaként is funkcionált annak ellenére, hogy alapvetően csak mintát követett, melyet a Szovjetunió adott. Nem volt tehát egyedi jelenség, hogy a gyárak, üzemek rehabilitációs céllal intézményt tartottak fenn dolgozóiknak. Fontos azonban kijelenteni, hogy az eddig tárgyalt esetekben nem elsősorban gyógyászati célú terápiákról beszéltem. Összefüggésben a már említett gazdasági-ellátási helyzettel, egy erősítő, kondíciójavító intézkedéssorozatról beszélhetünk. Ez magyarázatul szolgálhat arra is, hogy miért pont ezekben az esetekben történt az ilyen rehabilitáló jellegű intézmények létrehozása. A szénbányászat kulcs eleme volt a szocialista gazdaságnak, csakúgy, mint a vaskohászat és a gépgyártás. Ezeken a területeken

⁴²⁸ Lóránt, K. szerk. (2017): 109.

⁴²⁹ Magyar Ifjúság, 1960. április 23.

⁴³⁰ Magyar Nemzet 1955. január 18.

⁴³¹ Szabad Nép, 1954. december 21.

⁴³² Szabad Nép, 1954. október 7.

⁴³³ Népszabadság, 1958. november 6.

kulcsfontosságú volt a termelés biztosítása, és az előirányzott tervszámok elérése. Ezért lehetett fontos, hogy az itt dolgozók erőnlétével is foglalkozzanak.

1963 után a felerősítő rehabilitáció mellett megjelent Sikondán a határozottan gyógyászati célú, betegekkel foglalkozó szolgáltatás, vagyis az orvoslás is. A szemléletváltás eredményeképpen 1965. szeptember 22-25-én itt rendezték meg a III. bányaegészségügyi napokat, melynek előadásai, és az ahhoz kapcsolódó viták rámutattak a bányászok egészségügyi problémáira, és lehetséges megoldásaira.⁴³⁴ Az előadásokból az derült ki, hogy a legfőbb probléma a porártalom, és az annak nyomán fellépő szilikózis, továbbá a különböző mozgásszervi, ízületi bántalmak. A sikondai gyógyászati központ, mivel az ott talált termálvízforrásra épült, értelemszerűen az utóbbiak gyógyítására volt alkalmas. Ugyanakkor, mivel viszonylag elzárt, ezáltal nehezebben megközelíthető területen, a Mecsek hegységben található, az ottani friss és tiszta levegő a tüdőre is jótékony hatással van, annak ellenére, hogy nem a tüdőgyógyászat volt a profilja. Éppen ezért a szocializmus időszakában nem a sikondai volt az egyetlen bányász gyógyászati központ, s nem a Mecseki Szénbányászati Tröszt volt az egyetlen olyan vállalat, amely gondot fordított a dolgozói, jelen esetben a bányászai egészségére és rehabilitációjára. A következőkben azt nézzük meg, az ország mely területein hoztak még létre vállalati bányászati szanatóriumokat.

Ahogy az éjjeli szanatóriumok esetében, úgy a bányász szanatóriumok esetében is egy borsodi példát hozhatunk analógiának. A megye szénbányái a Borsodi Szénbányászati Tröszt kezelésében voltak. Míg Sikonda a reumás bántalmaktól szenvedő bányászokat gyógyította, itt a légúti panaszok orvoslására nyílt lehetőség. A jósvafői Béke-barlangban 1966-ban egy barlangszanatóriumot nyitottak az asztmás és az idült hörghurutban szenvedő bányászok számára.⁴³⁵ Erre nagyon alkalmas volt a barlang pormentes, és magas kalciumtartalmú és magas relatív páratartalmú levegője, ami miatt 1969-től hivatalosan is gyógyhellyé nyilvánították.⁴³⁶ Azt ezt követő években a barlangot folyamatosan látogatták, még külföldről is érkeztek vendégek. Sikerüket annak is köszönheték, hogy a kúra hatására többen részben vagy egészben felhagyhattak gyógyszereik szedésével.⁴³⁷ A későbbiekben a vállalat folyamatosan fenntartotta a létesítményt, így lényegében elmondhatjuk azt, hogy gondoskodott a dolgozóinak a rehabilitálásáról.⁴³⁸

⁴³⁴ Az erről készült konferenciakötet: Nagy, D. & Várady, S. & Szakács, D. (1965).

⁴³⁵ Észak-Magyarország, 1966, május 28.

⁴³⁶ Észak-Magyarország, 1969, december 17.

⁴³⁷ Magyar Nemzet 1971. június 30.

⁴³⁸ Bertalanfy, B. szerk. (1986): 186.

A másik helyszín, ahol, bányász szanatóriumok nyíltak, a Balaton partja. Ebben az esetben nyilván össze lehetett kötni a gyógyászati és a rehabilitációs szakaszt, a pihenést a gyógyulással. A Balatontól északra több szénbányászati vállalat is működött: a dorogi, a középdunántúli, az oroszlányi, a tatabányai és a váraplotai. Hozzájuk esett közel Balatonfüred, ahol 1960-ban, a felújított Horváth-házban bányász szanatórium nyílt.⁴³⁹ A szanatóriumot a szénbányák közelsége ellenére nem ők, hanem a Mecseki Ércbányászati Vállalat (MÉV) üzemeltette, akik 1975-ben ismét felújították az épületet.⁴⁴⁰ A helyszín egyszerre adott lehetőséget gyógyulásra és egyszerre fürdőzésre. Mindez azt is mutatja, hogy a pécsi bányászok közül nem csak a szén-, hanem az uránbányászok is rendelkeztek üzemi fenntartású szanatóriummal. Ez utóbbiak ráadásul pár évvel a bánya megnyitása után már regenerálódhattak az intézményükben.

Valamivel később, szintén a Balaton partján létesült a siófoki bányász szanatórium. 1983-ban az Egészségügyi Minisztérium és a SZOT kezdeményezésére a siófoki bányász üdülőt átalakították, és a nyaralási szezon végeztével egy kétfunkciós intézménnyé fejlesztették.⁴⁴¹ Szezonon kívül bányász szanatóriumként üzemeltették, szezonban pedig üdülőként. Valójában ez a téli kihasználatlanság ellen is hatásos volt. A beutaltak itt két hetet tölthettek, mely egy héttel meghosszabbítható volt. Alapvetően mozgásszervi, de részben bélrendszeri betegségekkel foglalkoztak.⁴⁴² Ez az intézmény a SZOT kezelésében működött, és szintén össze lehetett kötni a gyógyulást a pihenéssel.

Láthatjuk tehát, hogy maga a bányász szanatórium intézménye nem példa nélkül álló az országban. Az ország számos területén figyelhető meg a sikondaihoz hasonló intézmény. Ezek egy része közvetlenül köthető bányavállalathoz, más része inkább a Szakszervezetek Országos Tanácsához. A bányához közvetlenül tartozó intézmények is alapvetően a helyi szakszervezet közreműködésével üzemeltek.

Sikonda lényegében nem település, ahogy a korábbiakban is láhattuk, eredetileg egy erdő volt. Vasúton nem volt megközelíthető, Péctől, esetleg a sásdi vasútállomástól mindenképpen autóbusszal vagy egy gépkocsin lehetett ide eljutni. Főszezonban három olyan autóbusszjárat közlekedett naponta, amely a strandfürdő bejárata előtt állt meg. Közúton meg lehetett közelíteni Dombóvár és Kaposvár felől is. Ezekről a településekről is jártak autóbuszok, a sikondai elágazásnál álltak meg, ahonnan még 2 km-t kellett gyalogolni.⁴⁴³

⁴³⁹ Középdunántúli Napló, 1960. június 9., Képes Magyarország 1960. augusztus 1.

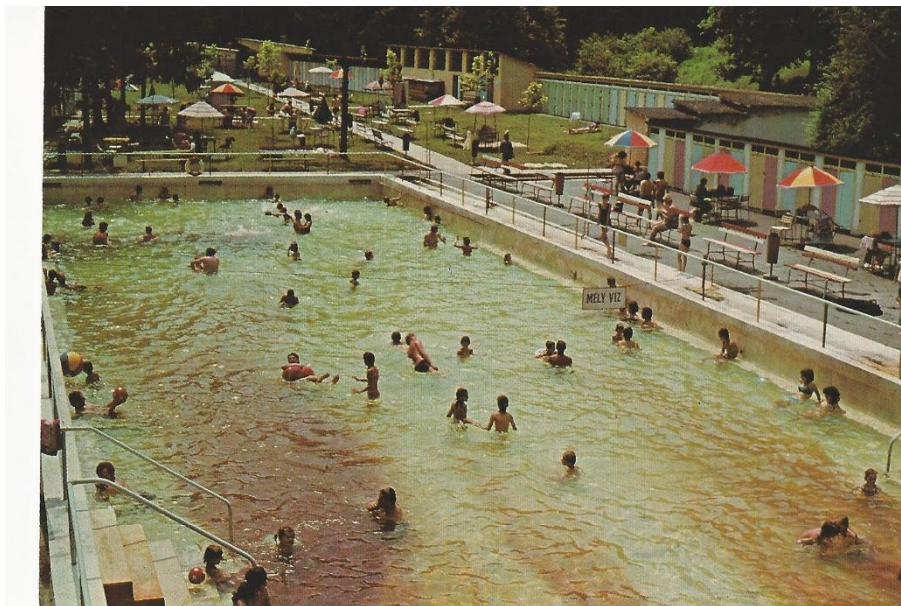
⁴⁴⁰ Napló [Veszprém], 1975. április 26.

⁴⁴¹ Somogyi Néplap, 1983. augusztus 7.

⁴⁴² Somogyi Néplap, 1983. december 31.

⁴⁴³ Zákonyi, F. (1983): 251-252.

Maga a fürdő védett parkerdőben volt megtalálható, és az 1980-as években a Baranya megyei Vízfűtő- és Csatornamű Vállalat kezelte. Az eredeti nagy medencét 12 X 50 méteresre naggyobbították, melybe 33 fokos vizet eresztettek. Volt egy kisebb medence is, amely a 10 X 20 méteres volt 39 fokos vízzel. A medencéket kabinsor vette körül, melyet kiegészített egy négyszáz vállfás öltözőhelyiség is. Sikondán gondoskodtak ekkor a sportolni vágyókra is, és a gyógyfürdő kerítésén kívül felépítettek egy 20 X 50 méteres sportmedencét, melybe 20 fokos vizet engedtek.⁴⁴⁴

3. kép Sikonda 1978-ban⁴⁴⁵

Maga a forrás 425 méter mélyről érkezik, az eredeti hőfoka 39°C, vízhozama 200 l/perc. Összetételét tekintve alkalikus.⁴⁴⁶ A kémiai vizsgálat gyenge radioaktivitást is kimutatott, és lítiumot is. A legnagyobb értékét a szabad szénsav tartalma adja. Elsősorban reuma és más mozgásszervi bántalmak esetén alkalmazzák.⁴⁴⁷

A környék alapvetően szép erdei környezetben található, egy szelektől védett völgyben. Legnagyobb látványossága maga az erdő, de az elfolyó termálvízből csónakázótó keletkezett, amint horgászok is előszeretettel látogatnak. Viszonylag közel van Sikondához Mánfa, melynek XII. századi román stílusú temploma mindenképpen egyedülálló.⁴⁴⁸

⁴⁴⁴ Zákonyi, F. (1983): 254.

⁴⁴⁵ Manda / Gabler Csaba.b

⁴⁴⁶ Cziráky, J.(1971b): 138.

⁴⁴⁷ Zákonyi, F. (1983): 253.

⁴⁴⁸ Zákonyi, F. (1983): 253-254.

7.1.4. Szigetvár: nem csak fürdő

Szigetvár város Pécs és Barcs között, 1950 óta Baranya megye része. 1970-ben 10521, 1980-ban 12268 lakosa volt.⁴⁴⁹ Vasúton és közúton egyaránt jól megközelíthető. Vasúton a Pécs-Barcs vonalon, közúton a 6. számú főút mentén. Mind a vasúti, mind az autóbusz járatok gyakoriak Szigetvár felé.⁴⁵⁰

1966. június 9-én a Magyar Hidrológiai Társaság és a Magyarhoni Földtani Társulat pécsi ülésén bejelentették, hogy Szigetvártól északra egy 62 fokos termálvizet adó forrást tártak fel.⁴⁵¹ Két év múlva megnyílt a strand, amely fontos szerepet kapott a Baranya Megyei Tanács középtávú és hosszú távú terveiben egyaránt, Harkány túlterheltsége miatt. Harkány színvonalas működése ugyanis Pécsről és a megye egész területéről vonzotta a fürdőzőket. 1968-ban, Siklós és Szigetvár strandjának megnyitása egy kissé enyhítette Harkány látogatottsági számának egyre gyorsuló növekedését.

Ezért gondolták már 1970-ben, hogy Szigetvár tehermentesítő ellenpólusa lehet Harkánynak. 1972-ben a Baranya Megyei Tanács végrehajtó bizottsága megtárgyalta a megye egységes fürdőfejlesztési programját. A program alapvetően a pécsi beruházásokról szólt, de a megye több városában, így Szigetváron is, számos fejlesztést írt elő.⁴⁵²

A fürdőt 1979-ben korszerűsítették, ami azt jelentette, hogy a medencét két részre osztották és új vállfás öltözőt építettek.⁴⁵³ A vendégforgalma ezután viszonylag magas lett.⁴⁵⁴

A fürdő területén két medence volt található mindkettő 25 X 16 méteres, ami nyilván az 1979-es kettéosztás eredménye. Az egyik medence fedett. Van ezek mellett továbbá egy kisebb területű gyógymedence, melynek hőmérséklete 34-35°C.⁴⁵⁵ A feltörő víz kréta kori mészkőből ered, összetételét tekintve alkáliloridos és hidrokarbonátos. A kút vízhozama 3.000 l/perc feletti, a hőmérséklete 61-62°C.⁴⁵⁶ A vizet nem nyilvánították gyógyvízzé, bár a fent említett összetételen felül magas a víz fluor tartalma, ezért alkalmas a csontlágylások megelőzésére vagy lassítására, és a csonttörések kezelésére. Reumatikus betegségeket is kezel, a szívet nem terheli jelentősebben. A víz magas hőfoka miatt a fürdőnek szánt vizet hűtőtornyokban hűtötték le, és csak azután engedték a medencékbe. A fürdő el volt látva öltözőhelyiségekkel, voltak

⁴⁴⁹ Népszámlálás (1981a): 511

⁴⁵⁰ Zákonyi, F. (1983): 288.

⁴⁵¹ Dunántúli Napló 1966. június 11.

⁴⁵² Dunántúli Napló 1972. június 7.

⁴⁵³ Dunántúli Napló 1979. április 30.

⁴⁵⁴ Dunántúli Napló 1981. május 18.

⁴⁵⁵ Zákonyi, F. (1983): 289.

⁴⁵⁶ Cziráky, J.(1971b): 139.

kabinok, és a vállfás öltöző 1.500 vendéget tudott egyszerre kiszolgálni. Működött a fürdőben fizioterápiás szakrendelés, a fürdőkádas helyiségekben volt masszázs és elektromos kezelés is.⁴⁵⁷

A szigetvári fürdő látogatottságát növelni tudta Szigetvár történelmi volta. Ennek legfőbb emléke a vár, mely az 1566-os ostromáról és Zrínyi Miklós kirohanásáról volt híres. A vár udvarán található a dzsámi, illetve egy múzeum is látogatható az épületben. A váron kívül látványosság még Szigetvár római katolikus temploma, és mellette Enyingi Török Bálint egykori lakóháza.⁴⁵⁸ Szigetvár ténylegesen nem vált Harkány ellenpólusává, a rendszerváltás előtti időszakban nem ért el igazi áttörést. Azóta azonban jelentős fejlesztéseket hajtottak végre. Ennek köszönhető, hogy Szigetvár ma népszerű fürdőhely.

Szigetvár különleges helyet foglal el a termálforrással rendelkező helységek közül. A turisztikai és gyógyászati célú hasznosítás mellett lakossági és mezőgazdasági célokra is felhasználták a geotermikus energiát. 1975-ben a Dunántúli Napló a *„Hévízzel fűtenek Szigetváron”* című cikkében a következőket írta: *„Hosszas előkészület, gondos vizsgálatok után végül is eldőlt, hogy Szigetváron a Lenin lakótelep házait a város határában feltörő 62 Celsius fokos termálvízzel fűtik. A víz összetételét elemezve kiderült, hogy nem tartalmaz olyan agresszív anyagokat, amelyek a fűtési szerelvényeket, csöveket, radiátorokat fokozottabb korrózióveszélynek tennék ki, mint az eddig másutt felhasznált hévizek. Ha a távvezeték hiányzó acélcsővét is sikerül időben beszerezni, akkor remélhetőleg jövő ősszel az első 75 lakást már a termálvíz fűti.”*⁴⁵⁹ A következő évben a tervezett rendszer működött, és ezért tovább is gondolták a lehetőségeket., és elkészítették egy termálvizes plántanevelő terveit.⁴⁶⁰

Új kút fúrását is elhatározták,⁴⁶¹ amely 1977. április 1-jén kezdődött. A vizet július 28-án találták meg, 781 méter mélységben. A hőfoka ennek is 62°C volt. Vízhozama kisebb volt az előzőnél, 2.100 liter percenként. Az eredeti tervek alapján a hévizet közösen használták fel a Lenin lakótelep és a Zöldségzaporító és Hajtató Közös Vállalat üvegházainak fűtésére.⁴⁶² 1980-ra a geotermikus energia sokrétű hasznosítása valósult meg Szigetváron. A fürdő ellátásán túl 75 lakást fűtöttek hévízzel, és ugyanezzel látták el ezen lakások melegvíz-ellátását. Ugyanígy a fűtést és a melegvíz ellátást termálvízzel oldották meg egy 60 férőhelyes bölcsődében és egy 12 tantermes iskolában, valamint a mentőállomáson. A termálvíz adta ezek

⁴⁵⁷ Zákonyi, F. (1983): 289.

⁴⁵⁸ Zákonyi, F. (1983): 290-292.

⁴⁵⁹ Dunántúli Napló 1975. augusztus 11.

⁴⁶⁰ Dunántúli Napló 1976. szeptember 20.

⁴⁶¹ Dunántúli Napló 1977. május 10.

⁴⁶² Dunántúli Napló 1977. július 29.

mellett a virágkertészet, a fűzfatelet, a palántanevelő és a zöldség-hajtató talaj-és légfűtését. Mindezek mellett a Lenin lakótelep 1.500 lakásának a melegvizét biztosították belőle.⁴⁶³

Láthatjuk, hogy Szigetvár legalább részben megoldotta a termálvíz komplexebb hasznosítását, ami ekkoriban Baranyában egyedülálló volt. Ugyan országos szinten is csak kevés, bár látványos eredménye volt a felhasználásnak, Baranya nagyon le volt maradva a kérdésben. Szigetvár esete ezt valamennyire szépítette.

7.1.5. Siklós: közfürdő a vár alatt

Siklós nagyközség 1970-ben 7923, mint város 1980-ban 10707 lakossal rendelkezett.⁴⁶⁴ 1977. április 1-jén avatták várossá a 6/1977.számú elnöki tanácsi rendelet alapján.⁴⁶⁵ Barcs felől volt megközelíthető vonaton, illetve Villány felől, a közvetlen Pécsre vezető vasútvonalat megszüntették. Közúton az 58-as számú vezetett Siklóstra, olyan módon, hogy Harkánynál el kellett kanyarodni és egy bekötőút vezetett el a városba. Pécs és Siklós között sűrű autóbusz járatok közlekedtek.⁴⁶⁶

A forrása már jóval korábban ismert volt, a vizet eredetileg mosásra használták. A forrás triász-kori mészkőből fakadó karsztforrás. Vízhozama 910 l/perc., hőmérséklete 26C.⁴⁶⁷ A víz egyszerű termális víz, amit két medence feltöltésére használtak. Az egyik a sportmedence, melynek nagysága 20 X 50 méter, mélysége pedig 2,4 méter. Ebben a medencében sportrendezvényeket is szerveztek. A másik medence egy 10 X 10 méteres sekély gyerekmedence. Külön épületben fedett kádfürdőt is építettek. A víz nem gyógyvíz, de a helyiek szerint jó a reumára.⁴⁶⁸

A siklósi termáلتurizmust segíti, hogy környezetében sok látnivaló akad. A legfontosabb közülük a siklósi vár, amely Dél-Baranya legjelentősebb vára. 1954-ben megkezdődött a helyreállítása, kiemelve a vár egyik legnagyobb értékét, a magyarországi gótika egyik legszebb alkotását, a Perényi-kápolnát. A váron kívül számos templom és szobor tette szebbé a várost.⁴⁶⁹

⁴⁶³ Dunántúli Napló 1980. január 6.

⁴⁶⁴ Népszámlálás (1981a): 515

⁴⁶⁵ P. Vámos, I. (1996): 68.; Dunántúli Napló 1977. március 31.

⁴⁶⁶ Zákonyi, F. (1983): 263-264.

⁴⁶⁷ Cziráky, J.(1971b): 138.

⁴⁶⁸ Zákonyi, F. (1983): 264.

⁴⁶⁹ Zákonyi, F. (1983): 265-266.

7.1.6. Sellye

Sellye nagyközség 1970-ben 2801, 1980-ban 3254 lakossal rendelkezett.⁴⁷⁰ Megközelíthető volt vasúton, Szentlőrinc felől, a Budapestről vagy a Pécsről jövő vendégek számára egy átszállással. Megközelíthető volt Barcs vagy Harkány felől is. Közút felől is viszonylag jó volt a megközelíthetősége, az út minősége baranyai viszonyokhoz képest jó, melyekkel rendszeres autóbuszjáratok is közlekedtek.⁴⁷¹

Sellyén már a termálforrás felfedezése előtt elhatározták, hogy strandot nyitnak. A strand a helyi tanács kezdeményezésére, és az ő közreműködésükkel épült fel. Bár már 1960-ban beharangozták a strand átadását,⁴⁷² de a következő évben is zajlott még az építkezés.⁴⁷³ ugyanakkor úgy tűnik, hogy 1961-ben már működött: *„Nagy népszerűségnek örvend a sellyei strand. Az elmúlt két vasárnapon mindig kétezren felül voltak a látogatók itt a strandon. Nagy volt a zsúfoltság. Ez nem újság. Itt Pécsen is, Harkányban is, Sikondán is, sőt most már a Dunán is nagy a zsúfoltság. De van egy, ami megkülönbözteti az említett fürdőhelyektől ezt a strandot. Itt ugyanis állandóan jégbehűtött szódát és bambit lehet kapni. A szódát a helyi földművesszövetkezet szállítja, a bambi is ennek az üzemében készül. Nemrég kezdett el dolgozni hétezer üveggel, a jeget is helyben gyártják.”*⁴⁷⁴

Az 1960-as és az 1970-es években, ahogy már említettük, számos további termálvíz forrást fedeztek fel a megyében Ezek egyike a sellyei, amit 1966-ban tártak fel.⁴⁷⁵ Ez a forrás nagy reményeket ébresztett a sellyei tanácsban, erről a tanácselnök így nyilatkozott: *„[...] a több, mint 3 kilométeres csővezeték 'kisharkányt' ajándékoz a sellyeieknek. Egy hónapja sincs, hogy az olajfúrások percenként 200 literes hozamú, 51fokos termálvízre bukkantak, s egy hét sem kell ahhoz, hogy a sellyei strand medencéit, gyógykútját ivásra, fürdésre egyaránt alkalmas termálvízzel töltsék fel a lakosság örömére.”*⁴⁷⁶ A következő ben bizakodva adott hírt a helyi újság a megyében található termálvízkincsről, ezek közé Sellye is beletartozott.⁴⁷⁷ 1974-ben lebetonozták a strandot és a környékét, továbbá eddigre már működött a sportpálya és egy csónakázó tó is.⁴⁷⁸

⁴⁷⁰ Népszámlálás (1981a): 515

⁴⁷¹ Zákonyi, F. (1983): 282.

⁴⁷² Dunántúli Napló 1960. július 14.

⁴⁷³ Dunántúli Napló 1961. április 23.

⁴⁷⁴ Dunántúli Napló 1961. július 4.

⁴⁷⁵ Adattári fúrások Sellye K2 kataszteri számú kútra vonatkozó adatai

⁴⁷⁶ Dunántúli Napló 1966. június 21.

⁴⁷⁷ Dunántúli Napló 1967. december 20.

⁴⁷⁸ Dunántúli Napló 1974. május 17.

A strandon két medence működött. A nagyobb hossza 33,3 méteres volt, és hat rajtkővel rendelkezett. Így ez a medence sportolásra alkalmas volt, a víz hőfoka 26-28°C. A kisebbik, vagyis a gyerekmedence 20 X 10 méter nagyságú volt, 30 fokos vízzel. A víz összetételét vegyészeti szempontból megvizsgálták, amiből kiderült, hogy magasabb klorid-, ammónia-, kalcium- és magnéziumtartalma. Bár gyógyászatilag nem vizsgálták, a tapasztalatok szerint jótékonyan ingerli a bőrt, és segít a reumás és a nőgyógyászati problémák kezelésében. A fürdő környezete kellemes volt, megtörtént a parkosítás, a medencék túlsorduló vizét pedig egy természetes medencébe terelték, ahol csónakázó tavat alakítottak ki. Kiépítettek egy sportkombinátot is, továbbá a strandot 100 férőhelyes parkolóval látták el.⁴⁷⁹

A strand forgalmát segítette, hogy a fürdön kívül még számos látnivaló várta a látogatókat. Sellye gótikus stílusú a református temploma mellett látható volt egy arborétum, és a Draskovich-kastély. Szintén Sellyén található a híres Ormánság kutatóról elnevezett. Kiss Géza Ormánság Múzeum.⁴⁸⁰

7.1.7. Magyarhertelend: az észak-mecseki fürdő

Magyarhertelend nagyközség 1970-ben 643, 1980-ban 564 lakossal rendelkezett.⁴⁸¹ Vasúton megközelíthető volt a település, a Dombóvár-Komló vonalon. Ez egy mellékvonal volt, tehát mindenképp egy átszállással volt csak megközelíthető, ráadásul a vonat is nagyon ritkán járt. A vasútállomástól további 1 km volt a falu. A menetrend szerinti autóbuszjáratok rendkívül ritkák voltak.⁴⁸²

1958-ban hévízkutat találtak a településen,⁴⁸³ 1959-ben a Gazdasági Bizottság hozott határozatot arról (7/1959 GB hat.),⁴⁸⁴ hogy Magyarhertelenden községi fürdőt hozzanak létre. A tervezés és a megvalósítás is társadalmi munkában történt, amelynek eredményeképpen 1959. augusztus 23-án megnyitotta kapuit a magyarhertelendi fürdő.⁴⁸⁵ A társadalmi kezdeményezés mellett a Baranya Megyei Tanács végül támogatta a fürdő létesítését, és a végrehajtó bizottság 4.780 forintot szavazott meg a fürdőnek.⁴⁸⁶ Ez az összeg azonban csak töredéke volt a fürdő megnyitásához szükséges összegnek. Ezt érzékelhetjük, ha a társadalmi munkáról szóló újságcikket olvassuk. A számok, bár megbízhatóságuk megkérdőjelezhető, mindenképpen

⁴⁷⁹ Zákonyi, F. (1983): 283.

⁴⁸⁰ Zákonyi, F. (1983): 283-284.

⁴⁸¹ Népszámlálás (1981a): 511

⁴⁸² Zákonyi, F. (1983): 257.

⁴⁸³ Cziráky, J. (1971b): 135.; Adattári fűrésok Magyarhertelend K1 kataszteri számú kútra vonatkozó adatai

⁴⁸⁴ HU-MNL-BaVL XXIII.2.a

⁴⁸⁵ Dunántúli Napló 1959. augusztus 22.

⁴⁸⁶ 102-4/1961. VB határozat HU-MNL-BaVL XXIII.2.a

érzékeltek az arányokat: „Magyarhertelenden 1959-ben a községfejlesztési feladatok megvalósítása után, terven felül 24 000 forint értékben fürdőmedencét létesítettek. Ebből 62 százalék, azaz 17 000 forint volt a lakosság által végzett társadalmi munka. Ez évben pedig Magyarhertelenden már 37 000 forint volt a végzett társadalmi munka értéke.”⁴⁸⁷ A számok pontatlanságot jelzik, hogy az említett társadalmi munka értéke 70, és nem 62%. Mindenesetre ugyanez a cikk tudósít minket arról, hogy a tanács rendeletet hozott a társadalmi munka fokozottabb megbecsülésére, igaz ez csak mérsékelten sikerült: „A tanácsrendelet értelmében, aki valamilyen létesítmény építésénél, amely községfejlesztési alapból készül, 20, 80 és 150 munkaórát tölt el társadalmi munkában, az elismerő oklevelet és jelvényt kap. Aki 20 munkaórát teljesít, az a helyi községi tanács, aki 80-ast, azt a járási tanács, aki pedig 150 munkaórát teljesít, azt a megyei tanács végrehajtó bizottsága részesíti elismerésben”⁴⁸⁸

1970-ben, a végrehajtó bizottság június 19-i ülésén egy hozzászóló számonkérte a bizottságot a kisebb mértékű támogatásért. Kijelentette, hogy a fürdőt lényegében csak helyi erőből építették fel, a megyének lényegében semmiféle elképzelése nem volt erre vonatkozólag. A megyei tanácselnök a vitát azzal zárta rövidre, hogy Magyarhertelendet hiba volt eddig is fejleszteni.⁴⁸⁹ Így látható, hogy megyei forrásra nemigen számíthatott a strand, a karbantartást, üzemeltetést és a kis mértékű fejlesztéseket a községi tanács saját forrásból hajtotta végre.⁴⁹⁰ strand működése sokszor került veszélybe, annak ellenére, hogy a Dunántúli Napló sokszor beszámolt a festői szépségű tájról és a sok esetben külföldről is érkező vendégek sokaságáról: „A táj [...] festői. A Bányatető ormáról a szél cibálja le a felhőket. Az erdő alján takaros házacsókák sorakoznak.”⁴⁹¹ „[...]sokan felfedezték már Baranya e kis gyöngyszemét. A strandbejáró előtti parkolóban néhány autó, egyiken-másikon vastag porréteg, tanúsítva: gazdáik nem a szomszédból látogattak erre a tájakra, hanem messzibb vidékekről, ahová eljutott a meleg vizű fürdőhíre. Benn a gyepen labdázó, játszózó gyerekek, néhány, az árnyas fák alatt a tűző nap elől oltalmat kereső strandoló. Csend, nyugalom, békesség mindenütt.”⁴⁹²

Bármennyire is dicsérték azonban az újságcikkek Magyarhertelendet, a fürdő valójában egyre nagyobb gondokkal küszködött. Nehezen tudták megoldani, hogy az eredetileg 64 fokos vizet hogyan hűtsék le, mivel nem találtak hideg vizes forrást a közelben. Ezért éjszakánként hűtötték le 38 fokra. Szóba került egy esetleges másodlagos hasznosítás is, olyan értelemben,

⁴⁸⁷ Dunántúli Napló 1960. november 26.

⁴⁸⁸ Uo.

⁴⁸⁹ 12/1970. jegyzőkönyv. HU-MNL-BaVL XXIII.2.a

⁴⁹⁰ Dunántúli Napló 1971. augusztus 25.; Dunántúli Napló 1977. május 25.

⁴⁹¹ Dunántúli Napló 1972. július 13.

⁴⁹² Dunántúli Napló 1978. június 23.

hogy a vizet forró állapotában a szomszédos magyarországi termelészövetkezet fóliasátrokban fel lehetett volna használni a fűtéshez. Ez a módszer nem volt ismeretlen, az előző fejezetekben beszéltem róla, hogy Szentesen ezt sikerrel alkalmazták. Ez már önmagában egy nagyon súlyos technikai probléma volt. Fürdő látogatását más tényezők is nehezítették. Ki kell emelnünk egy másik súlyos problémát, a közlekedés kérdését. A fürdőt elsősorban személygépkocsi tulajdonosok tudták csak látogatni, mivel nagyon ritkák voltak a menetrendszerinti autóbusz járatok. A termálfürdő bejáratát lényegében csak napi egy busz érintette, amely a hajnali órákban tért vissza Pécsre. Az 1980-as években még sok család nem rendelkezett személygépkocsival, ezért eléggé lecsökkent emiatt a fürdő látogatottsága. A víz és a közlekedés problémáján túl a szolgáltatások minősége is fejlesztésre szorul. Ugyan volt a fürdő területén bisztró, lángos- és pecsenyesütő, de komolyabb bolt, mint pl. ABC-áruház hiányzott. Emellett a fürdőnek voltak higiéniai problémái is. A látogatottságot ugyan növelte valamennyit a Mecseki Ércbányászati Vállalat (MÉV) üdülője, de ez nem oldotta meg a fürdő problémáit.⁴⁹³ Ezekről a problémákról a fürdő potenciális közönsége nagyon keveset tudott, mivel az első nyilvános kritika csak 1980-ban jelent meg. Ekkor községi tanács, egyre inkább belátta, hogy képtelen a fürdőt üzemeltetni. A következő évben is olyan technikai problémák léptek fel, hogy a fürdő heti három szünnapot volt kénytelen elrendelni.⁴⁹⁴ A községi tanács ezért nem bírta tovább üzemeltetni a strandot, ezért üzemeltetését 1982-től átvette a Baranya Megyei Vízmű Vállalat.⁴⁹⁵ A magyarhertelendi strand ezzel kikerült a tanácsok kezeléséből, de legalább tovább tudott működni.

Az átadáskor Magyarhertelenden 4 medence üzemelt. A nagymedence 33,3 X 13 méteres, 0,8-1,9 cm mély volt, és 34 °C hőmérsékletű vízzel üzemelt. A gyógymedence 6 X 10 méteres és 80 centiméter mély volt, kabinokkal körülvéve, 40 fokos vízzel megtöltve. Egy másik kismedence 8 X 15 méter nagy, 90 cm mély volt, 38 fokos vízzel megtöltve, de volt egy gyerekmedence is, amely szintén 40 fokos vízzel volt megtöltve. Láthatjuk tehát, hogy a magyarhertelendi medencék valóban mind meleg vizesek voltak, még a gyerekmedence is. A gyógyturizmus szempontjából a legjelentősebb a gyógymedence volt, ahol ülőpadokat képeztek ki, és részben befedték. Maga a víz káliumot és nátriumot tartalmazott, azon kívül különböző hidrogénkarbonátos anyagokat. Az átadás idejéig orvosilag nem vizsgálták a vizet, de a tapasztalatok szerint reumatikus és nőgyógyászati problémák esetén jó hatással van a betegre.⁴⁹⁶

⁴⁹³ Dunántúli Napló 1980. október 16.

⁴⁹⁴ Dunántúli Napló 1981. május 18.

⁴⁹⁵ Dunántúli Napló 1982. július 4.

⁴⁹⁶ Zákonyi, F. (1983): 258.

A fenntartó csere jót tett az intézménynek. Szinte azonnal elkezdődtek, és 1984-ben is folytak a felújítások,⁴⁹⁷ így a következő szezonra megépült egy 500 méter hosszú, 120 centiméter széles betonjárda a strand területén. Felújították a vécét, kicsempézték a gyógymedence környékét, és 130 új kabint építettek. Fejlesztések azonban nemcsak a strandon belül történtek, a tanács a vendégforgalom növekedésének elősegítése céljából hétvégi házhelyeket parcellázott ki.⁴⁹⁸ A helyi sajtó ezek után ismét optimistán írt Magyarhertelend sorsáról: *„Szóval: éled a környék, s előbb-utóbb igaz lehet, Hertelend Harkány tehermentesítését is biztosítja. Négy éve vette át a fürdőt a Baranya megyei Vízmű Vállalat, s azóta szinte csodát műveltek, jól sáfárkodva az anyagiakkal. (Biztosan nem volt olcsó mulatság.) De - és ez az újságíró véleménye – le a kalappal előttük, törekvéseik tiszteletet parancsolóak. Hertelend a gyöngyszem a Mecsekben.”*⁴⁹⁹

Az 1980-as évek végén még több nagy építkezés segítette Magyarhertelend fellendülését. Több mint tervezés után felépült az új Magyarhertelend is Orfű között.⁵⁰⁰ A másik nagy beruházás sorozat Magyarhertelenden történt, ahol felújították a nagy medencét és a falu mellett felépítették a Forrás kempinget.⁵⁰¹

7.1.8. Pettend lehetősége

Pettend Szigetvártól délnyugatra található zsáktelepülés. Az 1970-es népszámlálás idején 256,⁵⁰² az 1980-as idején 202⁵⁰³ fő állandó népességgel rendelkezett. A második világháború előttihez képest közel a felére csökkent, ami még súlyosabb lett volna, ha 1957-ben nem történik egy nagyobb arányú betelepítés. Maga a település 1966-tól nem rendelkezett önálló tanáccsal, mert Nemeske falu alá rendelték. 1977-től az összevont Dobsza a falu tanácsa alá tartozott. Az infrastruktúrája rendkívül hiányos volt. Csak egy irányból, Nemeske és Kistamási lehetett megközelíteni, igaz épült egy salakos út Gyöngyösmellék felé is. Ez azonban nem szüntette meg Pettend zsákfalú jellegét. A villanyt ugyan bevezették, részben járda is épült meg egy új híd. Volt egy közös épületben található bolt és kocsma.⁵⁰⁴

Azt is mondhatjuk, hogy Pettend lényegében nem rendelkezett semmi olyan alapokkal, hogy sikeresen működő termálfürdőt üzemeltessen. Hiányzott az infrastruktúra nagy része, de

⁴⁹⁷ Dunántúli Napló 1984. április 24.

⁴⁹⁸ Dunántúli Napló 1984. július 16.

⁴⁹⁹ Dunántúli Napló 1985. augusztus 13.

⁵⁰⁰ Dunántúli Napló 1988. április 10.

⁵⁰¹ Dunántúli Napló 1986. június 2.

⁵⁰² Népszámlálás (1972): 375

⁵⁰³ Népszámlálás (1981a): 517

⁵⁰⁴ Póré, J. & G. Antal, Zs. (1984): 42-44.

hiányzott a szakképzett ember, de elsősorban hiányzott a megfelelő tőke. 1965-ben a tsz területén kutatófúrásokat végeztek, és a következő évben termálforrásra bukkantak: „*Hőforrás Pettenden. Ismét hőforrásra bukkantak a megye nyugati részén. A Mecseki Ércbánya Vállalat geológusai ezúttal Pettend környékén végeztek fúrásokat Eközben tört fel a falu határában hőforrás. A meleg víz most 640 méterről jött és 40 Celsius fokos,*”⁵⁰⁵ A nemeskei tanács úgy döntött, hogy hasznosítja ezt a forrást, és strandot nyit. Pettend aztán a tipikus példája lett annak, hogy komolyabb támogatás nélkül, kizárólag helyi kezdeményezésre, a megfelelő feltételek hiánya mellett, mennyire lehetetlen üzemeltetni egy fürdőt. Felépíteni még fel tudták, és 1968-ra meg is épült a betonmedence. A strand üzemeltetése elindult, két medencével, melyben 36 fokos vizet biztosított a termálvíz. A vizet naponta cserélték a jelentések szerint, de a későbbi tények ismeretében persze nem lehetünk ebben biztosak, annak ellenére sem, hogy a feltárt forrás erre mindenképpen lehetőséget adott.⁵⁰⁶ Megpróbálták megszervezni a vendéglátást is, azt az Általános Fogyasztási és Értékesítési Szövetkezetre (ÁFÉSZ) bízták. Ez azonban egy rendkívül alapszintű ellátás volt, alig volt több mint egy alkalmi büfé. Magát a strandot a tsz üzemeltette, melynek központja először Nemeske, aztán Dobsza volt.⁵⁰⁷

Az 1980-as évek elején egészen pontosan a dobszai Budakalász Mezőgazdasági Termelőszövetkezet volt a tulajdonosa és a kezelője a fürdőnek. Természeti környezetét tekintve egy kicsiny erdőt említettek meg, amely mellett az egy hektár területű strand üzemelt. A kút vízhozama, melyből a fürdőt üzemeltették 70 liter volt percenként. A megyei összetételét nem vizsgálták, helyi lakosok azt mondták, hogy reumás panaszokra és az ízületi betegségekre kedvezően hatott a víz. Magasabb szinten nem szorgalmazták a fürdő fejlesztését, köszönhetően a már közelben működő nagyobb fürdőknek. Van egy medence volt, két részre osztva. A gyerekrészig egy 5 X 10 méteres, 50 cm mélységű víz volt, a felnőtt részleg egy 10 X 10 méteres 1,5 méteres mélységű víz. Ezt 15 kabin és 10 vetkőzőhelyiség egészítette ki. Maga a fürdő egyszerre 200 vendéget volt képes fogadni.⁵⁰⁸

1981-ben úgy látszott, hogy a strand a virágkorát éli. Akkoriban íródott róla Zákonyi Ferenc útikönyvé is, amely még Pettendet működő strandként emlegette, melynek legnagyobb erénye, hogy csendes és nyugalmas. A helyiek is kis strandnak tartották, és nem gondolták komolyan, hogy itt valamikor nagyobb beruházás fog történni: „*A kellemes mini-strand mindenekelőtt a környező falvak lakói között népszerű. Hétköznaponként kevés látogatója akad,*

⁵⁰⁵ Dunántúli Napló 1966. november 13.

⁵⁰⁶ Dunántúli Napló 1981. augusztus 10.

⁵⁰⁷ Póré, J. & G. Antal, Zs. (1984): 43.

⁵⁰⁸ Zákonyi, F. (1983): 295-297.

*főként dologidőben. Vasárnap azonban legtöbbször ki lehetne tenni a megtelt táblát. Akadnak természetesen távolabbi vendégek is. A szomszédos telken egyszer már kempingezők is sátrat vertek - külön engedéllyel. Lesz-e valaha Pettenden nagy strand, vagy netán szabadidőközpont? Aligha. Bár készültek már tervek a fejlesztésre, majd talán egyszer ismét elő lehet venni őket. Addig is, reméljük azután is, a pettendi meleg vizű strand megmarad a nyugalom szigetének — ami nem kis vonzerő!”*⁵⁰⁹

Az 1981-es, még bizakodó híradást két év múlva újabb optimista híradás követte: „*Na és Pettend? Hát már ez a meleg vizű fürdő is betört a hazai szakirodalomba? Bizony így van! A Szigetvártól alig 14 kilométerre fekvő kisközségnek 'nincs más érdekessége, mint a meleg vizű fürdője.' A Gyöngyös-patak egyik ága mellett fekszik a falu — adja tudtul ország-világnak dr. Zákonyi Ferenc. Itt olaj után kutattak, és meleg vizet kaptak. Aztán a falu a környék lakói arra kérték a termelőszövetkezetet, hogy ha már van meleg vizük, legyen fürdőjük is. Állítják, hogy reumás panaszait oldja enyhíti a 39 fokos víz. Ami dr. Zákonyi Ferenc könyvének nagy érdeme, hogy nem elégedett meg írás közben csak a fürdőket, vizeket és strandokat emlegetni. [...]*”⁵¹⁰

1984-ben egy sokak számára meglepetésként ható olvasói levél jelent meg, amely már a strand komoly problémáiról szólt: „*Mintegy 6-10 község lakói számára biztosított fürdési lehetőséget a pettendi strand. A környéken népszerű 28 C fokos vízben sok reumás beteg keresett és talált gyógyulást’ — írja levelében [...] nemeskei olvasónk. Sajnos mindez ma már a múlté, hiszen az idén a strand zárva maradt.*”⁵¹¹ A válasz kiábrándító volt: a szolgáltatás színvonalára jellemzően nem tudták biztosítani a megfelelő higiéniai előírásokat, ezért a Közegészségügyi-Járványügyi Állomás (KÖJÁL) egy idő után nem engedte kinyitni. Probléma volt továbbá, hogy nem tudták kigazdálkodni a fenntartható, gazdaságos működtetését sem.: „*[...] a fürdő működtetése számunkra nem gazdaságos. Korábban naponta mindössze 30-40 látogató kereste fel a strandot, a 20 ezer forintos bevétel nem fedezte a költségeket. Mindehhez még az is hozzájárul, hogy a heti háromszori nyitvatartáshoz is kevés a víz, mert a kutak hozama igen alacsony.*”⁵¹²

A strand fennállása tehát meglehetősen rövidre sikeredett. 1968-ban nyitották meg, de 1980-as évek elején már bezárt. Ez nagyon rövid, alig több, mint 10 évig tartó működés volt. A dobszai tsz felajánlotta a tanácsnak a megvétel, de a tanács nem kérte, nem vállalta a

⁵⁰⁹ Dunántúli Napló 1981. augusztus 10.

⁵¹⁰ Dunántúli Napló 1983. május 28.

⁵¹¹ Dunántúli Napló 1984. augusztus 23.

⁵¹² Uo.

működtetést. A strand így rövid működés után végleg bezárt: „*Pettend nem volt Hajdúszoboszló, és nem volt Harkány. Egy szerény falusi melegvízű fürdő volt. Szerették a környékbeli és ismerték más országok lakói is. Igaz, nem fordultak meg ott olajkirályok, bankvezérek, tán még menő hazai zöldségesek sem. De, akik ismerték, szerették. Lám, kiderült, ez nem jelent semmit. Nem hozott hasznot...*”⁵¹³

7.2. Termálfürdők helyzete Somogy megyében

A második világháború végén Somogy vármegyében Kaposváron kívül csak Nagyatádon és Kivadáron volt fürdő. Ez utóbbi magánfürdő volt, ahogyan azt a korábbiakban is említettük. A szénhidrogénkutatások az 1940-es évektől kezdve Somogy megyét is elérték. Még 1943-ban, szénhidrogén kutatás közben fedezték fel Csokonyavisonta, 1947-ben pedig Igal termálvíz forrását. Olaj után kutatva fedezték fel Babócsa (1955), Buzsák-Csisztapuszta (1956) és Szulok (1958) termálvizét is.⁵¹⁴ Az 1957-es párthatározat itt is fellendítette a szénhidrogénkutatást, és sorban fedezték fel a föld alatt rejtőző forrásokat. Az 1970-es évek közepére a megye 15 településén 22 olyan termálkút volt ismert, melynek hőfoka meghaladta a 35°C-t.⁵¹⁵ A szénhidrogén-kutatások egészen a hetvenes évek közepéig nagy intenzitással folytak. Ezek folyamán itt is kerültek feltárássra az említett termálvízforrások, melyek valójában a ténylegesen feltárt, hasznosítható forrásokat jelentették. Ezeken felül azonban az 1970-es évek közepéig kb. 120 olyan fúrás végeztek, melyek potenciálisan magukban rejtették a felhasználás lehetőségét. A 35°C-nál melegebb vizű, hasznosítható forrás közül eddig az ideig hatot zártak le, és 16 üzemelt.⁵¹⁶ Hasznosításukat számos tényező befolyásolta:⁵¹⁷

- Megbízhatatlan adatszolgáltatás (pl. a 120 fúrás nem megfelelő dokumentálása)
- Forráshiány
- Technikai feltételek hiánya
- Humán erőforrás hiánya
- Koncepció hiánya

Főképp ez utóbbi hiányát kifogásolták, amikor 1957-ben a Somogyi Néplap hasábjain Szegedi Nándor tollából egy terjedelmes cikk jelent meg Nemzeti kincsünk – Hőforrásaink nyomában... címmel. Hajdúszoboszló, Harkány és Hévíz mintájára a Somogy megyei

⁵¹³ Dunántúli Napló 1985.augusztus 05.

⁵¹⁴ Katona, K. (2015): 111-112.

⁵¹⁵ Korim, K. (1976): 36.

⁵¹⁶ Korim, K. (1976): 37.

⁵¹⁷ Lengyel, L. (1976): 37-38.

termálfürdők fejlesztését kívánták, hogy a vízkincset mihamarabb fordítsák gyógyászati célokra. A cikk négy fürdő tevékenységét elemezte (Babócsa, Csokonyavisonta, Csisztapuszta és Nagyatád), felszólítva a Megyei Tanácsot, a jobb kihasználásra és a meglevő társadalmi kezdeményezések támogatására: „Nagy társadalmi összefogás kell ahhoz, hogy hőforrásainkat gyógyításra használhassuk. Az állam, sajnos, jelenleg nem tud erre a célra nagyobb összeget fordítani. A lakosságnak, a községeknek, a városoknak kell megtalálni a társadalmi összefogás módját. A Megyei Tanács és az illetékes szervek pedig találjanak módot arra, hogy elhárítsák azokat az akadályokat, amelyek a falvak népének összefogását gátolják.”⁵¹⁸

Bár az MSZMP megyei szervezetei ebben az időszakban nem tárgyalták a források ügyét, az említett fürdők felújítási és korszerűsítési tervei lassan elkészültek. Új fürdők építésébe is kezdtek, 1961-ben Kaposvárott,⁵¹⁹ 1962-ban pedig Igalon, ahol kinyitották a felfedezés után eldugaszolt kutat.⁵²⁰

A megyei tanács végrehajtó bizottsága 1965-ben tárgyalta először komolyabban a termálforrások ügyét.⁵²¹ Több határozatot hoztak ennek kapcsán. Elhatározták Csokonyavisonta, Igal, Nagyatád és Kaposvár fürdőinek fejlesztését, ugyanakkor a csisztapusztait nem tartották célszerűnek. Egy másik fontos határozat egy fürdőhasznosítási társulat létrehozásáról szólt, melynek feladata a gyógyfürdők társadalmi támogatásának megszervezése volt. Ez annál is inkább fontosnak tekinthető, mivel a vizek gyógyító hatása ellenére egyik létesítmény sem kapta meg a gyógyfürdő rangot. A másik határozat a termálvizek mezőgazdasági hasznosításáról szól, és elrendelték annak vizsgálatát, hogy ez miképpen valósítható meg.

A felhasználás a továbbiakban is elsődlegesen az idegenforgalomhoz kötődött. Ez is lassan, vontatottan haladt. 1966-ban döntöttek csak Igal téliesítéséről és Csokonyavisonta útbekötéséről.⁵²²

1970-től kezdve került a tanács látószögébe ismét a csisztapusztai forrás, amelynek fejlesztésére tervek születtek. Ugyanakkor határozták el a szomszédos Táskai község termálforrásán alapuló fürdő létesítését is, amely azonban a mai napig nem történt meg.⁵²³

⁵¹⁸ Somogyi Néplap 1957. szeptember 15.

⁵¹⁹ Somogyi Néplap 1967. május 3.

⁵²⁰ Somogyi Néplap 1964. december 29.

⁵²¹ Somogyi Néplap 1965. április 22.

⁵²² Somogyi Néplap 1966. május 13.

⁵²³ Somogyi Néplap 1970. szeptember 18.

1974-ben a megyei tanács végrehajtó bizottsága egy közép- és hosszútávú koncepciót fogadott el a megyefürdőfejlesztéséről.⁵²⁴

- Infrastrukturális elmaradottság felszámolása,
- Higiéniai feltételek javítása vagy megteremtése (!),
- Sürgős javítások
- Felújítás, korszerűsítés – pl. Igal fejlesztése.

Ekkor a következő helyeken működött fürdő: Kaposvár, Nagyatád, Barcs, Igal, Csokonyavisonta, Nagybajom, Csurgó, Babócsa, Kálmánca, Szulok és Csisztapuszta. A melegvizes fürdők éves forgalma elérte a 600.000 főt. A három legnagyobb fürdőt, Csokonyavisontát, Igalt és Kaposvárt a következő évben vállalati kezelésbe adták. Ezzel a lépéssel a megye a tőkehiányból eredő nehézségeket próbálta orvosolni, a feladatok vállalatokra hárításával.⁵²⁵

1974-ben ismét szóba került a termálvizek más irányú hasznosítása. A községi tanácsok és a hozzájuk kötődő termelőszövetkezetek átszervezése, vagyis nagyobb egységekbe történő összevonása tőkeerősebb mezőgazdasági egységeket eredményezett. Ez lehetőséget adott növényházak és fűthető fóliatelepek építésére, melyek fűtését geotermikus energiával, vagyis termálforrások segítségével képelték el. Erre a legjobb példa Taranyban és Táskában volt.⁵²⁶

1979-ben azonban az MSZMP megyei pártbizottsági beszámoló az említett fejlesztések elmaradásáról panaszkodott: „A megye egyik igen jelentős idegenforgalmi eleménél, a termálvizek hasznosításánál (Igal, Csokonyavisonta, Táskában stb.) az előrelépés összességében szerény mértékű. A fürdőket ennek ellenére évente ma már 6-700 ezer vendég keresi fel. Ezek döntő többsége a nem szervezett turizmus keretében érkezik, A szervezett idegenforgalom fogadási feltételei a termálfürdőknél ma még nincsenek kialakítva.”⁵²⁷

Ezek szorgalmazása után az 1986-os pártbizottsági értekezlet csak megismételte azokat a terveket, melyeket 1979-ben is említett: „A termál turizmusban rejlő lehetőségek jobb kihasználása érdekében a tervezett igali gyógyszálló komplexum megvalósítására kell összpontosítani. Szorgalmazni kell más települések (Csokonyavisonta, Szulok, Babócsa, Csisztapuszta, stb.) termálvizeinek kulturált hasznosítását.”⁵²⁸

⁵²⁴ Lengyel, L. (1976): 38.

⁵²⁵ Lengyel, L. (1976): 38-39.

⁵²⁶ Korim, K. (1976): 37.

⁵²⁷ HU-MNL-SVL XXXV.1.c. 1979.11.08.

⁵²⁸ HU-MNL-SVL XXXV.1.c. 1986.10.29.

7.2.1. Nagyatád és Kivadár

Nagyatád 1970-ben 10409, 1980-ban, már városként 12956 lakossal rendelkezett.⁵²⁹ Várossá 1971. április 25-én nyilvánították.⁵³⁰ Vasúton megközelíthető volt, bár több átszállásra volt szükség. Maga az állomás a Barcs-Somogyszob vonalon található. Közúton egyszerűbb volt a megközelítése, Budapestről a 7-es úton kellett haladni, majd Balatonkeresztúrnál a 68-as számú főútra kanyarodni.⁵³¹

Nagyatád fürdője a megye legrégebbi, míg a ma már közigazgatásilag hozzá tartozó Kivadár a második legrégebbi termálvizes létesítménye. Kezdeti működéséről már beszéltem, ezt a fürdőt sem kerülték el a második világháborús pusztítások és az azt követő államosítások. Ezek után hosszabb ideig nem történt érdemleges változás, és csak az ötvenes években került sor egy nagyobb volumenű felújításra. 1955 decemberében a Somogy megyei Építőipari Vállalat kezdte meg a felújítást, de a következő év őszéig még csak a régi épületek lebontásáig jutottak.⁵³² Újabb egy év múlva, egy folyamatosnak mondható, sajtóban megjelent kritika után indultak el végül a munkálatok, melyek elhúzódása után 1958 márciusában adták át a közönségnek a felújított fürdőt.⁵³³

1963-ban elvették a fürdő kezelését a községtől és átadták a kaposvári székhelyű Víz- és Csatornaműveknek. Ugyanakkor a fürdő melletti parkot meghagyták a községi tanács kezelésében. Az új üzemeltető tevékenységét számos kritika érte,⁵³⁴ ezért 1966-tól ismét a községi tanács üzemeltette a fürdőt. Már ebben az évben elkészült a felújítás terve, amit a Pécsi Tervező Iroda készített el.⁵³⁵ A megyei tanács 850.000 forintot utalt át korszerűsítésre és felújításra az 1965-ös döntést követően.⁵³⁶ 1968-ban új szárnyal bővült, iszappakoló és masszírozó helyiségeket is nyitottak. Az MSZMP pártbizottsága 1969-ben egy fizioterápiás gyógyító részleg beindításáról számolt be, és ugyanekkor az Egészségügyi Minisztérium elé terjesztették a termálvizének gyógyvízzé nyilvánítási kérelmét: *„A nagyatádi fürdő fejlesztése van a legelőrehaladottabb stádiumban. A fürdőnek gyógyfürdővé és hévizének gyógyvízzé való nyilvánítása után terv szerint fizioterápiás gyógyító részleget indítanak be. [...] A fürdőnek*

⁵²⁹ Népszámlálás (1981b): 6.

⁵³⁰ P. Vámos, I. (1996): 25.; Somogyi Néplap 1971. április 25.

⁵³¹ Zákonyi, F. (1983): 237.

⁵³² Somogyi Néplap 1957. szeptember 15.

⁵³³ Somogyi Néplap 1958. április 23.

⁵³⁴ Somogyi Néplap 1963. május 31.

⁵³⁵ Somogyi Néplap 1966. április 17.

⁵³⁶ Somogyi Néplap 1967. január 7.

gyógyfürdővé és hévizének gyógyvízzé való nyilvánítása az Egészségügyi Minisztériumban van elintézés alatt.”⁵³⁷

Az 1974-es koncepció előírta a fürdő fejlesztését, de végül csak 1980-ban döntöttek az újbóli felújításról. A következő évben még csak a kutat javították és újították fel, a fürdő felújítása csak ekkor kezdődött el.⁵³⁸ A korszak harmadik nagy építkezése 1987-ben fejeződött be. Ekkorra a fürdő teljesen megújult, egy év múlva pedig meg is kapta az áhított gyógyfürdő rangot.⁵³⁹

Maga a fürdő a város szívében helyezkedett el. A fürdő bejárata a város egyik központi terén volt. A fürdőnek volt egy strandfürdő és egy gyógyfürdő része. A strandfürdő több medencéből állt, melyek közül a legnagyobb egy 13 X 25 méteres úszómedence volt, ami mellett több kisebb medence volt megtalálható. A teljes vízfelület 375 m² volt, amit kiegészített 40 kabin és egy 400 személyes vetkőzőhelyiség. A gyógyfürdőhöz két nagyobb medence tartozott: egy 84 m²-es fedett medence 36 fokos vízzel, és egy 80 m²-es medence 25 fokos vízzel. Magához a gyógyításhoz egy 42 fokos medencét használtak, két hidroterápiás medencét, 20 kádfürdőt és egy iszapgöngyölőt. Nagyatádon kórház is működött a fürdő mellett, ahol reumatológus szakorvos tartott rendelőt, de dolgozott itt masször, elektromos kezelő és más jellegű egészségügyi személyzet. Volt még itt ultrahang, inhalátor, iszappakolás és víz alatti masszázs.⁵⁴⁰

Nagyatádon két kút működött. Az egyik, a 664 méter mély meleg vizű artézi kút, amelynek vízhozama 210-280 l/perc, hőmérséklete pedig 46 °C. A másik kút egy langyos vizű artézi kút, melynek hőfoka mindössze 28°C, de vízhozama bővebb, 380-460 l/perc.⁵⁴¹ Összetétele szempontjából az alkali-kloridos, hidrogén-karbonátos, jódos-brómos gyógyvizek csoportjába tartozik. A vizet felhasználták mozgásszervi, görcsös, hurutos és nőgyógyászati megbetegedések kezelésére. Utókezelésre, ivókúra is alkalmazták gyomorbántalmak enyhítésére.⁵⁴²

Nagyatádtól délre található Kivadár falu. Közigazgatásilag Nagyatádhoz tartozik 1941 óta.⁵⁴³ Nagyatádon keresztül volt megközelíthető, helyi járatú autóbuszokkal. Ezt a kutat amelyik a fürdőt táplálta, még 1910-ben fúratta a Somssich-család. A kút vize lehűtve

⁵³⁷ HU-MNL-SVL XXXV.1.b. 1969.4.29.

⁵³⁸ Somogyi Néplap 1981. november 15.

⁵³⁹ Somogyi Néplap 1988. június 21.; Szociális és Egészségügyi Közlöny 1988/7.

⁵⁴⁰ Zákonyi, F. (1983): 237-238.

⁵⁴¹ Cziráky, J.(1971b): 136.

⁵⁴² Zákonyi, F. (1983): 238.

⁵⁴³ Rendeleték Tára (1941): 258.

ivóvízként is fogyasztható volt, de melegvízként is lehetett használni. Balneológiai értelemben nem vizsgálták, de a helyi lakosok szerint meleg vízkén alkalmas volt a reuma tüneteinek az enyhítésére.⁵⁴⁴ Magát a fürdőt eredetileg a grófi család használta, ezért nem tekinthető nyilvános fürdőnek, hanem magánfürdő. 1945 után megnyitották a falu lakóinak is, ekkor vált közfürdővé. 1958-ban úttörő tábornok létesítettek Kivadáron, így a fürdő gyermeküdültetési feladatot is kapott.⁵⁴⁵ A következő időszakban kisebb-nagyobb tatarozás munkálatokról számoltak be, de nagyobb fürdőközponttá végül nem alakult. Ma már nem működik.

7.2.2. Igal

Igal nagyközség 1970-ben 1812, 1980-ban, 1575 lakossal rendelkezett.⁵⁴⁶ Vasúton kissé körülményes volt megközelíteni, mivel Siófokon egy mellék vonalra kellett átszállni, ahonnan autóbuszjárat vitte a fürdőzőket Igalra. Egyszerűbb volt eleve autóbusszal menni, akár Budapestről, akár a megyeszékhelyről, Kaposvárról. Legtöbb esetben azonban ide is személygépkocsival volt érdemes jönni.⁵⁴⁷

Forrását nem sokkal a második világháború után, 1947-ben fedezték fel szénhidrogén-kutatás közben.⁵⁴⁸ A lehetőségekkel nem számolva ekkor még csak eldugaszolták a forrást.⁵⁴⁹ 1962-ben a község önerőből és társadalmi munkából kezdett hozzá a fürdő építéséhez. Az első medencéket még ez évben át is adták. 1964-re már 50.000 fölé nőtt a látogatók száma, így fejlesztéséhez már kevésnek bizonyultak a községi források és a társadalmi munka értéke.⁵⁵⁰

A fürdő felépítése szükségessé tette a helyi infrastruktúra javítását is. Az első években már látható volt, hogy a megnövekedett turistaforgalom komolyabb beruházásokat kíván. 1965-ben ezt írta a helyi sajtó: „Egyre inkább számolniuk kell a növekvő idegenforgalommal. Jelenleg ugyan még megfelel a fizetővendég-szolgálat, így még el tudják helyezni azokat a látogatókat, akik több napot szeretnének eltölteni Igalban, később azonban új lehetőség megteremtésére lesz szükség. A fejlesztést sürgeti a község kedvező fekvése, a jó összetételű víz és az, hogy a fürdő Kaposvárról is könnyen megközelíthető.”⁵⁵¹ Ez azonban nem volt zökkenőmentes, és lényegében a semmiből kellett kiindulni. Az első időkben még a kenyérüzlet üzemeltetése is téma volt. A Somogy Megyei Sütőipari Vállalat sokáig nem nyitott boltot a faluban, helyette

⁵⁴⁴ Zákonyi, F. (1983): 239-240.

⁵⁴⁵ Somogyi Néplap 1958. július 6.

⁵⁴⁶ Népszámlálás (1981b): 511.

⁵⁴⁷ Zákonyi, F. (1983): 223-224.

⁵⁴⁸ Katona, K. (2015): 111.

⁵⁴⁹ Katona, K. (2015): 112.

⁵⁵⁰ Somogyi Néplap 1964. december 29.

⁵⁵¹ Somogyi Néplap 1965. július 23.

Tamási vállalata tette meg. A távolság miatt azonban nem volt az üzlet gazdaságos, ezért ismét a megyei vállalattal vette fel a kapcsolatot a tanács. A tárgyalások során a bolt kínálatának kérdésén is összevesztek, a vitát a nyilvánosság elé is vitték.⁵⁵² A hetvenes évekre kiépült az üzlethálózat, a fürdőtelep, ezután rendezték az utcák elnevezését, számozását, a kommunális hulladék elhelyezésének kérdését: „*Segít a tanács is: hulladékgyűjtő zsákot kap minden hétvégiház-tulajdonos. A zsákokat szeméthyűjtő kocsival rendszeresen ürítik, és a szemétszállításért nem kell fizetni. Aki viszont nem tartja be a köztisztasági intézkedést, annak fizetnie kell a szabálysértésért. Még az idén rendezik a fürdőtelep utcaelnevezéseit és házszámozását. Ez a tájékozódás egyszerűsítésén kívül lehetővé teszi a postai küldemények gyors kézbesítését is. A helyi áfész a tavalyi hat üzletét eggyel bővítette, az egész szezonban kapható lesz a frissen sült lángos és palacsinta.*”⁵⁵³

Közben bővítették a fürdőt, így 1979-re az Egészségügyi Minisztérium engedélyezte Igal üdülőhellyé nyilvánítását.⁵⁵⁴ Mivel mind az 1965-ös, mind az 1974-es koncepciókban szerepelt a fejlesztésének terve, így az 1980-as évek elején felvetült az üdülőszövetkezet létesítésének a terve is, négy épülő üdülővel. A Somogy megyei tanács Végrehajtó Bizottsága végül döntött a szövetkezet létrehozásáról,⁵⁵⁵ így a létrehozása 1981-ben el is kezdődhetett egy szervező bizottság létrehozásával.⁵⁵⁶ Gyógyfürdővé végül 2001-ben nyilvánították.⁵⁵⁷

Az 1980-as években a fürdő üzemeltetője a dunántúli regionális vízmű és vízgazdálkodási vállalat volt. A strand viszonylag nagyobb területű, összesen 9 medence volt található itt. Ebből két nyitott medence, melyek területe 15 X 15 méter, a víz hőfoka pedig 32-34°C. Volt két fedett medence, melyek mérete 10 X 10 méter, ezekbe 34-38 fokos vizet engednek. Ezeken kívül volt egy 25 fokos vízzel feltöltött 17 X 35 méteres sportmedence, és három különböző méretű és mélységű kör alakú medence gyerekeknek. A gyerek medencék vize 30 fokos volt. Szintén 30 fokos vízzel töltötték fel a 9,3 X 18,6 méteres Castiglione-medencét.⁵⁵⁸

⁵⁵² Somogyi Néplap 1970. április 1.

⁵⁵³ Somogyi Néplap 1973. április 22.

⁵⁵⁴ Somogyi Néplap 1979. december 13.

⁵⁵⁵ HU-MNL-SVL XXIII.2.a. 1980.09.09. 150/1980. számú határozat

⁵⁵⁶ Somogyi Néplap 1982. január 21.

⁵⁵⁷ Somogyi Hírlap 2001. január 11.

⁵⁵⁸ Zákonyi, F. (1983): 225-226.

4. kép Az igali gyerekmedencék 1974-ben⁵⁵⁹

A víz, amelyből Igal termálfürdőit üzemeltették, egy 651 méter mély kútból érkezett. A vízhozama 350-400 l/perc, a hőmérséklete pedig 79-83°C. Ásvány tartalmát tekintve alkali-kloridos-jódos víz.⁵⁶⁰ Magas a jodid ion tartalma, bróm és fluorid ion is van a vízben. Ezt egy szóban idült gyulladásos és kopásos mozgásszervi betegségekre alkalmazták, de izomfájdalom, baleseti utókezelés és nőgyógyászati problémák esetén is hatásos volt. Ivókúraként a magas fluorid tartalma miatt fogszuvasodás megelőzésére is alkalmazták. Ezen felül szintén ivókúraként hasznos különböző bélrendszeri betegségek ellen. Tisztítja a máj- és epeutakat, és jó a gyomor és vegetatív betegségei ellen. Ezek mellett jódtartalma miatt sebekre is alkalmazták.⁵⁶¹

7.2.3. Csokonyavisonta

Csokonyavisonta település 1942-ben jött létre, mikor egy belügyminiszteri rendelet (24.396/1942. B. M. sz.)⁵⁶² elrendelte Erdőcsokonya és Somogyvisonta községek összevonását. A nagyközség 1970-ben 2770, 1980-ban, 2240 lakossal rendelkezett.⁵⁶³ Vasúton lényegében nem volt érdemes próbálkozni, mert bár átszállással Nagyatádig el lehetett jutni vonattal, de onnan autóbusszal kellett folytatni az utat. Közúton a 6-os, a 61-es és a 68-as úton lehetett megközelíteni, elsősorban személygépkocsival, de voltak buszjáratok is.⁵⁶⁴

⁵⁵⁹ Manda / Gabler Csaba.c

⁵⁶⁰ Cziráky, J.(1971a): 103.

⁵⁶¹ Zákonyi, F. (1983): 226.

⁵⁶² Belügyi Közlöny XLVII (11)

⁵⁶³ Népszámlálás (1981b): 517.

⁵⁶⁴ Zákonyi, F. (1983): 246.

Termálvizes forrását 1943-ban fedezték fel, amikor a Magyar-Amerikai Olajipari Társaság (MAORT) kőolaj- és földgázkutatás közben, 1.300 méter mélységben 75°C vizet találtak. A kutat – nyilván a háborús eseményekkel kapcsolatban 1944-ben lezárták, és csak a következő évben nyitották meg. Ekkor még csak árokfürdő működött, ami azt jelentette, hogy a vizet vízelvezető árokba eresztették, ahol a helyi lakosok nyitották meg a fürdőt. Emellett felfedezték az iszappakolás jótékony hatását is, ami miatt a fürdő egyre népszerűbb lett. 1946-ban megnyitották az első medencét.⁵⁶⁵

1954-ben határozták el Csokonyavisonta korszerű gyógyfürdővé fejlesztését. Ekkor a Megyei Tanács 150.000 forintot irányzott elő egy 300 négyzetméteres medence, kádfürdő és öltöző építésére, továbbá parkosításra.⁵⁶⁶ 1962-re megépült a második medence is, melyet a termálvíz hűtése céljából két részre osztottak.⁵⁶⁷ A fürdő azonban a helyi termelőszövetkezet fenntartásában működött, amelynek nem volt elég kerete az évi 72.000 fős közönség kiszolgálásához. Mindez olyan helyzetet teremtett, hogy a megyei tanácsnak közbe kellett lépni. 1962-ben tanulmányterv készült a fürdő két ütemben történő fejlesztésére, melynek első tervezett üteme 1965-ig, a második 1970-g tartott.⁵⁶⁸ 1965-ben hidegvizes medencét is nyitottak, majd a környékbeli földek felparcellázása után megkezdődött a nyaralóövezet kiépítése is.⁵⁶⁹ Az 1965-ös tanácsi koncepció hatására 1969-re egy 5 éves programterv készült a fejlesztésére, amit erősített, hogy a település az 1974-es koncepcióban is kiemelt szerepet kapott.⁵⁷⁰

1972-ben az első kút vizét hivatalosan is gyógyvízzé nyilvánították. Ekkoriban fúrtak egy második kutat is,⁵⁷¹ mert hetvenes évekre az éves látogatószám 120.000 fő fölé emelkedett. A fürdőt vállalati kezelésbe adták, ami megnövelte a fenntartó tőkeerejét.⁵⁷² A gyógyvízzé nyilvánítás tovább növelte a fürdő vonzerejét, amivel párhuzamosan az infrastruktúra fejlesztése is járult. Öltöző és kabinsor épült ki, 1985-ben pedig egy légkondicionált fürdőcsarnok. A rendszerváltás után a fejlesztések tovább folytatódtak, így a fürdő a mai napig a megye egyik legsikeresebb Balatonon kívüli üdülőhelyének tekinthető.⁵⁷³

⁵⁶⁵ Dombóvári, L. & Kuminetz, Gy. & Mészáros, Á. (2014): 217.

⁵⁶⁶ Somogyi Néplap 1954. augusztus 12.

⁵⁶⁷ Dombóvári, L. & Kuminetz, Gy. & Mészáros, Á. (2014): 217.

⁵⁶⁸ Somogyi Néplap 1962. február 21.

⁵⁶⁹ Dombóvári, L. & Kuminetz, Gy. & Mészáros, Á. (2014): 217.

⁵⁷⁰ Lengyel, L. (1976): 38.

⁵⁷¹ Dombóvári, L. & Kuminetz, Gy. & Mészáros, Á. (2014): 217.

⁵⁷² Lengyel, L. (1976): 38.

⁵⁷³ Dombóvári, L. & Kuminetz, Gy. & Mészáros, Á. (2014): 217-218.

Csokonyavisona fürdője kerítéssel volt elzárva. Volt egy fedett téli 7 X 8 méter nagyságú medence, melyben 38 fokos vizet engedtek. A külső gyógymedence vizét Természetes úton hűtötték, nem keverték más vizekkel. Hűtés után vált csak alkalmassá fürdésre. Volt egy hideg vizes sportmedence, amelybe 18-20 fokos vizet engedtek, a mérete pedig 33,3 X 21 méter volt. A fürdő más szempontból is jól fel volt szerelve. Ahogy már fent említettük, öltöző és kabin sor állt a látogatók rendelkezésére és egy légkondicionált fürdő csarnok.⁵⁷⁴

A fürdő vize 1.318 méter mélyről érkezett a felsőpannoniai homokos márgából. A vízhozam 270-290 l/perc, a hőfoka pedig 74-75°C.⁵⁷⁵ A víz alkalikus, enyhén sós, gyengén jódos, ezeken kívül tartalmaz fluort és arzént is. Mindezekkel együtt alkalmas volt mozgásszervi betegségek kezelésére, de ivókúra esetén vesehomok-lerakódás, egyéb epe- és vesebántalmakra, emiatt a vizet palackozták is.⁵⁷⁶

A fürdőzők és a gyógyulni vágyók számára a község is nyújtott számos látnivalót. A református és katolikus templomokon kívül látogatható volt Xantus János háza. A tárgyalt időszakban persze volt munkásmozgalmi emlékmű is, a tanácsköztársaság egyik szereplőjének állítottak emléket.⁵⁷⁷

7.2.4. Kaposvár

Kaposvár város 1970-ben 57235, 1980-ban, 70672 lakossal rendelkezett.⁵⁷⁸ Vasúton Budapest felől megközelíthető volt a Budapest-Gyékényes vasútvonalon, de a Balaton felől is Fonyód irányából, vagy délről Barcs irányából. Közúton Budapest felől Dunaföldvárnál kellett lekanyarodni a 6-os főútról a 61-es főútra, ami közvetlen Kaposvárra vezetett. Az 1980-as években már létezett autópálya, az M7-es autópályáról Zamárdi után kellett letérni a régi 7-esre, majd Balatonlellénél a 67-es útra. Délen ugyanez az út Szigetvár irányából ment Kaposvár felé. Személygépkocsival tehát könnyen megközelíthető volt, de rendszeres autóbuszjáratok is jártak erre.⁵⁷⁹

1960 előtt Kaposvár egy kisebb stranddal rendelkezett, melybe a jelentések szerint napi 480 fő látogatott el. A kapacitás növelésének érdekében a második öt éves terv keretében előirányozták, hogy 1962-ben 18,5 millió forintból a meglevő strand mellé építenek egy újat.⁵⁸⁰

⁵⁷⁴ Zákonyi, F. (1983): 247.

⁵⁷⁵ Cziráky, J.(1971a): 99.

⁵⁷⁶ Zákonyi, F. (1983): 247.

⁵⁷⁷ Zákonyi, F. (1983): 248-249.

⁵⁷⁸ Népszámlálás (1981b): 6.

⁵⁷⁹ Zákonyi, F. (1983): 214.

⁵⁸⁰ HU-MNL-SVL XXXV.1.b. 1960.09.17.

Végül már 1961-ben megindult az építkezés, amely azonban nagyon lassan, vontatottan haladt. A felújítás közben fedezték fel a gyógyhatású termálvizet. A víz több, mint 900 méter mélyről érkezett, kompresszor segítségével hasznosították. Hőmérséklete 50°C,⁵⁸¹ amit 37°C-ra lehűtve engedtek a medencébe. Mindösszesen 33 millió forintból építették fel a fürdőt, mely 1967. április 30-án nyitotta meg kapuit.⁵⁸² A magasabb beruházási költség egyik magyarázata a fürdő díszítettsége: „*A termálfürdő hatalmas csarnokát egy egész falat befedő kerámia falikép díszíti. Majorosy Hédi alkotása. Ugyancsak a helyiség díszítménye a két vízköpő figura is, az egyik medence szélén egy hal, a másik medencében pedig érdekes megoldásban kettős kos szájából lövell a víz, Metky Ödön alkotása. Simo József készítette a fedett uszoda kerámia faliképét. Az építmény egy belső udvart is magába zár, itt látható Kiss Nagy András szobrászművész Anya gyermekével című életnagyságú szobra.*”⁵⁸³

A frissen átadott fürdő működése azonban már kezdetben sem volt problémamentes. Nagyon hamar kiderült, hogy az épület állaga folyamatosan romlik: „*Tíz év alatt tönkrement az uszoda nagy – déli – üveghomlokzata. az üveget tartó vasszerkezetet megette a rozsda. A medencében szakszerűtlenül elhelyezett metlachilapok kilazultak, töredeznék. A külső burkolólapok egyszer csak potyogni kezdtek: életveszélyes volt az épület közelébe menni.*”⁵⁸⁴ Ezért 1977-ben elhatározták, hogy az épület egy részét lebontják, és teljesen újjáépítik.

A tervek lassan készültek el, végül 1984-ben bezárták a létesítményt, melyet három év alatt felújítottak. 1987 nyarán nyílt meg újra, és működik azóta is.⁵⁸⁵

A fürdőben 3 úszómedence és 2 gyermekmedence volt található. A medencék mellett sok pihenésre, napozásra és játékra való lehetőség került kialakításra. Voltak sport medencék, 121,5 X 25 méteres volt a fedett medence, és volt egy 8 pályás 16 X 50 méteres szabadtéri medence is. Ezeken kívül egy gyerekek számára épített 70 cm mély tanmedence, melynek mérete 5 X 10 méter volt. A gyógykezelés külön épületben történt. Kialakítottak 19 kádfürdőt, és 2 darab kör alakú ülőfürdőt. Ezek mellett át még egy 33 méteres melegvizes medence, amit nem csak a gyógyulni vágyók használhattak, de azok is akik csak fürdeni szerettek volna⁵⁸⁶

A fürdő vize 1.000 méter mélyről érkezett a felsőpannon homokrétegből. A kútvízhozama 250-320 l/perc, a feltörő víz 48-50 fokos.⁵⁸⁷ Összetételét tekintve alkáli-

⁵⁸¹ Korim, K. (1976): 36.

⁵⁸² Somogyi Néplap 1967. május 3.

⁵⁸³ Somogyi Néplap 1967. április 16.

⁵⁸⁴ Somogyi Néplap 1977. augusztus 25.

⁵⁸⁵ Somogyi Néplap 1987. június 17.

⁵⁸⁶ Zákonyi, F. (1983): 216-218.

⁵⁸⁷ Cziráky, J.(1971a): 104.

karbonátos, de található benne flór, bróm és jód is. Ivókúra nem alkalmaztak, csak fürödtek a vízben. A víz hatásos reuma ellen, ízületi- és izomfájdalmakra, és csökkent a gerinc és az ízületek fájdalmait. Hatásos az izomgyengeség, sorvadás és görcs ellen.⁵⁸⁸

7.2.5. Buzsák-Csisztapuszta

Buzsák község lakossága 1970-ben 2544 volt, 1980-ban pedig 2194.⁵⁸⁹ Buzsák külterülete volt Csisztapuszta. Csisztapusztára kisvasút járt, amire Balatonfenyvesen kellett felszállni. Ennek a vége pontosan a gyógyfürdőnél volt. Kisvasút nélkül körülményesebb volt eljutni ide, mert a pusztaberényi állomástól három kilométert kellett gyalogolni a fürdőhöz, ráadásul földúton. Balatonfenyvesről naponta 8 járat közlekedett a fürdőhöz. Közúton sokkal nehezebb volt Csisztapusztára eljutni, mert közvetlen bekötő útja ekkor még nem épült fel. Buzsák községig még el lehetett jutni rendes úton, de onnantól csak földút vezetett tovább. Ez főleg az esős évszakokban volt rendkívül kellemetlen, amikor a földút felázott.⁵⁹⁰

1956-ban fedezték fel a hévízforrását.⁵⁹¹ Ezzel sokáig nem törődtek, és a víz elfolyt. A helyi lakosok a lefolyóárokban ültek, és élvezték a vizet.⁵⁹²

5. kép Fürdés a lefolyóárokban. Csisztapuszta 1957-ben⁵⁹³

Később mégis épült strand a víz bázisán, de kizárólag községi erőből. A megyei tanács nem tartotta célszerűnek a fejlesztését: „*Csisztapuszta fejlesztése kevésbé indokolt, noha a*

⁵⁸⁸ Zákonyi, F. (1983): 218.

⁵⁸⁹ Népszámlálás (1981b): 513.

⁵⁹⁰ Zákonyi, F. (1983): 169-170.

⁵⁹¹ Katona, K. (2015): 111-112.

⁵⁹² Zákonyi, F. (1983): 170.

⁵⁹³ Fortepan / Berkó Pál

*Balaton-part közelsége miatt gyakran szó esik bővítéséről. Mivel azonban a közelmúltban Fonyódi Bélatelepen száznyolcvan méteres mélységből melegvíz tör fel, minden remény megvan rá, hogy a hévízhez hasonló összetételű gyógyvíz van ezen a területen.*⁵⁹⁴ Látható tehát, hogy elsősorban a Csisztapuszta melletti Bélatelepet részesítették volna előnyben, nyilván a meglevő infrastruktúra és közlekedési szempontok miatt. Bár biztosan nem tudhatjuk, mégsem lehet kétségünk afelől, hogy egy bélatelepi bővízü hévízforrás esetén ott épült volna gyógyfürdő. Miután azonban ez elmaradt, 5 évvel később már Csisztapuszta került szóba, mint fejlesztendő terület, de ismét elvetették, ezúttal egy másik forrás miatt: „*Régóta foglalkoztatja szakembereket a főszezon meghosszabbításának és ezzel együtt a haszon növelésének lehetősége. Megoldására először a Fonyód közelében fekvő Csisztapuszta termálvizének a partra vezetése látszott célszerűnek, de nemrég a Fonyódtól tíz kilométerre lévő Táska vizének felhasználása mellett döntöttek.*”⁵⁹⁵

A fejlesztések végül elmaradtak, így Csisztapuszta fürdője, ahogy minden összeírásban említették, végül csak körzeti vonású, III. kategóriás maradt. Ennek ellenére négy medencéje is épült. Ebből három nyitott volt, méreteik: 3 X 4, 8 X 12 és 8 X 16 méter voltak. Volt egy fedett medence is, amelyik a legkisebb volt az összes közül: mérete 2,5 X 4 méter volt. A medencéket 28 kabin és egy 500 fős közös öltöző egészítette ki.⁵⁹⁶

Középső miocén-kori mészkőből tört fel, 593 méter mélységből Csisztapuszta forrása. Vízhozama 230-270 l/perc, önmérsékletre pedig 38-42 fokok⁵⁹⁷ A víz alkáli-hidrogénkarbonátos-kloridos, rendkívül magas szulfid-kén tartalommal, amelynek mértéke 3,2 mg/l. Emiatt a vizet a kénes vizek közé sorolják. Hatását tekintve elsősorban mozgásszervi, reumatikus betegségek ellen használható, de nagyon jó a bőrbetegségek és egyes nőgyógyászati betegségek ellen is.⁵⁹⁸

Csisztapusztán a fürdön kívül nem volt látnivaló, de Buzsák falu, melynek része Csisztapuszta a somogyi népművészet egyik híres helyszíne. Van temploma, ahol a szoboralátétek és az oltárterítők somogyi népművészet szépségéről tanúskodtak. Buzsákon egy van egy tájház is.⁵⁹⁹

Csisztapuszta tehát nem szerepelt sosem a fejlesztendő területek között. Ennek ellenére rendkívül népszerű volt a környékbeliek szemében. Néhány évvel a rendszerváltás után még mindig a kevés fejlesztésről és a rossz közlekedési viszonyokról panaszkodtak: „*Csisztapusztán*

⁵⁹⁴ Somogyi Néplap 1965. április 22.

⁵⁹⁵ Somogyi Néplap 1970. december 8.

⁵⁹⁶ Zákonyi, F. (1983): 170

⁵⁹⁷ Cziráky, J.(1971a): 99.

⁵⁹⁸ Zákonyi, F. (1983): 170.

⁵⁹⁹ Zákonyi, F. (1983): 171-172.

*[...] harminc évig nem történt semmi. – Igaz, pénzszűkében azóta sem sok, de már építettünk egy kis új medencét. Ami pedig a bevételt illeti, arra a buzsáki önkormányzat sem panaszkodhat: három év alatt több mint 5,5 millió forintot kapott. Az út azonban még mindig olyan, mint volt – szerencsére most már lesz pénz a portalanításra. Viszont nincs telefon, és szinte lerohadt az elektromos hálózat. Csisztát mégsem lehet leírni. Aranyat ér a gyógyvíz.”*⁶⁰⁰ A legfontosabb tényezők egyike, a rendes út, az ezredfordulóig sem épült meg: „Gyógyír a turizmusra. – Hét éve csak terv a Fonyód-Csisztapuszta összekötő út. – Fonyódon legalább hét éve napirenden van a csisztai összekötő út megépítése. A gyógyvíz gyógyír lenne a balatoni turizmus fejlesztésére. A dél-nyugat-balatoni kistérség fejlesztési koncepciójában is kiemelt helyet kaptak a településeket összekötő utak. Ezek megépítése a térség további fejlesztését ösztönözné. Különösen igaz ez Fonyód és Csisztafürdő közötti út esetében, mert a gyógyvíz jobb megközelíthetősége egyaránt növelné Buzsák és a Balaton-part idegenforgalmát. Csiszta így mindössze 5 kilométerre lenne a tóparttól. Most, aki Fonyódról akar odajutni vagy vissza, annak legalább huszonöt kilométert kell megtennie kerülővel. Fonyódon úgy látják, hogy nem csak a tetemes költségek miatt nem tudták elindítani a fejlesztést, bár ez sajnós, döntő szempont.”⁶⁰¹

7.2.6. Barcs

Barcs 1970-ben 9203, 1980-ban 11437 lakossal rendelkezett.⁶⁰² 1979. január 1-jén nyilvánították várossá.⁶⁰³ Vasúton könnyen megközelíthető volt a Budapest-Gyékényes vasútvonalon, de Pécs felől is a Pécs-Barcs vagy a Pécs-Nagykanizsa vonalon. Közúton a 6 számú főút Budapestről Pécsen át ide vezet, de az M7-es autópályáról letérve a 7-es, majd onnan a 68-as úton haladva lehetett eljutni a városba. Közlekedési szempontból csomópont, határátkelőhely. Sokan a „Dráva mente fővárosá”-nak tartották és tartják ma is.⁶⁰⁴

Barcs termálkútját 1959-ben fúrták.⁶⁰⁵ Erre alapozva kezdték el építeni a termálfürdőjét, melynek megnyitását már 1961-ben beharangozták,⁶⁰⁶ de még 1963 őszén is épült.⁶⁰⁷ Az év végére a versenyuszoda felépült, majd egy kompresszor házat építettek mellé.⁶⁰⁸

⁶⁰⁰ Somogyi Hírlap 1994. július 25,

⁶⁰¹ Somogyi Hírlap 1999. december 10.

⁶⁰² Népszámlálás (1981b): 6.

⁶⁰³ P. Vámos, I. (1996): 25.; Rakonczay, Z. (1979): 161.

⁶⁰⁴ Zákonyi, F. (1983): 304.

⁶⁰⁵ Cziráky, J. (1971a): 98.

⁶⁰⁶ Somogyi Néplap 1961. március 4.

⁶⁰⁷ Somogyi Néplap 1963. szeptember 28.

⁶⁰⁸ Somogyi Néplap 1964. február 19.

A következő években lassan kiépült a sportcentrum mellé a gyógyvizes része is a fürdőnek. A gyógyvizes medence egy 12 méter átmérőjű kör alakú, 1 méteres mélységű medence volt, melybe 37-39 fokos vizet engedtek. 28-32 fokos vízzel rendelkezett a 16 méter átmérőjű, szintén kör alakú gyermekmedence. Ezt középen egy betonbálnával, a szélén pedig egy sárkányfigurával díszítették. A harmadik, egy 40 cm mély szintén kör alakú medence volt a legkisebb gyerekeknek kialakított pancsoló. Az előbb említett sportpálya egy 6 pályás, 17 X 33 méteres medence volt, ahol úszásoktatás is folyt. A fürdőt kabinok és öltöző helyiségek is kiegészítették.⁶⁰⁹

A fürdő forrása 736 méter mélyről érkező víz, melynek vízhozama 120-180 l/perc, a hőfoka 38-40°C.⁶¹⁰ Ásványvíz jellegű, egyszerű termális forrás, a használói szerint jó a mozgásszervi megbetegedésekre⁶¹¹

Barcson sok látványosság nem fogadta a látogatókat, mindössze egy neobarokk templom az egyetlen műemléke. A közelben viszont meg lehetett látogatni a darányi ősbórkást.⁶¹²

7.2.7. Babócsa

Babócsa község 1970-ben 2315, 1980-ban, 2120 lakossal rendelkezett.⁶¹³ vasúton könnyen megközelíthető volt, a Pécs-Barcs-Nagykanizsa vonalon, de Kaposvár felől is, Barcson keresztül. Közúton a 6-os számú főúton kellett haladni egészen Barcsig, onnan 15 km-re egy jó állapotú mellékúton lehetett Babócsára érni. Rendszeres autóbuszjáratok indultak Kaposvárról.⁶¹⁴

1955-ben olajat kerestek a térségben, de csak meleg vizet találtak. Ugyanebben az évben megnyitották a fürdőt, de alig egy év múlva már fejlesztésre szorult. A fejlesztési tervek meglétéről számoltak be, de megfelelő pénzösszeg nem állt rendelkezésre.⁶¹⁵ Ezért Babócsa helyi jelentőségű fürdő maradt, ugyanis lényegében a községi tanács és a helyi lakosság összefogásának az eredményeként jött létre⁶¹⁶ 1986-ban Babócsa Szulokkal együtt arra törekedett, hogy rávegyenek egy vállalatot, hogy tartsa fenn a fürdőt: „[...] *fejleszteni kellene a fürdőt, a tanácsnak viszont nincsenek erre a célra milliói - erről panaszkodik a vb-titkár. Most*

⁶⁰⁹ Zákonyi, F. (1983): 305-306.

⁶¹⁰ Cziráky, J.(1971a): 98.

⁶¹¹ Zákonyi, F. (1983): 305.

⁶¹² Zákonyi, F. (1983): 307.

⁶¹³ Népszámlálás (1981b): 517.

⁶¹⁴ Zákonyi, F. (1983): 214.

⁶¹⁵ Somogyi Néplap 1964. október 22.

⁶¹⁶ Bélteky, L. (1971): 35.; Bélteky, L. (1972): 17.

*azon vannak, hogy- hasonlóan a homokszentgyörgyi Arany-homok Tsz-hez, melynek a szuloki fürdővel vannak ilyen gondjai - valamilyen vállalatot, intézményt megnyerjenek az ügynek...”*⁶¹⁷

Babócsa 1980-as években működő két medencéje még 1960-ban épült, és 1968-ig tartott a felújítása, más lényegében nem történt vele utána. A nagyobb medence 10 X 25 méteres, amelybe 22-35 fokos vizet engedtek, a kisebbik 8 X 12-es medencébe melegebbet. Itt a víz hőfoka elérhette az 55 fokot. A medencéket 35 kabin és 150 fő befogadására alkalmas öltöző egészítette ki.⁶¹⁸

A fürdő vizét két kút táplálta. Az egyik 2.383 méter mélyről érkezett, ez volt a GB-5 jelű kút. Vízhozama 92 l/p, hőfoka 52°C. A GBF-4 jelű hévízkút, ennek 54 fokos vizét engedték a medencébe.⁶¹⁹ Ezek az adatok egy 1968-as mérésből származnak, de más leírások szerint az előbbi kút feltöltésekor 65 fokos, az utóbbi, amit 1956-ban tártak fel 67 fokos. A víz magas vastartalom rendelkezett, és mindkét kútnak magas volt az oldott ásványi anyag tartalma, 200mg/l fölötti. A vason kívül még tartalmazott nátriumot, kalciumot és hidrogén karbonátot. A víz elsősorban reumatikus fájdalmak és nőgyógyászati problémák ellen volt alkalmas⁶²⁰

Babócsa környékén nem sok látnivaló akadt. A volt régi Somssich-kastély nagy részét szétlőtték a háborúban, de a másik, az ún. Prinke-kastély túlélte a borzalmakat. Ezen kívül legfeljebb a környékbeli növényzetet vagy a Drávát lehetett nézni.⁶²¹ Babócsa esete ugyanakkor egy kicsit különleges. Azon kevés somogyi helyek egyike, ahol a vizet nem csak fürdőzésre használták: geotermikus energiaként ugyan nem használták fel, de a helyi termelőszövetkezet a géptelepén a tisztasági fürdőhöz és a gépek karbantartásához használta a vizet.⁶²² ez nem nevezhető ugyan modern eljárásnak, de mégis mezőgazdasági célú melegvíz felhasználásként értelmezhetjük.

7.2.8. Nagybajom

Nagybajom község 1970-ben 4454, 1980-ban, 3864 lakossal rendelkezett.⁶²³ Közvetlenül vasúton nem érhető el, de Kaposvárról indultak autóbuszjáratok. A község a 61-es számú főút mentén helyezkedett el, ezt a főutat mind a 6-os, mind a 7-es számú főútról is el lehet érni.⁶²⁴

⁶¹⁷ Somogyi Néplap 1986. július 24.

⁶¹⁸ Zákonyi, F. (1983): 311.

⁶¹⁹ Cziráky, J.(1971a): 97.

⁶²⁰ Zákonyi, F. (1983): 310-311.

⁶²¹ Zákonyi, F. (1983): 311-312

⁶²² Zákonyi, F. (1983): 311.

⁶²³ Népszámlálás (1981b): 511.

⁶²⁴ Zákonyi, F. (1983): 231.

A termálvizet 1965-ben fedezték fel kőolajkutatás közben. Erre alapozva nyitották meg a fürdőt. Helyi kezdeményezés volt, a községi tanács, a termelőszövetkezet és a fogyasztási szövetkezet közös kezdeményezésére jelentős társadalmi munkával kiegészítve hozták létre.⁶²⁵ Az első években viszonylag kevés látogatójuk volt. Úgy gondolták, hogy ez a fürdő rossz propagandájának a következménye. Persze azt is hozzátették, hogy maga a település nehezen közelíthető meg.⁶²⁶ Az újságcikk nagy hatással lett a fürdő életére. Nagybajom tanácselnöke a cikk megjelenése után két héttel nyilatkozott az újságnak, amiben segítséget kért Nagybajom számára.⁶²⁷ A megjelent cikkek jó hatással voltak a nagybajomi problémák megoldására. A község ugyanis azon gondolkodott, hogy válasszon az útépítés és a fürdőfejlesztés között. A cikk hatására azonban a fürdő napirendre került. A döntés meghozatala azonban nem volt gyors. Néhány év elteltével azonban a sporthivatal 100.000 forintos támogatást ajánlott fel fürdő fejlesztésre, hiszen ezáltal az úszás oktatásnak is infrastruktúrát adnak. Ez az összeg természetesen nagyon kevés egy nagyobb volumenű fejlesztéshez, ezért továbbra sem tudták nélkülözni a társadalmi munkát és a helyi lakosok felajánlásait.⁶²⁸

Nagybajom fejlesztése és a fürdőzés lehetőségeinek megteremtése, ha lassan is de tovább haladt. 1979-ben már új út felépítéséről számok a híradások.⁶²⁹ még ugyanebben az évben megkezdődött a fürdő bővítése is. Ez természetesen újabb felajánlásokkal és újabb társadalmi munkával történt: *„Új medencét építenek a nagybajomi strandon. A 25x12,5 méteres medence egymillió-kétszázezer forintba kerül, s ebből több mint félmilliót ér a társadalmi munka. Az OTSH négyszázezer forint támogatást adott, mivel az építkezés az iskolai úszásoktatás célját is szolgálja.”*⁶³⁰

Nagybajom fürdője eredetileg két medencéből állt, Ami egy nagyobb medence kettéválasztva. Mindkét rész 11 X 13 méter nagyságú, melyben ülőpadokat építettek, hogy azokon üljenek a gyógyulni vágyók. A víz hűtése úgy történik, hogy este felengedik a termálvízzel, ami reggelre lehűl annyira, hogy fürödni lehessen benne. 1980-ban, ahogy fentebb olvashattuk, megépítettek egy 13 X 25 méteres hidegvizes sportmedencét. Ezt a medencét 5 pályára osztották, így egyszerre tudta szolgálni az úszásoktatást és a strandolókat is. A fürdő

⁶²⁵ Somogyi Néplap 1970. május 19.

⁶²⁶ Somogyi Néplap 1971. június 30.

⁶²⁷ Somogyi Néplap 1971. július 15.

⁶²⁸ Somogyi Néplap 1976. március 21.

⁶²⁹ Somogyi Néplap 1979. augusztus 8.

⁶³⁰ Somogyi Néplap 1979. október 26.

ezenkívül szépen gondozott, a fürdőzők igényeit pedig kabin sor és vetkőző helyiségek elégítik ki.⁶³¹

A fürdő vize 1.000 méter mélyről érkezett, a hőfoka 45-48°C. A termálvíz összetételét tekintve hidrogénkarbonátos víz, amely tartalmazott kevés jódot, de jelentősebb a kéntartalma, ezért kénes víznek minősült. Orvosi szempontból, bár gyógyvízzé nem nyilvánították a korszakban, hatásos volt reumatikus panaszokra. Ez azonban, ahogy sok más kis falusi fürdő esetében, kizárólag a helyi fürdőzők tapasztalatain alapuló információ.⁶³²

Nagybajom alapvetően mezőgazdasági település, a kevés látnivaló egyike, a Sárközy-család kúriája, és egy népi műemléknek minősülő raktár.⁶³³

7.2.9. Szulok

Szulok község 1970-ben 1244, 1980-ban, 1020 lakossal rendelkezett.⁶³⁴ a település vasúton közvetlenül nem közelíthető meg. A legközelebbi vasútállomás Kisdobsza. Szulokig menni. A község ezért csak közúton közelíthető meg. Barcs irányából a 6-os számú főútról, avagy Kaposvár felől Kadarkúton és Homokszentgyörgyön át. A buszjáratok megfelelőek voltak.⁶³⁵

1958-ban kutattak olaj után a térségben és fedezték fel Szulok termálforrását. A kutat ekkor még eldugaszolták, de tíz évvel később nyitották újra.⁶³⁶ Ezek után nyílt meg 1970-ben a község fürdője két melegvízes medencével, ami a helyi lakosok körében rendkívül népszerűvé vált. A népszerűség növekedés hatására úgy döntöttek, hogy építenek egy sport medencét is. Az építkezés anyagait a termelőszövetkezet megvásárolta, de a munka társadalmi munkában zajlott.⁶³⁷ Ennél nagyobb növekedésre viszont kevesebb esélye volt, egyrészt a rossz közlekedési viszonyok, másrészt Csokonyavisonta közelsége miatt. Ennek ellenére megjelent az igény a fürdő körüli területek felparcellázására. Ezt a kérdést egy olvasói levél is feltette a helyi sajtóban.⁶³⁸ A szuloki fürdőt üzemeltető termelőszövetkezet vezetője válaszul határozottan kijelentette, hogy a fürdő ráfizetéses, nem áll szándékukban bővíteni, ezért parcellázás sem lesz. A kijelentéseit Szulok közlekedési nehézségeivel és a már említett Csokonyavisonta közelségével indokolta.⁶³⁹

⁶³¹ Zákonyi, F. (1983): 232-233.

⁶³² Uo.

⁶³³ Zákonyi, F. (1983): 233.

⁶³⁴ Népszámlálás (1981b): 517.

⁶³⁵ Zákonyi, F. (1983): 299-300.

⁶³⁶ Zákonyi, F. (1983): 300.

⁶³⁷ Somogyi Néplap 1972. május 13.

⁶³⁸ Somogyi Néplap 1975. június 29.

⁶³⁹ Somogyi Néplap 1975. július 10.

Éppen a parcellázás hiánya és a hivatali okozta a fürdőhöz kapcsolódó legnagyobb botrányt a korszakban. 1969-ig a községi tanács kezelésében volt a fürdő, azután került át a termelőszövetkezet kezelésébe. Ennek ellenére a homokszentgyörgyi közös tanács szuloki kirendeltségének vezetője mégis adott ki építési engedélyt helyi lakosoknak. Közülük 11-en fel is építettek egy-egy hétvégi faházat. A jóhiszemű építtetők a házuk felépítése után Csekket befizették a Barcsi Járási Hivatalnak az építés után fizetendő adót. A hivatal nem értette, miért kapta a pénzt, és nyomozni kezdett, miféle házak után fizették be. Ekkor fedezték fel a szuloki faházakat. Ez persze azért is érdekes, mert a sajtó már évekkkel azelőtt megírta: „*Mert az érdeklődés egyre fokozódik a fürdő iránt: sorra épülnek a hétvégi faházikók, s a nyárra is nyolctíz nyaraló felépítésére érkezett igény a községi tanácshoz, ebből hat Kaposvárról ...*”⁶⁴⁰ A felfedezés és az utánajárás után kiderült, hogy a területnek nincs rendezési terve, ezért az építési engedélyeket szabálytalanul adták ki. Ezért a hivatal elrendelte a felépített házak lebontását.⁶⁴¹

Az 1980-as években egy 10 X 10 méteres ikermedence működött, melyeket 35 fokos termálvízzel töltöttek fel. 1972 óta működött a fürdőben a 12,5 X 33 méteres sportmedence is, melyről a fentiekben beszéltem, és amelyet 26 fokos vízzel töltöttek fel. Mélysége 1-1,80 centiméter. Medencéket, hasonlatosan más községi fürdőhöz, este töltötték fel termálvízzel, ami az éjjel folyamán lehűlt, és így reggel meg lehetett nyitni. A medencéket 65 kabin és egy közös öltöző helyiség egészítette ki. A kút 2.876 méter mély, de a kút már 1.170 méter mélységből fel tudta hoznia vizet, melynek hőfoka 56°C, vízhozama pedig 560 l/perc volt. Összetétele alkáli-hidrogénkarbonátos-alkalikus, amelyik kiválóan alkalmas mozgásszervi betegségek gyógyítására, törés és zúzódások kezelésére, ivókúra esetén pedig gyomorpanaszok és hurutos bélbajok ellen is hasznos. Is hasznosítható.⁶⁴²

Szulok községnek egyetlen műemléke volt, a katolikus templom, azon kívül csak pár szobor adhat a fürdőzőknek kulturális kikapcsolódást.⁶⁴³ Ugyanakkor a település régi sváb dohánytermelő falu, máig rendezett portákkal, relatív gazdagsággal.

Az 1980-as években az újság a fürdő népszerűségéről, és látogatóinak sokaságáról számolt be: „*Akadnak itt környékbeliek is, ám a szuloki fürdő leggyakoribb látogatói inkább Baranyából, Pécs környékéről érkeznek. Pécsről és Komlóról rendszeresen jönnek buszokkal is vendégek. A fürdő tözsomszédságában van egy kisebb kemping, ott hétvégeken 40—50 sátorban is táboroznak a látogatók. Jórészt magyarok jönnek, s jó néhányan a nyugati országokból,*

⁶⁴⁰ Somogyi Néplap 1972. május 13.

⁶⁴¹ Somogyi Néplap 1978. március 18.

⁶⁴² Zákonyi, F. (1983): 300-302.

⁶⁴³ Zákonyi, F. (1983): 302.

főként az NSZK-ból. Még itt, a környékünkön sincsenek felállítva elfogadható útbaigazító táblák, mégis érkeznek hozzánk emberek. Szájról szájra terjed a hír, s akik egyszer megismertek bennünket, elmondják otthon a barátaiknak, ismerőseiknek.”⁶⁴⁴ A valóság azonban úgy tűnik az, hogy a fürdő komoly gondokkal küszködött. Egy évvel a boldog beszámoló után mára s emberek számára is nyilvánvalóvá vált, hogy a fürdőt a termelőszövetkezet nem tudja egyedül fenntartani. Babócsa az együtt Szulok is új fenntartót keresett.⁶⁴⁵ Igazán komoly probléma a rendszerváltás előtt jelentkezett, amikor a fürdő fenntartójának már nyilvánosan magyarázkodnia kellett a fürdők higiéniai állapotát tekintve.⁶⁴⁶ Emlékezhetünk Pettend falu esetére, ahol szintén egy KÖJÁL-ellenőrzés hozta el a problémákat. Csak Pettend esetében ez a fürdő bezárásához vezetett, de Szulok a rendszerváltás után, magántőke bevonásának köszönhetően túlélte a krízist.

Szulok egy szempontjából a kevés különleges helyszínekhez tartozik. A strandot üzemeltető termelőszövetkezet ugyanis a termálvizet felhasználta mezőgazdasági célra is: a falusiak fő terméke a dohány. A dohánypalánta nevelésére használták fel a meleg vizet, illetve a fóliasátrak fűtésére ⁶⁴⁷

7.2.10. Kálmánca, Tarany, Táská

Kálmánca és Tarany helyi jelentőségű fürdők voltak, melyek elsősorban társadalmi munkában épültek, hasonlóan sok falusi fürdőhöz. ⁶⁴⁸ Kálmánca fürdőjének építése nagyon sokáig húzódott. Már 1966-ban tervezték a létrehozását, amikor oda jutottam kutatva 60 fokos vizet találtak a településen.⁶⁴⁹ Miután a falu lakosai vállalkoztak a társadalmi munkára, , elhatározták a fürdő építését. ⁶⁵⁰ A fürdő tervezett átadása 1969 nyarán történt volna, amit egy vízművel is szerettek volna kiegészíteni. ⁶⁵¹ A fürdő végül megnyílt, Részben község fejlesztési pénzből, de nagyobb részt társadalmi munkából.⁶⁵² Kálmánca kútja 240 l/perc vízhozamú volt, de szakszerűtlenül üzemeltették. Ezért a fürdő néhány év után leállt. ⁶⁵³ Ez érthetővé teszi, hogy miért nem szerepelt a könyvben.

⁶⁴⁴ Somogyi Néplap 1985. augusztus 8.

⁶⁴⁵ Somogyi Néplap 1986. július 24.

⁶⁴⁶ Somogyi Néplap 1989. szeptember 19.

⁶⁴⁷ Zákonyi, F. (1983): 302.

⁶⁴⁸ Béteky, L. (1971): 35.; Béteky, L. (1972): 17.

⁶⁴⁹ Somogyi Néplap 1966. április 15.

⁶⁵⁰ Somogyi Néplap 1968. március 26.

⁶⁵¹ Somogyi Néplap 1969. június 26.

⁶⁵² Somogyi Néplap 1972. október 31.

⁶⁵³ Somogyi Néplap 1981. június 28.

Tarany fürdőjéről nagyon kevés szó esik, pedig helyzete különleges. Itt ugyanis megvalósult a termálvíz komplex hasznosítása. A földből felhozott vizet először a taranyi kertészet üvegházainak a fűtésére használták, majd miután a használat hatására kellő hőmérsékletre lehűlt, bevezették a község két medencéjébe.⁶⁵⁴

1970-ben a Buzsák melletti Táskai községben szénhidrogén kutatás céljából kifúrták a Tás-4 jelzetű kút.⁶⁵⁵ Ez a kút közel 80°C hőmérsékletű vizet hozott a felszínre. A vízzel hatalmas tervei voltak a megyének. A következő években folyamatosan terveztek, és folyamatosan cikkeztek arról, hogy a táskai vizet elvezetik Fonyódra. A fonyódi turizmust így a téli időszakra is kiterjesztették volna, sőt, a legvadabb elképzelések szerint még a balatoni vizet is felmelegítették volna a táskai forrás vizével. Ezekből a tervekben nem lett semmi, viszont Táskai község termálforrását sikeresen felhasználták a mezőgazdaságban, az üvegházak fűtésére.⁶⁵⁶ Így gyógyfürdő végül nem létesült Táskán, nem vezették el a vizet Fonyódra, nem melegítették fel vele a Balatont, de a geotermikus energiát sikerrel tudták hasznosítani a mezőgazdaságban.

7.3. Termálfürdők helyzete Tolna megyében

7.3.1. Dunaföldvár

Dunaföldvár nagyközség 1970-ben 10520, 1980-ban, 9608 lakossal rendelkezett.⁶⁵⁷ Vasúton megközelíthető volt a Pusztaszabolcs-Paks vonalon, de kiváló volt a közúti helyzete is, hiszen a 6-os, a 61-es és az 52-es út csomópontjában feküdt.⁶⁵⁸

1963-ban kőolaj után kutattak a területen, de csak év vizet találtak.⁶⁵⁹ ennek bázisán hamarosan megnyílt a fürdő. A strand bővítését és infrastrukturális fejlesztését már 1966-ban elhatározták, amikor döntöttek arról, hogy vendéglőt építenek a strand mellé.⁶⁶⁰ 1967-ben tovább folytatták a fúrást, és 623 méter mélyből egy 35,8°C hőmérsékletű vizet nyertek, a kút vízhozama pedig 300 l/perc volt.⁶⁶¹ Ezt a vizet szabadtéri strandra használták ki benne, bár drága, kompresszoros üzemű megoldással hozták a felszínre.⁶⁶² Dunaföldvár meleg vizes strandja népszerű lett a környékeliek körében. Egy 1973-as Tolna megyei strand körkép a

⁶⁵⁴ Korim, K. (1976): 37.; Somogyi Néplap 1971. április 27.

⁶⁵⁵ Adattári fúrások Táskai Tás-4 kataszteri számú kútra vonatkozó adatai

⁶⁵⁶ Korim, K. (1976): 37.; Somogyi Néplap 1970. július 24.

⁶⁵⁷ Népszámlálás (1981c): 475.

⁶⁵⁸ Zákonyi, F. (1983): 192.

⁶⁵⁹ Zákonyi, F. (1983): 193.

⁶⁶⁰ Tolna Megyei Népújság 1966. május 17.

⁶⁶¹ Zákonyi, F. (1983): 193.

⁶⁶² Tolna Megyei Népújság 1972. november 12.

község meleg vizes medencéjét emeli ki. Azt írták benne, hogy még olyan helyről is Dunaföldvárra jönnek fürdeni, ahol van strand, de nincs melegvizes medence.⁶⁶³ Az 1970-es években folyamatosan cikkeztek arról, hogy milyen népszerű a strand, és mennyire szeretik a környékeliek. Az évtized végén azonban bezárták a strandot balesetveszély miatt. Ezért úgy döntöttek, hogy felújítják és bővítik. Kibővítették egy szociális részleggel, ahová öltözőket, wc-t és zuhanyzókat építettek, továbbá elhatározták egy büfé üzemeltetését is. A fürdőt 1979. júniusában zárták be és 1981. márciusában nyitották ki újra.⁶⁶⁴

A fürdőt a Tolna megyei Víz és Csatornamű Vállalat üzemeltette. Egy szépen parkosított területen helyezkedett el, és három medencéje volt. A legnagyobb egy 18 X 33 méteres sportmedence volt, melybe 26-28 okos vizet engedtek. Volt egy gyerek medence is, melynek területe 10m² volt. A gyermekmedencét egy picit melegebb, 28-30 fokos vízzel engedték fel. A harmadik medence volt a gyógymedence, amely 37m² területű volt. Az első két medence szabadtéri volt, összesen 300 személy befogadására volt alkalmas. A strand kiegészítéseként volt 120 kabin és egy 300 személyes öltöző épület. A gyógymedence fedett volt, hozzá egy 100 személyes fogas öltöző tartozott. A gyógymedencébe egyébként egyszerre maximum 60 fő tartózkodhatott.⁶⁶⁵

A fürdő vize, int már említettük, 623 méter mélyről érkezett, a vízhozama 300 l/perc, hőfoka pedig 35,8°C volt. A víz oldott ásványi anyag tartalma viszonylag csekély, összetételét tekintve hidrogén karbonátos. Orvosi vélemények szerint mozgásszervi betegségek kezelésére alkalmas,⁶⁶⁶ „*de jó néhány szívbeteg vendég határozottan állítja, hogy jótékony hatással van az érrendszeri megbetegedésekre.*”⁶⁶⁷

Dunaföldvár legnagyobb látnivalója a Duna partja. Annak itt műemlékek is, pl. a Török-torony, a ferences templom vagy az ortodox templom. Van néhány szobor is, ezek közül kiemelkedik a Szentháromság szobor, ami rokokó stílusú.⁶⁶⁸

7.3.2. Tamási

Tamási község 1970-ben 7699, 1980-ban, 8845 lakossal rendelkezett,⁶⁶⁹ és 1984. január 1-jén nyilvánították várossá.⁶⁷⁰ Vasúton is el lehetett érni, de a dominás a 61-es úti közút volt.⁶⁷¹

⁶⁶³ Tolna Megyei Népújság 1973 június 30.

⁶⁶⁴ Tolna Megyei Népújság 1981 február 12.

⁶⁶⁵ Zákonyi, F. (1983): 192-193.

⁶⁶⁶ Zákonyi, F. (1983): 193.

⁶⁶⁷ Tolna Megyei Népújság 1981 február 12.

⁶⁶⁸ Zákonyi, F. (1983): 194-195.

⁶⁶⁹ Népszámlálás (1981c): 477.

⁶⁷⁰ P. Vámos, I. (1996): 26.

⁶⁷¹ Zákonyi, F. (1983): 214.

Tamási termálforrása is olajkutatás közben került felfedezésre 1968-ban.⁶⁷² A következő években tervbe vették a termálforrás hasznosítását. A Mecsek-Vidéki Intéző Bizottsághoz csatlakozó megyei tanács többek között azt is vállalta, Tamásiban kialakítja a termálfürdőt.⁶⁷³ Három évvel a vállalás után a fürdő végül megnyílt. Az építkezés egy szélesebb körű összefogás eredménye volt. A fürdőt alapvetően a költségvetési üzem dolgozói építették, de a Tamási Állami Gazdaság, továbbá az Erdőgazdaság és más környékbeli vállalatok dolgozóit is bevonták a munkába. Ez utóbbiak társadalmi munkában dolgoztak.⁶⁷⁴ A következő évben azonban már újabb korszerűsítéséről döntöttek. Elhatározták, hogy öltözőt, rendelőt és játszóteret építenek. Tervbe vették továbbá az egyik medence téliesítését is.⁶⁷⁵ A munkálatok Néhány év múlva megkezdődtek: *„Az egyre népszerűbb fürdőt most bővítik. A tanácsi költségvetési üzem egy új úszómedencét készít. Elkezdtek a hétvégi házak építését is. A tanács eddig 23 telket adott el, amelyek tulajdonosai hétvégéken a telkükön serénykednek. A fürdő elhasznált vizét is felhasználják, az úgynevezett keverőtóba engedik. A tavat a község szocialista brigádjainak közreműködésével társadalmi munkában építik. E tó a horgászok és a csónakázást kedvelők felüdülését szolgálja majd.”*⁶⁷⁶

Tamási fürdőjében összesen öt medence volt található. Ebből kettő ülőpados, 240 m² méretű. Az egyikbe 34-36 fokos vizet engedtek, a másikba egy picit melegebbet, ennek a víznek a hőfoka 36-38°C. Volt egy 30 m²-s, 32-33 fokos vízzel feltöltött, gyerekeknek szánt pancsoló medence is. Építettek egy 12 X 25 méteres strandmedencét, melybe 26-28 fokos vizet engedtek. A legfrissebb építésű a sportmedence volt, melyben a víz hőmérséklete 25°C volt, a medence mérete pedig 20 X 33,3 méter. Ez a medence alkalmas volt versenyek lebonyolítására is. A fürdőt kiegészítette a kabinsor, illetve a vállfás öltözők. Volt állandó orvosi szoba, de volt számos szórakozási lehetőség is. Ilyen volt például a hangstúdió, ahol színes tévé adást szerveztek a fürdővendégeknek. Ez az 1980-as években még rendkívüli újdonságnak számított Magyarországon. Volt konyha-étterem, létesítettek ABC áruházat. Volt a fürdő mellett motel, kemping és számos hétvégi ház.⁶⁷⁷

A fürdő vize 1.272 méter mélyről érkezett, a fűráskor rendkívül magas vízhozammal, melynek mértéke 950 l/perc, ez később lecsökkent 400 l/percre. A víz hőfoka 52°C volt. A vízben nagy mennyiségben volt található nátrium, kalcium, klorid, bromid, fluorid és

⁶⁷² Katona, K. (2015): 111.

⁶⁷³ Tolna Megyei Népújság 1970. augusztus 14.

⁶⁷⁴ Tolna Megyei Népújság 1973. május 15.

⁶⁷⁵ Tolna Megyei Népújság 1974. október 27.

⁶⁷⁶ Tolna Megyei Népújság 1978. augusztus 24.

⁶⁷⁷ Zákonyi, F. (1983): 200-201.

metabórsav. Vizét kizárólag a fürdőre használták, nem alkalmazták komplex módon. Elsősorban mozgásszervi és nőgyógyászati problémák ellen volt hatásos. A magasabb fluorid tartalom miatt ivókúrára is javasolták a fogszuvasodás megelőzésére mind felnőtteknek, mind pedig gyerekeknek.⁶⁷⁸

Tamásiban a fürdőn kívül számos látnivaló akadt a turisták számára. Volt egy vára, amit azonban felrobbantottak 1776-ban, így csak a romjai voltak láthatók. Látnivaló volt továbbá a temploma, mely Árpád-kori eredetű, de a főoltára rokokó stílusú. Szintén látnivaló volt a vegyes gótikus barokk stílusú Mária-kápolna. Tamásiban volt egy vadrezervátum is, így nemcsak történelmi, hanem természeti látnivalót is akadtak. Volt egy tornapálya is, illetve egy emlékpark kilátóval.⁶⁷⁹

7.3.3. Dombóvár-Gunaras

Dombóvár nagyközség, majd város 1970-ben 16807, 1980-ban, 20066 lakossal rendelkezett.⁶⁸⁰ 1970. április 1-jén nyilvánították várossá.⁶⁸¹ A város régi Esterházy uradalmi központ volt, amely a 19. század végétől gyorsan fejlődött. Dombóvár vasúti központ, rajta keresztül megy a Budapest-Pécs vasútvonal, de a Budapest-Gyékényes vonal is. Dombóvár emellett az Alföld felé irányuló vasútvonalaknak is kiindulópontja. Ezért ezen a módon rendkívül könnyen megközelíthető volt. Közúton minden irányból megközelíthető volt.⁶⁸²

Az 1960-as évek végén Dombóvár környékén is megkezdődtek a próbafúrások. 1969-ben kifúrták a D-2 jelű kutat, 1971-ben pedig a D-5 jelűt.⁶⁸³ Az előbbiből 1972-ben 650 méteres mélységből 55 fokos víz tört fel, melynek vízhozama 220 l/perc volt. Nem sokkal később a D-5 jelű kútból is meleg víz tört fel, amelynek már nagyobb volt a vízhozama (750 l/perc), bár valamennyivel hidegebb volt, mert a hőfoka 48°C volt.⁶⁸⁴ Ezen vizek bázisán már 1972-ben megkezdődött a fürdő építése, ami egy évig tartott. Az 1972. május 12-20. között megrendezésre kerülő „Dombóvári Napok” rendezvényei keretében, az utolsó napon a fürdőt a nagyközönségnek: *„Szombaton délelőtt tizenegy órakor avatta fel Bánfai Ferenc, a Hazafias Népfront városi bizottságának elnöke a dombóvári termálfürdőt. A fürdőavatáson a város párt- és állami vezetőin kívül részt vettek az üzemek küldöttei is. Vidóczi László, a városi tanács*

⁶⁷⁸ Zákonyi, F. (1983): 199-200.

⁶⁷⁹ Zákonyi, F. (1983): 201-202.

⁶⁸⁰ Népszámlálás (1981c): 6.

⁶⁸¹ P. Vámos, I. (1996): 37.

⁶⁸² Zákonyi, F. (1983): 204-205.

⁶⁸³ Adattári fúrások Dombóvár-Gunaras K-54 és K-60 kataszteri számú kutakra vonatkozó adatok. A D-2 kút kataszteri száma K-54, a D-5 jelű kúté K-60.

⁶⁸⁴ Katona, K. (2015): 111.; Zákonyi, F. (1983): 205-206.

*elnöke a társadalmi munkában kitűnt dolgozó kollektíváknak elismerő oklevelet és pénzjutalmat adott át. A társadalmi összefogással épülő fürdőt vasárnap, az első üzemelési napon több mint ezer látogató kereste fel és élvezte a harminchét fokos vizet.*⁶⁸⁵

Két év múlva történt meg az első bővítés. 1976-ban hotel is épült a területen, ez lett a Hotel Gunaras.⁶⁸⁶ 1977 a nagy változások éve volt a gunarasi termálfürdő számára. Ekkor adták át a fedett medencét, és ekkor minősítették hivatalosan is gyógyvízzé a termálvizet⁶⁸⁷: „1977. november 29-én kelt 549/Gyf/1977. számú határozatával a dombóvári Városi Tanács V. B. Költségvetési Üzeme kezelésében levő D2 és D5 jelű hévízkutak vizének gyógyvíz, a Dombóvár-Gunaras Termálfürdőnek pedig a gyógyfürdő megnevezés használatát engedélyezte, a gyógyfürdőt helyi jellegűnek minősítette.”⁶⁸⁸ Az már csak kiegészítés volt, hogy a területen még egy vegyesbolt is megnyílt.⁶⁸⁹ Építettek egy gyógyászati részleget, melyet 1982-ben adtak át.⁶⁹⁰

Gunarasfürdő területének több mint fele az üdülőtelep, amelyen több mint 400 ház építésére volt hely. Maga a fürdő ezek mellett helyezkedett el és 1978. december 1-től a Tolna megyei Víz- és Csatornamű Vállalat üzemeltetésében volt. Gyógyászati szempontból a legfontosabb a fent említett, 1977-ben átadott fedett rész, mely három termálmedencét és négy kádfürdőt foglalt magában. Itt működik a helyi kórház reumatológiai osztálya. Van a fürdőnek egy fiziko-hidroterápiás része is. A kinti medencék közül a legnagyobb a 20 X 50 méteres nagyságú 22-25 fokos vízzel feltöltött sportmedence, melynek lefolyó vizét a közeli csónakázótóba eresztették. Ezenkívül volt még két melegvizes medence, ahol a víz hőfoka 32-39°C volt. Mindezek felül volt még két pancsoló is a kisebb gyerekeknek. A gyógyfürdőt a szokásos kabinok és öltözők egészítették ki, tehát volt itt fodrászat, manikűr-pedikűr és masszázs.⁶⁹¹

⁶⁸⁵ Tolna Megyei Népújság 1973. május 22.

⁶⁸⁶ Esti Hírlap 1976. augusztus 25.

⁶⁸⁷ Tolna Megyei Népújság 1977. december 11.

⁶⁸⁸ Kereskedelmi Értesítő 70 (42): 599-600

⁶⁸⁹ Tolna Megyei Népújság 1977. június 17.

⁶⁹⁰ Tolna Megyei Népújság 1982. szeptember 2.

⁶⁹¹ Zákonyi, F. (1983): 207-208.

6. kép Gunaras 1985-ben⁶⁹²

A fürdő vize alkáli-hidrogén-karbonátos, jelentős fluorid tartalommal. Amint már fent említettük, gyógyvízzé is nyilvánították. Fürdő formájában elsősorban idült gyulladásos és kopásos mozgásszervi betegségek ellen hatásos, de használták sérülések utókezelésére és reuma ellen is. Ivókúrára is alkalmazták, elsősorban gyomor, bél és epe kezelésére. A fluorid tartalom miatt fogszuvasodás megelőzésére is alkalmas volt. Ugyanakkor az orvosi javaslat szerint a víz ellenjavallt a szív-és érrendszeri betegek, továbbá a magas vérnyomásban szenvedők részére.⁶⁹³

Mivel Dombóvár város, sokkal több látnivalóval szolgált a turisták is a gyógyulni vágyók számára, mint egy falusi fürdő. Volt itt a mocsárvár, melynek romjai láthatók. Ezenkívül egy földvár és egy kővár romjai is megnézhetők voltak.⁶⁹⁴

8. Összegzés – válaszok a kutatási kérdésekre

A magyarországi fürdőkultúra, és azon belül is a gyógyfürdőkultúra természetesen nem a Kádár-korszakban alakult ki. A gyökerei nemcsak a XIX. századra vezethetők vissza, hanem egyenesen Mária Terézia koráig, sőt néhány fürdő esetében még korábbi időszakig. Láthattuk, hogy már a XVIII. század végé és a XIX. század elején folyamatosan írta az ország különböző területein a gyógyfürdők. Felfedezték a termálvizek gyógyító hatásait, és ennek következtében kialakult a balneológia, mint tudomány. 1891-ben létre is hozták a Magyar Szent Korona Országainak Balneológiai Egyesületét, vagyis nem csak tudomást vettek a vizek gyógyító

⁶⁹² Manda / Sehr Miklós

⁶⁹³ Zákonyi, F. (1983): 206-207.

⁶⁹⁴ Zákonyi, F. (1983): 208-209.

hatásáról, hanem szervezeti keretet is adtak az ezzel foglalkozó tudomány magyarországi működésének.

A fürdőkultúra a dualizmus korában virágzott, számos helyen olyan fürdők jöttek létre, melyek vetekedtek Közép-Európa leghíresebb gyógyfürdőivel. Pöstyén és Herkulesfürdő vonzereje elérte a külföldi gyógyfürdők vonzerejét. Ebben a korban nemcsak a gyógyfürdőkultúra virágzott, hanem általában a fürdőélet is megindult. Nemcsak gyógyulni szerettek volna a fürdéssel, hanem megjelent szabadidős tevékenységként is. Megjelentek az adriai nyaralások, ahol a vendégek már a mai értelemben véve is turistának számítottak. Eddigre már nemcsak megváltozott a fürdéshez való attitűd, de megjelent a fizetőképes kereslet is. Újfajta szabadidős és szórakozási szokások jelentek meg a polgárosodás megjelenésével. Tömegturizmusról a dualizmus idején még nem beszélhetünk, bár helyi fürdők szintjén a társadalom alacsonyabb rétegei is képviseltették magukat. A fürdőélet ekkor kapta meg a szervezeti és törvényes kereteit is, a közegészségügyről szóló törvény a fürdőkre vonatkozó szabályokat is előírta.

Láthattuk azt is, hogy a trianoni békeszerződés ezt a rendkívül ígéretes fejlődést kettétörte. Nemcsak az Adriai-tenger partját csatolták el, de a legtöbb gyógyfürdőt is. Ráadásul a leghíresebb gyógyfürdők, talán Harkányt leszámítva, mind határon kívülre kerültek. Ezt tetézték a gazdasági gondokon túl a turizmus általános hanyatlásának a jelei. A két világháború között teljesen újjá kellett építeni a magyar turizmust. Az 1920-as évek második felében induló fejlődést a világválság megtörte, de az erre adott válaszok az 1930-as években sikeresen újjáélesztették a turizmust. Az adriai tengerpartot többé-kevésbé sikeresen helyettesítették a balatoni üdülőhelyekkel. Ez meghozta a Balaton első virágzását. A déli parton sorra épültek az üdülőtelepek, így Dél-Dunántúl visszavonhatatlanul felkerült Magyarország turista térképére. Szintén fontos, hogy ebben az időszakban fedezték fel a falusi turizmusban rejlő lehetőségeket. Az Országos Magyar Weekend Egyesület, majd az Országos Magyar Vendégforgalmi Szövetség (OMVESZ) óriási erőfeszítéseket tett arra, hogy minél magyarországi községet vonjon be a falusi turizmusba. Munkáját időnként a megyei közigazgatási szervek is segítették, de segítette a MÁV is, a „filléres vonatok” rendszerének a bevezetésével. Ugyanez a korszak a tömegturizmus születésének a korszaka, ugyanis ekkor csökkent le a napi munkaidő 8 órára, és ekkor ismerkedgetett meg a társadalom szélesebb rétege is a fizetett szabadság fogalmával. Témánk szempontjából rendkívül fontos, hogy az OMVESZ és a segítő hatóságok és más szervezetek rájöttek arra, hogy mik szükségesek a turizmus fejlesztéséhez. Tudatosan alakították ki a szálláshelyeket, képezték is a szállásadókat. Rájöttek a közlekedés fontosságára, vagyis arra, hogy nem elég a szolgáltatást kínálni, de el is kell jutni

oda. A legfontosabb azonban, hogy arra jöttek rá, hogy nincs turizmus fürdőhely nélkül. Éppen ezért minden bevont településen építettek legalább egy medencét. Ezek a tapasztalatok rendkívül fontosak lesznek a Kádár-korszak fürdőkultúrájának kialakításához.

A turizmus újjáéledéséről párhuzamosan Magyarországon egy viszonylag új tevékenység is felerősödött, aminek látszólag semmi köze nincs a turizmushoz. Ez a tevékenység a kőolajkutatás. A szénhidrogének kutatása valójában a dualizmus koráig nyúlik vissza, amely tevékenységet szintén visszavetett a trianoni béke. A közel egy évtizedes inkább sikertelennek mondható próbafúrásokat követően az 1930-as években, jelentős külföldi tőke bevonásával, sikeres kutatások folytak. Különösen azután vált sikeressé, mikor a MAORT vette kezébe a kutatásokat és a kőolajkitermelést. Már ekkor előfordult, hogy kőolaj helyett termálvizet találtak, például Csokonyavisontán, de ekkor még kevésbé lehetett összekötni a kőolaj kutatás és a turizmus kérdését.

A második világháború súlyos pusztításai és az államosítással egybekötött szovjetizálás ismét elpusztította a magyar turizmust. Az államosítással párhuzamosan leépítették a piacgazdaságot és az első hároméves terv végére Magyarország a tervutasításos rendszer szovjet modelljében működött. Az 1950-54-es első ötéves terv kizárólag nehéziparosításra és alapanyag termelésre koncentrált. Bár a kőolaj nem volt elsődleges kérdés, tovább folytak a próbafúrások, és 1950-ben felfedezték az olajmezőt Nagylengyel térségében. Mivel azonban az alapanyag termelés fontos szempont volt, ezért erőltetett ütemben, rendkívül szakszerűtlenül, óriási mennyiségű olajat termel ki. Ennek hatására az olajkutak elvizesítettek, és visszaesett a termelés. Ezért ült össze az MSZMP Politikai Bizottsága 1957-ben, ahol megvitatták az olajipar helyzetét és döntöttek a szénhidrogén kutatás fokozásáról. Ezek a kutatások döntően az 1960-as és az 1970-es években zajlottak, de számottevő kőolajat nem találtak, viszont tömegesen fedezték fel Magyarország termálvizeit. Magyarország alatt ugyanis rendkívül gazdag termálkincs rejtőzik, köszönhetően annak a miocén-kori kéregmozgások következtében a litoszféra 24-27 kilométer vastagságúra vékonyodott, ezzel 8-10 kilométerről vékonyabbá vált a Földön mérhető átlagnál.

Az 1950-es évek második felétől megváltozott a vezetés hozzáállása a turizmus kérdéséhez. Rájöttek arra, hogy a turizmusból bevétel is származhat, külföldi turizmus esetén pedig devizabevétel is. Ennek hatására újra felállították az Országos Idegenforgalmi Tanácsot, és országos szinten kezdtek foglalkozni a turizmus kérdésével. 1960-ban jelentés készült az idegenforgalom helyzetéről, és megfogalmazták a további célokat.

Párhuzamosan a turizmus fejlesztését elősegítő határozatok meghozatalával, és a fejlesztésére vonatkozó tervek elkészítésével, egy több helyütt szembesültek azzal, hogy a

felfedezett termálvizeket valamilyen módon hasznosítani kellene. A hasznosításra vonatkozóan készítették el a vízgazdálkodási keretterveket, melyekben szemmel láthatóan felismerték a termálvizek komplex hasznosításának lehetőségét. Ennek ellenére azt figyelhetjük meg, hogy az esetek túlnyomó többségében a termálvizekből fürdőket tápláltak. Ezen a ponton kapcsolódik össze a két, látszólag egymástól független tevékenység, a kőolajkutatás és a turizmus. A két világháború közti tapasztalatokból kiindulva, elmondhatjuk, hogy turizmus nincs, de legalábbis nagyon nehezen él meg fürdő nélkül. Azokon a helyeken, ahol termálforrást találtak, adta magát a lehetőség, hogy ezen a bázison fürdőt létesítsenek. Egy fürdő létesítése azonban több tényező, de főleg sok pénz kérdése. Fontos tényező például a település megközelíthetősége, és a meglévő infrastruktúrája. Van vagy nincs elegendő szálláshely, milyen vásárlási lehetőségek vannak, milyen más látnivalók vonzzák oda a turistákat. Termálvizek esetében nem elhanyagolható tényező a víz gyógyító ereje sem. A legtöbb víz valamilyen reumatikus, gyulladásos vagy nőgyógyászati probléma kezelésére alkalmas, ivókúra esetén pedig emésztőrendszeri betegségek ellen jó.

2. térkép Gyógyfürdők ma⁶⁹⁵

Megfigyelhetjük, hogy azokon a területeken, ahol meglévő infrastruktúra volt, mint például Harkány esetében, ott központilag készítettek terveket, sok esetben nemzetközi közreműködéssel. Erre példa a Termál Projekt. A Termál Projekt összeszedte az ország működő és potenciális fürdőhelyeit, majd lépésről lépésre szűkítette azon helyek körét, melyeket érdemes fejleszteni. A szűkítés addig tartott, míg Dél-Dunántúlon például egészen Harkányig

⁶⁹⁵ Stratégia (2007): 13.

leszűkítették. Azt is megfigyelhetjük, hogy nemcsak országos, de megyei szinten is csak azokkal a fürdőkkel foglalkoztak, amelyek kész infrastruktúrával rendelkeztek. Amikor tehát felismerték a gyógyfürdő-kultúrában rejlő pénzszerzési lehetőségeket, valójában csak néhány kiemelt gyógyfürdőre gondoltak. Ezekbe a döntésekbe nyilván a tőkehiány is szerepet játszott.

Ez a tényező ugyanakkor teret engedett a helyi kezdeményezéseknek is. Valójában persze arról volt szó, hogy kisebb lélekszámú településeken, melyek zöménél az infrastruktúra is hiányos volt, olyan mértékű beruházásra lett volna szükség, amelyre nem volt meg a keret, és nem is ítélték gazdaságosnak a fejlesztését. Ennek ellenére nem akadályozták meg, ha mégis épült fürdő ezeken a helyeken. Ezek a fürdők azonban helyi pénzből, társadalmi munkában, vagyis az ott élők összefogásának köszönhetően születtek meg. Ezek a fürdők megépültek, de az üzemeltetésük is költségekkel járt, ugyanis az alacsony színvonal miatt alacsonyak voltak a jegyárak is, ami veszteségessé tette ezeket a létesítményeket.

Az ötéves tervek sorát végig nézve kimutatható, Hogy az országos vezetés egy inkább összekötötte a termálfürdők kérdését a turizmussal. Az újabb ötéves tervek egyre részletesebben és egy szakszerűbben gondolkodtak a turizmus, és azon belül a gyógyturizmus fejlesztéséről. Ez a gondolkodás volt az, ami lehetővé tette az előbb elmondottakat, vagyis bármelyik község, ha voltál ereje, létrehozhatja a maga fürdőjét, hátha bevételt hoz, hátha az országba csalogatja a pénzt hozó nyugati turistákat. Ez utóbbiak idejövételét devizaért áruló boltok felállításával is elősegítették.

A termálforrások hasznosításának ugyanakkor nemcsak a fürdők táplálása az egyetlen módja. Ennek ellenére, túlnyomó többségben voltak azok a források, amelyeket kizárólag a fürdők táplálására használtak. A geotermikus energia ilyen módon csak elég egyoldalúan került felhasználásra. Voltak ugyanakkor kivételek. Láthattuk, hogy az országban Szentesen volt elsősorban jellemző a komplex felhasználás. Dél-Dunántúlon csak néhány esetben mutatható ugyanez ki. Legékezebb példa Szigetvár, ahol termálvíz egy részével lakóházakat, fűtőházakat fűtöttek, és a másik részével nem töltik fel a medencéket. A másik példa a Somogy megyei Tarany község, szomszédos kertészet létesítményeit fűtötték a termálvízzel, és az elhasznált termálvizet engedték a medencébe. Ez a módszer egy rendkívül gazdaságos felhasználása a termálvíz kincsnek. A feltörő vizek ugyanis nagyon sok esetben túl forrók ahhoz, hogy fürdeni lehessen bennük. Ezért ezeket a vizeket a legtöbb helyen vagy a levegőn hűtik, vagy hideg vízzel keverik. A Taranyban alkalmazott megoldás annyival jobb, hogy a víz tulajdonságait kétszer is ki tudták használni. Az említett két helyen kívül a mezőgazdasági céllal Szulokon, a dohány ültetvényeken alkalmazták a termálvizet, illetve Táskai községben, ahol szintén üvegházakat fűtöttek vele. Ez utóbbi ugyanakkor különleges, ugyanis Táskai hévízét kizárólag

fűtésre használhatták, nem fürödtek benne. Láthattuk, hogy volt rá terv, de nem valósult meg. A fürdésen kívül részben kihasználták a geotermikus energia lehetőségeit Babócsán, ahol gépeket mostak a vízzel. Volt még egy más jellegű hasznosítása a termálvíznek, amikor az elhasznált és lehűlt vizet egy tározóba eresztették, ahol csónakázótavat alakítottak ki. Ez történt Harkányban, Sikondán, Sellyén, Tamásiban és Gunarason.

Dél-Dunántúl fürdőig előtt a rendszerváltás idején több nehézség, mint lehetőség állt rendelkezésre. A fürdők felújítása és fejlesztése az 1980-as évek második felétől kezdve lényegében leálltak. A kiépülő piacgazdaság azt a lehetőséget nyitotta meg a fürdők számára, hogy magánkézbe kerülve, jelentősebb befektetésekre révén vonzóbbá válhatnak mind a belföldi mind a külföldi turisták száma. Mivel a turizmus lehetőségeit már évtizedekkel korábban felismerték, ezért a legtöbb fürdő gazdára talált, és befektetések után, felújított állapotban üzemelt tovább, többségük üzemel ma is. Arra sajnos kevés adatunk van, hogy 1990-ben mekkora volt pontosan a fürdők látogatottsága. Harkány esetében van egy 2013000-s számunk, amit a fürdő vezetője nyilatkozott. Azonban ez a szám jelentősen kevesebb, mint a korábbi évek látogatottsága, és ez a probléma az összes többi fürdőre is igaz volt. Tanulságos megnézni azonban, hogy azon települések, melyek területén a fürdő fekszik, milyen mértékben voltak képesek fogadni a hosszabb távon ott tartózkodó látogatókat. A gyógy- és termál turizmus esetén ugyanis kiemelkedően fontos szempont a szálláslehetőség. A fürdő- vagy az ivókúra, főként az előbbi, hosszabb ott tartózkodást igényel. Miután megnéztem, hogy mely településeken volt olyan vendég, aki az éjszakát is ott töltötte, akkor azt fedeztem fel, hogy azok a fürdők élték túl a rendszerváltást, melyek szálláslehetőséggel is rendelkeztek. Ez alól nagyon kevés kivétel van, mint alább látható a táblázatban, Sellye és Csisztapuszta. Azokon a településeken, ahol nem volt vendégéjszaka 1990-ben, vagy már a rendszerváltás idejére, vagy az azt követő években megszűnt a fürdő: ⁶⁹⁶

⁶⁹⁶ Új Dunántúli Napló 1991. február 6.

Település	Vendégéjszakák száma	Beruházás történt	2025-ös állapot
Működő fürdők 1990-ben			
Harkány	447335	igen	működő
Sikonda	n.a.	igen	működő
Szigetvár	32023	igen	működő
Siklós	19475	igen	működő
Sellye	0	igen	működő
Magyarhertelend	256	igen	működő
Nagyatád	19796	igen	működő
Igal	43663	igen	működő
Csokonyavisonta	13243	igen	működő
Kaposvár	91861	igen	működő
Buzsák-Csisztapuszta	0	igen	működő
Barcs	20520	igen	működő
Babócsa	0	igen	bezárt
Nagybajom	0	nem	bezárt
Szulok	0	nem	bezárt
Tarany	0	nem	bezárt
Dunaföldvár	7910	igen	működő
Tamási	20532	igen	működő
Dombóvár-Gunaras	61038	igen	működő
Működő fürdők 1990-ben			
Pettend	0	nem	bezárt
Kivadár	n.a.	nem	bezárt
Kálmánca	0	nem	bezárt

11. táblázat A vizsgált fürdők a rendszerváltás után⁶⁹⁷

Vagyis mindent összegezve, az elmondottak alapján megválaszolhatjuk a dolgozatom elején feltett kutatói kérdéseket:

- Hogyan kapcsolódik egymáshoz a szénhidrogénkutatás és a gyógy- és termálturizmus?

A két terület látszólag nincs kapcsolatban. Ez azonban csak akkor tűnik így, ha nem ismerjük Magyarország geológiai viszonyait. A vékonyabb litoszféra és a kőzetek

⁶⁹⁷ A vendégéjszakák számára vonatkozó adat forrása: TEIR

összetétele azt eredményezi, hogy az ország területe bővelkedik termálvíz kincsekben. Mivel az 1950-es évek elején, vagyis az első ötéves terv idején szakszerűtlenül és nagy mennyiségben bányászták ki a kőolajat a nagylengyeli kőolajmezőről, a kutak elvizesedtek. Ezért 1957-ben elhatározták a szénhidrogén- és azon belül a kőolajkutatások fokozását, de a kutatások ki olaj helyett hévizet hoztak a felszínre. A termálkutak megnövekedett száma lehetővé tette a gyógy- és termálfürdők létesítését.

- Milyen tervek voltak még a termálvizek felhasználására, és mitől függött, hogy ki dönt a felhasználásról? A termálvíz felhasználásának nem egyetlen módja a fürdők medencéinek feltöltése. Annál is inkább, mert a vizek rendkívül változatos hőfokkal, és rendkívül változatos összetételben kerültek a felszínre. Ezekkel dolgozatokban számos példát mutattunk, a 20-30 fok körüli víztől egészen Táskai község közel 80 fokos vizéig, az olyan víztől, mely inkább csak meleg, bezárólag az ásványi anyagokban rendkívül gazdag vízig. 1965-ben megszületett az első országos vízügyi keretterv, melyekben már megjelentek a termálvíz hasznosításának más jellegű módozatait is. A legegyszerűbb mód a melegvízellátás, hiszen ebben az esetben nem kell felfűteni a vizet. Ennél már összetettebb kérdés a lakóházak, vagy a fűtőberendezések fűtése. Ez utóbbi esetében szóba került a mezőgazdasági hasznosítás is. A kerettervekből ugyanakkor az is kiderül, hogy a vizeket továbbra is elsősorban fürdés céljára kívánták felhasználni. Tekintve, hogy a tervutasításos rendszer koráról beszélünk, kiemelt fontosságú volt a központi szervek döntése. A legkeményebb módon a már többször emlegetett első ötéves terv időszakában volt érezhető a rendkívül erős központi irányítás. A későbbi időszakban ez sokat enyhült, de jelen volt egészen a Kádár-korszak végéig. Ugyanakkor folyamatos volt a pénzügyi források szűkössége. Így amikor egy fürdőfejlesztésről döntöttek, az minden esetben valamilyen kiemelt fürdőt érintett. A többi fürdőre lényegében hiányzott a pénzügyi keret. Mivel ugyanakkor felismerték a fürdőturizmusban rejlő bevételi lehetőségeket, ezért teret engedtek megyei szintű, sőt községi szintű döntéshozatalnak is. Ez a magyarázata annak, hogy több esetben – ez a kisebb fürdőket érintette – a községi tanácsok vagy termelőszövetkezetek döntöttek a fürdő sorsáról.
- Milyen országos példák voltak a termálvizek megvalósult komplex felhasználására? Annak ellenére, hogy a tervek elsősorban turisztikai és gyógyászati célra kívánták felhasználni a hévizet, találunk példát arra, hogy más jellegű felhasználás is történt az országban. Ugyan kevés helyen, de felismerték a komplex hasznosításban rejlő lehetőségeket, és pl. Szentendrén megvalósították a kaszkád jellegű hasznosítást. A meleg vizet először a kórház, vagy mezőgazdasági létesítmények fűtésére használták fel, majd

lehűlt állapotban engedték másodlagosan a medencékbe. Ezzel több lépcsőben, komplex módon használták ki és használják ki a mai napig a geotermikus energiában rejlő lehetőségeket. Sajnos azonban azt kell megállapítani, komplex hasznosítás csak néhány helyen, sziget-szerűen valósult meg. Ennek a legfőbb oka technikai és természetesen pénzübeli. Nem állt rendelkezésre az a technológia, hogy a termál vizet hosszabb távon el tudják szállítani, de probléma volt az elhasznált víz leengedésével is. Olyan esetekben, amikor a víz összetétele megengedte, csónakázó tavat létesítettek az elfolyt vízből. Dél Dunántúl esetében is jellemző az az országos tendencia, hogy a komplex hasznosítás csak szigetekben jelent meg. A magas hőfokú, sokszor 60 fok feletti termálvíz nem alkalmas arra, hogy a kinyerés után azonnal fürödjének benne, ezért a használata előtt le kell hűteni. Ezt a legtöbb esetben úgy oldották meg, hogy a forró vízzel feltöltötték a medencét, majd vártak míg kihűl. Néhány esetben hideg vízzel keverték. Más célú hasznosításra nagyon ritkán került sor, ezek többsége ráadásul nem kaszkád típus volt. A többirányú hasznosításra a legjobb példa Szigetvár esete. A vizek egy részével lakótelepet vagy melegházakat fűtöttek, felhasználták a vizet melegvíz ellátásra, másik részével a medencéket töltötték fel. A korábbi fejezetekben és az összegzésben is megemlítettük még Tarany községet, ahol kétlépcsős hasznosítás történt. Táská esetében pedig, amint említettük, csak fűtési célú felhasználás történt és fürdési nem.

9. Irodalomjegyzék

Szakirodalmi munkák

Adattári fűrészek. Elérhető online: https://map.hugeo.hu/furas_adattar/ Letöltve: 2025.04.21.

Aradi, G. (2010). Fejezetek Tolna megye két világháború közötti idegenforgalmából. In: Dobos, Gy. (szerk.) Tanulmányok. Politika-, gazdaság-, egészségügy-, egyház- és kultúrtörténet. Szekszárd: Tolna Megyei Önkormányzat Levéltára, pp. 579-599. 21 p. Elérhető online: https://library.hungaricana.hu/hu/view/TOLM_Lf_13/?pg=580&layout=s Letöltve: 2025.04.20.

Aradi, G. (2009). Tolna megyei üdülőturizmus a két világháború között. In: Bősze, S. (szerk.) Somogy megye múltjából. Kaposvár: Somogy Megyei Levéltár, pp. 261-266. 6 p. Elérhető online: https://library.hungaricana.hu/hu/view/SOMM_Mult_40/?pg=262&layout=s Letöltve: 2025.04.20.

Babics, A. (1961). A pécsvidéki kőszénbányászat története a legújabb korban 1945-1960). A pécsvidéki kőszénbányászat története a legújabb korban 1945-1960. In: Babics, A. & Kopasz, G. (szerk.) Tanulmányok Baranya és Pécs történetéhez 1944-1960. Pécs: pp. 253-371. 119 p. . Elérhető online: https://adt.arcanum.com/hu/view/Jarastortenet_0012/?pg=258&layout=s Letöltve: 2025.04.13.

Bakucz, M. (2015). A gyógy- és termálturizmus térségi vizsgálata Magyarországon. In: Horváth Sz. & Tóth M. (szerk.) A Fürdőélet és egészségturizmus a Dunántúlon az ókortól napjainkig című konferencia tanulmánykötete. Kaposvár: Rippl-Rónai Megyei Hatókörű Városi Múzeum, pp. 121-126. 6 p. Online: https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_SOMO_Sk_2015_A_Furdoelet_Es_Egeszseg/?pg=122&layout=s Letöltve: 2025.04.02.

Balatoni bajok (1938). Magyar Szállodás és Vendéglős 43.(15) pp. 3-4. 2 p. Elérhető online: https://epa.oszk.hu/03900/03944/00250/pdf/EPA03944_magyar_szallodas_es_vendeglos_1938_15.pdf Letöltve: 2025.03.09.

Bányai, L. (1960). Megtárgyalta a kormány Baranya megye egészségügyi helyzetét. Tanácsok Lapja 11 (20) pp. 4. 1 p.

Barabás, E. & Bíró, I. & Galambos, I. (2016). Elfolyó termálvíz elhelyezési kérdései. In: III. Soós Ernő Tudományos Konferencia – Víz- és szennyvízkezelés az iparban. Nagykanizsa:

Soós Ernő Víztechnológiai Kutató-Fejlesztő Központ, pp. 55-60. 6 p. Elérhető online:
https://real.mtak.hu/49616/7/elfolyo_termalviz_elhelyezesi_kerdesei.pdf Letöltve:
2025.03.29.

Bártfai, E. Gy. (2015). A balatoni szállásadás története a XVIII. századtól a II. világháborúig. Modern Geográfia 10 (3) pp. 27-48. 22 p. Elérhető online:
https://www.moderngeografia.eu/wp-content/uploads/2015/10/2015_III_03_bartfai.pdf
Letöltve: 2025.03.09.

Bede, B. (2014). Gyógyfürdők és gyógyszállók Magyarországon. Budapest: Corvina Kiadó Kft., 320 p.

Bélteky, L. (1965). A hazai hévizek és a hévízfeltárás fejlődése. In: Kassai, F. & Vitális, S. (szerk.) Magyarország hévízkútjai. Hévízkútkataszter I. Budapest: VITUKI, pp. 9-17. 9 p.

Bélteky, L. (1972). A meddő szénhidrogénkutató fúrások víztermelésre való hasznosítása. In: Vitális, Gy. (szerk.) Hidrológia tájékoztató. Budapest: Magyar Hidrológiai Társaság & Forrás Tanácsai és Vízügyi Vállalatok Egyesülése, pp. 14-17. 4 p. Elérhető online:
https://library.hungaricana.hu/hu/view/HidrologiaiTajekoztato_1972/?pg=23&layout=s
Letöltve: 2025.03.27.

Bélteky, L. (1977). A hévíztermelés és hasznosítás jelenlegi helyzetet. In: Magyarország hévízkútjai. Hévízkútkataszter III. 1970-1976. Budapest: VITUKI, pp. 73-86. 14 p.

Bélteky, L. (1971). Hévíztermelés a meddő szénhidrogénkutató fúrásokból. Földtani Kutatás 14 (3) pp. 30-38. 9 p. Elérhető online:
https://adt.arcanum.com/hu/view/FoldtaniKutatas_1971/?pg=117&layout=s Letöltve:
2025.04.25.

Bencze, G. (1985). A dunántúli szénhidrogénkutatások első évtizede (1916-1926). In: Degré, A. & Halász, I. (szerk.) Zalai Gyűjtemény 21. Zalaegerszeg: Zala Megyei Levéltár, pp. 155-168. 14 p. Elérhető online:
https://library.hungaricana.hu/hu/view/ZALM_zgy_21_kozgyujt/?pg=156&layout=s Letöltve:
2025.04.01.

Benczur, Gy. (1938). A fürdés története Budapest: Kis Akadémia Kiadó, 49 p.

Berend, T. I. (1989). A szocialista gazdaság fejlődése Magyarországon 1945-1975. Budapest: Kossuth Könyvkiadó-Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 236 p.

Bertalanfy, B. szerk. (1986). 200 éves a borsodi szénbányászat 1786-1986. [Miskolc], 224 p. Elérhető online: <https://mek.oszk.hu/07500/07506/07506.pdf> Letöltve: 2024.09.19.

Chyzlr, K. (1890). A Magyar Orvosok és Természetvizsgálók vándorgyűléseinek története 1840-től 1890-ig. Sátoraljaújhely: Zemplén Műintézet, 276 p. Elérhető online: https://adt.arcanum.com/hu/view/Books_07_19dik20dikSzazadiTarsadalomtortenet_0524_Magyar_orvosok_es_terminetvizsgalok_vandorgyuleseinek_tortenete_1081/?pg=0&layout=s Letöltve: 2025.03.12.

Czeplédi, J (1987). A gyógyidegenforgalmi fejlesztés helye és szerepe a kibontakozási kormányprogram valóráváltásában. In: Balaskó, I. & Czeplédi, J. & Szemere, M. & Zeller, Gy. (szerk.) Gyógyidegenforgalom 1987. Pécs: Szervezési és Vezetési Tudományos Társaság Baranya megyei szervezete, pp. 15-47. 33 p.

Czeplédi, J. (1981). A termálüdülés és gyógy-idegenforgalom VI. ötéves tervi fejlesztési koncepciója. Kereskedelmi Szemle 22 (8-9) pp. 45-49. 5 p. Elérhető online: https://adt.arcanum.com/hu/view/KereskedelmiSzemle_1981/?pg=500&layout=s Letöltve: 2025.03.27.

Czirák, J.(1970). A Dunántúl ásvány- és gyógyvizei. In: Vitális, Gy. (szerk.) Hidrológiai tájékoztató. Budapest: Magyar Hidrológiai Társaság & Forrás Tanácsi és Vízügyi Vállalatok Egyesülése, pp. 82-83. 2 p. Elérhető online: https://library.hungaricana.hu/hu/view/HidrologiaiTajekoztato_1970/?pg=103&layout=s Letöltve: 2025.03.29.

Czirák, J.(1971a). Jelentés az Országos Gyógyfürdőügyi Igazgatóság által 1966–68. években végzett hidrológiai és balneotechnikai vizsgálatokról. I. rész. Hidrológiai Közlöny 51 (2) pp. 97-104. 8 p. Elérhető online: https://adt.arcanum.com/hu/view/HidrologiaiKozlony_1971/?pg=102&layout=s Letöltve: 2025.04.21.

Czirák, J.(1971b). Jelentés az Országos Gyógyfürdőügyi Igazgatóság által 1966–68. években végzett hidrológiai és balneotechnikai vizsgálatokról. II. rész. Hidrológiai Közlöny 51 (3) pp. 134-140. 7 p. Elérhető online: https://adt.arcanum.com/hu/view/HidrologiaiKozlony_1971/?pg=145&layout=s Letöltve: 2025.04.21.

- Csánki, D. szerk., (1914). Magyarország vármegyéi és városai. Somogy vármegye. Budapest: Országos Monografia Társaság, 656 p. Elérhető online: https://adt.arcanum.com/hu/view/Borovszky_Somogy/?pg=0&layout=s Letöltve: 2025.05.01.
- Császtai, J (1989). A baranyai gyógyvizek hasznosítása. Népi Ellenőrzés 31(10) pp-31-33. 3 p. Elérhető online: https://adt.arcanum.com/hu/view/NepiEllenorzes_1989/?pg=428&layout=s Letöltve: 2025.03.30.
- Csiffáry, G. (2004). Régi magyar fürdővilág. Budapest: Helikon Kiadó Kft, 139 p.
- Dombóvári, L. & Kuminetz, Gy. & Mészáros, Á. (2014). Csokonyavisonta. Csokonyavisonta: Csokonyavisonta Község Önkormányzata, 289 p.
- Domonkos, E. (2019). Közép- és Kelet-Európa gazdaságtörténete 1945-1953 között. Budapest: Aposztróf Kiadó, 268 p.
- Dudás, J, (1964). A fürdőellátottság és a közfürdők helyzete Magyarországon. Statisztikai Szemle 42 (6) pp. 592-611. 20 p. Elérhető online: https://www.ksh.hu/statszemle_archive/all/1964/1964_06/1964_06_0592_0611.pdf Letöltve: 2024.12.03.
- Farkas, K. szerk. (1962). Magyarország gyógyfürdői, gyógyhelyei és üdülőhelyei. Budapest: Medicina, 350 p.
- Fejér L. & Fluck, I. (2003). Fürdőfejlesztés és tervgazdálkodás. Törekvések és eredmények az 1920-as évektől az 1990-es évekig. In: (Kiss, V. & Nagy, Z. szerk.) Magyar Fürdőalmanach. Budapest: Magyar Fürdőszövetség, pp. 79-84. 6 p. Elérhető online: <https://mek.oszk.hu/22600/22630/22630.pdf> Letöltve: 2025.04.04.
- Földvári, J. (1978). Termál- és gyógyvízkincsünk jelentősége és hasznosításának lehetőségei. In: Takács, J. (szerk.) Termál 77 harkányi konferencia előadásainak gyűjteménye. Pécs: Szervezési és Vezetési Tudományos Társaság Baranya megyei szervezete, pp. 7-14. 8 p.
- Fúrús Kertészet Kiskunmajsán (2015). Kertészet és Szőlészet 64. (55) 6-8.
- Gaál, K. (1976). Termálvizeinkre gyógyidegenforgalmat! Figyelő 20 (48). 1.; 6.
- Galánthai Nagy, S. szerk. (1906). Mihók-féle Magyar Compass 1906/7. 34. évfolyam II. rész: Biztosító-, ipar- és közlekedési vállalatok, állam és városok pénzügyei. Budapest: Stephaneum Nyomda Rt., 799 p. Elérhető online:

https://adt.arcanum.com/hu/view/MagyarCompass_1906_2/?pg=0&layout=s Letöltve:
2025.03.10.

Galánthai Nagy, S. szerk. (1909). Mihók-féle Magyar Compass 1908/9. 36. évfolyam II. rész: Szövetkezetek, biztosító-, ipar- és közlekedésivállalatok, állam és városok pénzügyei. Budapest: Stephaneum Nyomda Rt., 1059 p. Elérhető online:
https://adt.arcanum.com/hu/view/MagyarCompass_1908_2/?pg=0&layout=s Letöltve:
2025.03.10.

Galánthai Nagy, S. szerk. (1915). Mihók-féle Magyar Compass 1914/15. 42. évfolyam II. rész: rész: Biztosító-, ipar- és közlekedési vállalatok, állam és városok pénzügyei. Budapest: Stephaneum Nyomda Rt., 1316 p. Elérhető online:
https://adt.arcanum.com/hu/view/MagyarCompass_1914_2/?pg=0&layout=s Letöltve:
2025.03.10.

Galánthai Nagy, S. szerk. (1925). Mihók-féle Magyar Compass 1922-24. 49. évfolyam II. rész: Biztosító-, ipar- és közlekedési vállalatok, Budapest főváros pénzügyei. Budapest: Stephaneum Nyomda és Könyvkiadó Rt., 1714 p. Elérhető online:
https://adt.arcanum.com/hu/view/MagyarCompass_1922_2/?pg=0&layout=s Letöltve:
2025.03.10.

Galánthai Nagy, S. ö. szerk. (1936). Nagy „Magyar Compass” (Azelőtt Mihók-féle) 1936-1937. Jubileumi – 60-ik – évfolyam. II. rész: Iparvállalatok. Budapest: Globus Műintézet Rt., 527 p. Elérhető online:
https://adt.arcanum.com/hu/view/MagyarCompass_1936_2/?pg=5&layout=s Letöltve:
2025.03.10.

Galánthai Nagy, S. ö. szerk. (1939). Nagy „Magyar Compass” (Azelőtt Mihók-féle) 1939-1940. 63-ik évfolyam. II. rész: Iparvállalatok. (Szerk. Galánthai Nagy Sándor örököse). Budapest: Pátria Nyomda Rt., 551 p. Elérhető online:
https://adt.arcanum.com/hu/view/MagyarCompass_1939_2/?pg=5&layout=s Letöltve:
2025.03.10.

Galánthai Nagy, S. ö. szerk. (1940). Magyar Compass” (Azelőtt Mihók-féle) 1940-1941. 64-ik évfolyam. II. rész: Iparvállalatok. Budapest: Pátria Nyomda Rt. 560 p. Elérhető online:
https://adt.arcanum.com/hu/view/MagyarCompass_1940_2/?pg=5&layout=s Letöltve:
2025.03.10.

Galánthai Nagy, S. ö. szerk. (1941). Nagy „Magyar Compass” (Azelőtt Mihók-féle) 1941-1942. 65-ik évfolyam. II. rész: Iparvállalatok. Budapest: Pátria Nyomda Rt. 631 p. Elérhető online: https://adt.arcanum.com/hu/view/MagyarCompass_1941_2/?pg=0&layout=s Letöltve: 2025.03.10.

Gáspár, E. (2009). Magyarország geotermikus adottságai – Termálkarszt gyógyvizek Magyarországon. A Miskolci Egyetem Közleménye, A sorozat, Bányászat 77 pp. 181-188. 8 p. Elérhető online: https://matarka.hu/koz/ISSN_1417-5398/77k_2009/ISSN_1417-5398_77k_2009_181-188.pdf Letöltve: 2025.03.15.

Géher, P. & Bender, T. & Ákoshegyi, Gy. (2016). Magyarország gyógyfürdői és gyógyvizes termálfürdői. Budapest: Magyar Balneológiai Egyesület, 187 p.

Grove, D. (1977). Magyarország páratlan természeti kincse. Budapest: Regionális Fejlesztési Tervezési Project Iroda, 170 p.

Gunst, P. (2006). Magyarország gazdaságtörténete (1914-1989). Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, 179, [1] p.

Gyánti, I. & Kiss, Z. szerk. (2016). A harkányi gyógyvíz és fürdőkultúra bibliográfiája, 1825-2015. Szerk. Gyánti István, Kiss Zoltán. Pécs: Csorba Győző Könyvtár, 292 p.

Gyarmati, Gy. (2010). A Rákosi-korszak – Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945-1956. Budapest: ÁBTL-Robicon, 528 p.

Halász, I. (2015). Gyógyfürdők és gyógyulni vágyók a Dunántúlon a tömegturizmus kialakulása előtt . In: Horváth Sz. & Tóth M. (szerk.) A Fürdőélet és egészségturizmus a Dunántúlon az ókortól napjainkig című konferencia tanulmánykötete. Kaposvár: Rippl-Rónai Megyei Hatókörű Városi Múzeum, pp. 95–110. 16 p. Elérhető online: https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_SOMO_Sk_2015_A_Furdoelet_Es_Egeszseg/?pg=96&layout=s Letöltve: 2020.04.18.

Halász, I. (2005). Somogy turizmusáról „Az utas könyve” turisztikai kínálata alapján. In: Bősze, S. (szerk.) Somogy megye múltjából. Kaposvár: Somogy Megyei Levéltár, pp. 217-227, 11 p. Elérhető online: https://library.hungaricana.hu/hu/view/SOMM_Mult_36_2005/?pg=218&layout=s Letöltve: 2025.04.19.

Halász, I. (2020). „Titkunk a vizünk”. Zalakaros fürdőjének fél évszázada. Zalakaros: Zalakarosi Községi Ház és Könyvtár, 240 p.

- Halmágyi, K. & Lipócz, I. (1990). A Magyar Amerikai Olajipari Részvénytársaság finanszírozási és amortizációs rendszerének ismertetése. *Bányászati és Kohászati Lapok - Kőolaj és Földgáz* 23 (8) pp. 238-244. 7 p. Elérhető online: https://adt.arcanum.com/hu/view/BanyaszatiEsKohaszatiLapok_1990_KoolajEsFoldgaz/?pg=267&layout=s Letöltés ideje: 2025.04.16.
- Hévízkút (2020): Magyarország 2015 - 2019 között dokumentált hévízkútjai. Budapest: Magyar Bányászati és Földtani Szolgálat, 165 p. Elérhető online: https://vpf.vizugy.hu/reg/ovf/doc/Hevizkutkataszter_2015_2019.pdf Letöltés ideje: 2025.03.07.
- Hévízkút (2021): Magyarország 2020-ban dokumentált hévízkútjai. Budapest: Magyar Bányászati és Földtani Szolgálat, 67 p. Elérhető online: <https://vpf.vizugy.hu/reg/ovf/doc/Magyarorszag%202020ban%20dokumentalt%20hevizkutjai.pdf> Letöltés ideje: 2025.03.07.
- Hévízkút (2022): Magyarország 2021-ben dokumentált hévízkútjai. Budapest: Szabályozott Tevékenységek Felügyeleti Hatósága, 57 p. Elérhető online: <https://vpf.vizugy.hu/reg/ovf/doc/Magyarorszag%202021ban%20dokumentalt%20hevizkutjai.pdf> Letöltés ideje: 2025.03.07.
- Hévízkút (2023): Magyarország 2022-ben dokumentált hévízkútjai. Budapest: Szabályozott Tevékenységek Felügyeleti Hatósága, 35 p. Elérhető online: <https://www.ovf.hu/pfile/file?path=/kozerdeku/dokumentumok/magyarorszag-2022--ben-dokumentalt-hevizkutjai> Letöltés ideje: 2025.03.07.
- Hévízkút (2024): Magyarország 2023-ban dokumentált hévízkútjai. Budapest: Szabályozott Tevékenységek Felügyeleti Hatósága, 55 p. Elérhető online: <https://www.ovf.hu/pfile/file?path=/kozerdeku/dokumentumok/magyarorszag-2023-ban-dokumentalt-hevizkutjai> Letöltés ideje: 2025.03.07.
- Horváth, T. (2001). Harkány és Terehegy története 1543-1944 között. In: Erdődy, Gy. (szerk.) *Harkány története*. Harkány: Harkány Város Önkormányzatának Képviselő-testülete, pp. 93-112. 20 p.
- Huszár, Z. (2007). Integrációs kísérlet a Duna-medencében a 19. század végétől a második világháború kezdetéig. Pécs: PTE BTK Interdiszciplináris Doktori Iskola, 375, [5] p.

Jancsó, Á. (2009). Egy híres temesközi fürdőváros, Buziásfürdő története. Korunk III. folyam 20. (8) pp.18-28. 11 p. Elérhető online:

https://adt.arcanum.com/hu/view/Korunk_2009/?pg=943&layout=s Letöltve: 2025.04.18.

Kaffka, K. szerk. (1938). Az utas könyve. Magyar utazási kézikönyv és útmutató. Budapest: Országos Magyar Vendégforgalmi Szövetség. 658 p.

Kaposi, Z. (2024). Baranya vármegye turisztikai kínálata az 1930-as években. Turisztikai és Vidékfejlesztési Tanulmányok 9 (4) pp. 35-59. 25 p. Elérhető online:

https://www.turisztikaitanulmanyok.hu/wp-content/uploads/2024/12/TVT_9evf_4szam.pdf
Letöltve: 2025.04.18.

Kaposi, Z. (2015). Fürdők és fürdőélet Magyarországon a dualizmus korában. In: Horváth Sz. & Tóth M. (szerk.) A Fürdőélet és egészségturizmus a Dunántúlon az ókortól napjainkig című konferencia tanulmánykötete. Kaposvár: Rippl-Rónai Megyei Hatókörű Városi Múzeum, pp. 69–80. 12 p. Elérhető online:

https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_SOMO_Sk_2015_A_Furdoelet_Es_Egeszseg/?pg=70&layout=s Letöltve: 2020.03.04.

Kaposi, Z. (2010). Magyarország gazdaságtörténete 1700-2000. Budapest ; Pécs : Dialóg Campus, 431 p.

Kaposi, Z. (2012): Növekedés és válság. Bankok és pénzügyek a 20. század első felében. A Történelemtanárok Egylete által szervezett, 2012. október 6-án elhangzott „Bankok a történelemben” című konferencián elmondott előadás írásos változata. 13 p. Elérhető online: www.tte.hu/media/pdf/novekedes_es_valsag.pdf Letöltve: 2020.04.17.

Kaposi, Z. & Gonda, T. (2025). The beginnings of tourism development on Lake Balaton: the role of the Count Hunyady family in the development of Balaton tourism. Journal of Tourism History 17 (1) pp. 71.89. 19 p.

Katona, K. (2015). Termálfürdők, mint a szénhidrogén-kutatás „melléktermékei. In: Horváth Sz. & Tóth M. (szerk.) A Fürdőélet és egészségturizmus a Dunántúlon az ókortól napjainkig című konferencia tanulmánykötete. Kaposvár: Rippl-Rónai Megyei Hatókörű Városi Múzeum, pp. 111-120. 10 p. Elérhető online:

https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_SOMO_Sk_2015_A_Furdoelet_Es_Egeszseg/?pg=112&layout=s Letöltve:2023.02.11.

Keretterv (1965). Országos Vízgazdálkodási Keretterv. Budapest: OVF Vízügyi Tervező Vállalat, 898 p. Elérhető online:

https://library.hungaricana.hu/hu/view/VizgazdKeretterv_00/?pg=0&layout=s Letöltve: 2025.03.11.

Keretterv (1984). Országos Vízgazdálkodási Keretterv. Budapest: OVF Vízügyi Országos Vízügyi Hivatal, 502 p. Elérhető online:

https://library.hungaricana.hu/hu/view/VizgazdKeretterv_14/?pg=0&layout=s Letöltve: 2025.03.11.

Kiss, J. (2001). Harkány története 1945-1998 között. In: Erdődy, Gy. (szerk.) Harkány története. Harkány: Harkány Város Önkormányzatának Képviselő-testülete, pp. 113-184. 72 p.

Korim, K. (1978). A hazai hévíz-előfordulások hidrogeológiai alapjai. In: Martos, F. (főszerk.) Geonómia és Bányászat. A Magyar Tudományos Akadémia Föld- és Bányászati Tudományok Osztályának Közleményei 11 (3-4) pp. 255-275. 21 p. Elérhető online:

https://adt.arcanum.com/hu/view/FOLDBANYASZ_11/?pg=262&layout=s Letöltve: 2025.03.29.

Korim, K. (1976). A hévízkutatás és hasznosítás helyzete és lehetőségei Somogy megyében. In: Vitális, Gy. (szerk.) Hidrológiai tájékoztató. Budapest: Magyar Hidrológiai Társaság és a Forrás Tanács & Vízügyi Vállalatok Egyesülése, pp. 33-37. 5 p. Elérhető online:

https://adt.arcanum.com/hu/view/HidrolologiaiTajekoztato_1976/?pg=34&layout=s Letöltve: 2025.03.29.

Kósa, L. (1999). Fürdőélet a Monarchiában. Budapest: Holnap Kiadó, 270 p.

Kovács, L. & Takács, J. (1966). Az idegenforgalom alakulása és fejlődése Magyarországon 1945-1965. Budapest: Panoráma, 311 p.

La Langue, J. (1783). A magyarországi orvosvizekről és a betegségek és a betegségben azokkal való élés szabott módjáról szegények kedvéért. Nagykároly: Károly Antal – Klemann József, 170 p. Elérhető online:

https://library.hungaricana.hu/hu/view/ORSZ_ORVO_Muzealis_15_La_Langue_A_magyar_oroszagi_orvos_vizekrol/?pg=0&layout=s Letöltve: 2025.03.12.

Lange, .C. (2015). The Grand Spas of Central Europe: A History of Intrigue, Politics, Art, and Healing. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, 476 p.

Lengyel, L. (1976). Hozzászólás dr. Korim Kálmán „A hévízkutatás és hasznosítás helyzete és lehetőségei Somogy megyében" című előadásához. In: Vitális, Gy. (szerk.) Hidrológiai tájékoztató. Budapest: Magyar Hidrológiai Társaság & Forrás Tanácsai és Vízügyi Vállalatok Egyesülése, pp. 37-39. 3 p. Elérhető online:

https://adt.arcanum.com/hu/view/HidrologiaiTajekoztato_1976/?pg=38&layout=s Letöltve: 2025.03.29.

Liebe, P. (1998). A hévízhasznosítás helyzete Magyarországon. Vízügyi Közlemények 80 (2) pp. 205-228. 24 p. Elérhető online:

https://library.hungaricana.hu/hu/view/VizugyiKozlemenyek_1998/?pg=210&layout=s Letöltve: 2025.03.16.

Lóránt, K. szerk. (2017). Az acélváros végnapjai. Hogyan semmisült meg húszezer ember munkahelye a Lenin Kohászati Művekben. Lakitelek: Antológia Kiadó, 258 p. Elérhető online: https://library.hungaricana.hu/hu/view/RetorkiKonyvek_020/?pg=0&layout=s Letöltve: 2022.12.21.

Lotz-Heumann, U. (2022). Spas from the 16th to the 19th Century. Mainz, Leibniz-Institut für Europäische Geschichte, ebook

Lövei-Kalmár, K. (2020). A fürdőélet átalakulása Magyarországon a XX. században a társadalmi, politikai változások tükrében. In: Berecz, A. & Gál, M. & Péterffy, G. (szerk.) Régiók története II. Vörös és Fehér. Társadalmi-politikai átmenetek Északkelet-Magyarországon a 19-20. század fordulójától. Eger: Eszterházy Károly Egyetem Líceum Kiadó, pp. 175-190. 15 p. Elérhető online: https://publikacio.uni-eszterhazy.hu/6167/1/177_192_L%C3%B6vei.pdf Letöltve: 2025.03.10.

Nagy, D. & Várady, S. & Szakács, D. (1965). A bányaegészségügy egyes kérdései. Sikonda

Nagy, Z. (2003). A magyar fürdőfejlődés „aranykora” az 1850-es évektől 1918-ig a Kárpát-medencében. In: (Kiss, V. & Nagy, Z. szerk.) Magyar Fürdőalmanach. Budapest: Magyar Fürdőszövetség, pp. 55-68. 14 p. Elérhető online: <https://mek.oszk.hu/22600/22630/22630.pdf> Letöltve: 2025.04.04.

Népszámlálás (1972). Az 1970. évi népszámlálás 9. Baranya megye adatai I. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 664 p. Elérhető online: https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1970_09_01/?pg=0&layout=s Letöltve: 2025.04.12.

Népszámlálás (1981a). Az 1980. évi népszámlálás 2. Baranya megye adatai. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 664 p. Elérhető online: https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1980_02/?pg=0&layout=s Letöltve: 2025.04.12.

Népszámlálás (1981b). Az 1980. évi népszámlálás 14. Somogy megye adatai. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 738 p. Elérhető online: https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1980_14/?pg=0&layout=s Letöltve: 2025.04.16.

Népszámlálás (1981c). Az 1980. évi népszámlálás 17. Tolna megye adatai. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal, 590 p. Elérhető online: https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1980_17/?pg=0&layout=s Letöltve: 2025.04.23.

Nyári, T. (2021). A sikondai gyógyfürdő az államosítás előtt és után. Közép-Európai Közlemények 14 (1) pp. 63-79. 17 p. Elérhető online: <https://ojs.bibl.u-szeged.hu/index.php/vikekkek/article/view/43819/42795> Letöltve: 2024.12.12.

Nyári, T. (2022). A Somogy megyei termálforrások hasznosításának kérdése (1960-1990). Közép-Európai Közlemények 15 (1) pp. 33-46. 14 p. Elérhető online: <https://ojs.bibl.u-szeged.hu/index.php/vikekkek/article/view/43564/43245> Letöltve: 2025.03.10.

Nyári, T (2020). For Medical or Industrial Purposes? Issues of the Utilization of Thermal Waters in Southern Transdanubia in the Age of Socialism Geograficke Informacie 2 pp. 397-409. 13 p.

OTH (2025). OTH által elismert gyógyvizek jegyzéke. Elérhető online: <https://www.nnk.gov.hu/index.php/kozegeszsegugyi-foosztaly/telepules-egeszsegugyi-klimavaltozas-es-kornyezeti-egeszseghatas-elemzo-osztaly/hatosagi-nyilvantartasok/termeszetes-gyogytenyezokkel-osszefuggo-nyilvantartasok/970-oth-altal-elismert-gyogyvizek-jegyzeke.html> Letöltve: 2025.03.10.

Ozsvald László (1962). Népgazdaságunk második öt éves terve. Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 129 p.

Pálffy, A. (2007). A pécsi szénbányák második rekonstrukciója. Pécsi Szemle 10 (1) pp. 50-59. 10 p. Elérhető online: https://adt.arcanum.com/hu/view/PecsiSzemle_2007/?pg=51&layout=s Letöltve: 2025.04.12.

- Papp, Sz. (1965). Hévízeink csoportosítása vegyi jelleg, agresszivitás és sókiválás szempontjából. In: Kassai, F. & Vitális, S. (szerk.) Magyarország hévízkútjai. Hévízkútkataszter I. Budapest: VITUKI, pp. 23-56. 34 p.
- Peralta, M. A. (2004). Magyarország gyógyító vizei. Budapest: Carita, 288 p.
- Petneki, Á. (2003). Fürdőélet Magyarországon 1780–1848 között. In: (Kiss, V. & Nagy, Z. szerk.) Magyar Fürdőalmanach. Budapest: Magyar Fürdőszövetség, pp. 43-52. 10 p. Elérhető online: <https://mek.oszk.hu/22600/22630/22630.pdf> Letöltve: 2025.04.04.
- Pető, I. & Szakács, S.(1985). A hazai gazdaság négy évtizedének története, 1945-1985. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 764 p.
- Polics, J. (2014). A 85 éves Sikonda története. In: Páll, L. (szerk.) Múltunk a jelenben 2. A komlói településtörténeti konferenciák 2012-2013. Komló: Komlói Honismereti és Városszépítő Egyesület, pp. 137-144. 8 p.
- Póré, J. & G. Antal, Zs. (1984): Pettend. In: G. Antal, Zs. (szerk.) Dobsza és környete 40 éve. Dobsza: Dobszai Általános Művelődési Központ, pp.42-47. 6 p.
- P. Vámos, I. (1996). A magyar településhálózat területszervezési változásai 1945 és 1990 között: Adattár. Budapest: Magyar Országos Levéltár, 467 p. Elérhető online: https://library.hungaricana.hu/hu/view/MolDigiLib_LevModOktFuz_01/?pg=0&layout=s Letöltve: 2025.04.26.
- Rakonczay, Z. (1979). Barcs természeti környezete, In: Bihari, O. (szerk,) Barcs múltja és jelene, Barcs: Barcs Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága, pp. 161-182. 21 p. Elérhető online: https://adt.arcanum.com/hu/view/Varostortenet_0017/?pg=164&layout=s Letöltve: 2025.04.24.
- Ránki, Gy. (1963). Magyarország gazdasága az első 3 éves terv időszakában (1947-1949). Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 427 p.
- Rehák, G.(2009). Fékek és kétségek a turizmus fejlesztését illetően a hatvanas évek elején. Aetas 24 (2) pp. 104-117. 14 p. Elérhető online: https://epa.oszk.hu/00800/00861/00045/pdf/aetas_2009-2_104-117.pdf Letöltve: 2025.02.21.
- Rehák, G. (2011). Turizmuspolitika Magyarországon különös tekintettel a Kádár-korszak első tíz évére. PhD értekezés. Debrecen: Debreceni Egyetem, kézirat
- Romsics, I. (2010). Magyarország története a XX. században. Budapest: Osiris Kiadó, 688 p.

Rózsahegyi, I. (1963). Az éjjeli szanatóriumok szerepe a rehabilitációban. Orvosi Hetilap 104 (33) pp. 1564-1565. 2 p. Elérhető online:

https://adt.arcanum.com/hu/view/OrvosiHetilap_1963_08/?pg=123&layout=s Letöltve: 2024.11.21.

Rudnák, I. (2016). Fürdőzés: fürdők, gyógyfürdők, kultúra. Gödöllő: Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, 94 p.

Ruttkay, L. (1970). Trencsénteplic fürdő a XVIII. században és a XIX. század elején. In: Antall, J. (szerk.) Orvostörténeti közlemények 54. Budapest: Semmelweis Orvostörténeti Múzeum és Könyvtár & MOTESZ Magyar Orvostörténelmi Társaság, pp. 155-166. 12 p. Elérhető online:

https://library.hungaricana.hu/hu/view/ORSZ_ORVO_OK_1970_054/?pg=156&layout=s Letöltve: 2025.02.21.

Sándor, R. (1965). Éltető, tisztító, gyógyító víz. Budapest: Medicina 46 p.

Schlett, A. szerk. (2008). Alap és felépítmény. Gazdaságpolitika a Kádár-rendszerben. Budapest: Tarsoly Kiadó, 175 p.

Schulhof, Ö. szerk. (1957). Magyarország ásvány és gyógyvizei. Budapest: Akadémiai Kiadó 963 p.

Sedlárová, E. (1978). A Kárpátok gyöngye. Trencsénteplic. Vízgazdálkodás - Magyar Vízgazdálkodás 18 (2) [1978.08.01.] pp 26-27. 2 p. Elérhető online:

https://adt.arcanum.com/hu/view/VizgazdalkodasViztukor_1978/?pg=193&layout=s Letöltve: 2025.04.17.

Soós, J. & Tímár, I. (2015). Sikonda-fürdő története (1927-2014). Komló: [Szerzők] 79 p .

Steward, J. R. (2000). The Spa Towns of the Austro-Hungarian Empire and the Growth of Tourist Culture: 1860-1914. In: New Directions in Urban History: Aspects of European Art, Health, Tourism and Leisure since the Enlightenment. Eds Peter Borsay, Gunther Herschfelder and Ruth-E Mohrmann. Münster, Waxmann Verlag. pp. 87-126. 40 p.

Stratégia (2007). Országos egészségturizmus fejlesztési stratégia. Budapest: Önkormányzati és Területfejlesztési Minisztérium Turisztikai Szakállamtitkársága, 172 p. Elérhető online:

<https://2010-2014.kormany.hu/download/b/8e/20000/Egeszsegturizmusstrategia.pdf> Letöltve: 2025.05.03.

- Szántó, I. (1991). Gróf Festetics György emlékezete. Hévíz fürdőhely születése. Keszthely: Castellum Kiadó, 89 p.
- Szántó, I. (1977). Hévíz története 1. Szeged: Hévíz Nagyközség Tanács VB, 235 p.
- Szántó, I. (1980). Hévíz története 2. Szeged: Hévíz Nagyközség Tanács VB, 404 p.
- Szanyi, J. & Nádor, A. & Madarász, T. (2021). A geotermikus energia kutatása és hasznosítása Magyarországon az elmúlt 150 év tükrében. Földtani Közlöny 151 (1) pp. 80-102. 23 p. .
Elérhető online: <https://ojs.mtak.hu/index.php/foldtanikozlony/article/view/4356/4464>
Letöltve: 2025.03.29.
- Szászi, T. & Kovács, A. (1976). Sikonda. Kézirat. Komló: Komló Városi Tanács V . B. Művelődésügyi Osztálya, 71 p.
- Székely, E. (2007). Bükfürdő hidrogeológiai adottságai. In: Vitális, Gy. (szerk.) Hidrológiai tájékoztató. Budapest: Magyar Hidrológiai Társaság, pp. 50-51. 2 p. Elérhető online: https://library.hungaricana.hu/hu/view/HidrologiaiTajekoztato_2007/?pg=51&layout=s
Letöltve: 2025.03.29.
- Szita, L.(1973). Harkány fürdőtörténet, 1823-1986. Harkány: Baranya Megyei Fürdő Vállalat, 120 [4] p. Elérhető online: https://adt.arcanum.com/hu/view/Varostortenet_0010/?pg=0&layout=s Letöltve: 2025.03.10.
- Takács, J. (2009). A termálvíz hasznosítás környezetvédelmi igénye. A Miskolci Egyetem Közleménye, A sorozat, Bányászat 77 pp. 169-180. 12 p. Elérhető online: https://matarka.hu/koz/ISSN_1417-5398/77k_2009/ISSN_1417-5398_77k_2009_169-180.pdf
Letöltve: 2025.04.02.
- Tamásy, I. (1982). További kutatási feladatok az eocén és a liász programok megvalósítása érdekében. In: Martos, F. (főszerk.) Az MTA Föld- és Bányászati Tudományok Osztályának Közleményei. Budapest: , pp. 93-99. 7 p. Elérhető online: https://adt.arcanum.com/hu/view/FOLDBANYASZ_15/?pg=94&layout=s Letöltve: 2025.03.27.
- Tóth, A. N. (2019). Magyarország geotermikus felmérése a Magyar Energetikai és Közmű-szabályozási Hivatal geotermikus projektjei tükrében. Magyar tudomány180 (12) pp. 1822-1833. 12 p. Elérhető online: https://epa.oszk.hu/00600/00691/00195/pdf/EPA00691_mtud_2019_12_1822-1833.pdf
Letöltve: 2025.03.20.

Tóth, M. (2015). Adalékok a Batthyány család kora újkori fürdőkultúrájához In: Horváth Sz. & Tóth M. (szerk.) A Fürdőélet és egészségturizmus a Dunántúlon az ókortól napjainkig című konferencia tanulmánykötete. Kaposvár: Rippl-Rónai Megyei Hatókörű Városi Múzeum, pp. 33–47. 15 p. Elérhető online:

https://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_SOMO_Sk_2015_A_Furdoelet_Es_Egeszseg/?pg=34&layout=s Letöltve: 2025.04.04.

Törvények (1965). Törvények és Rendeletek Hivatalos Gyűjteménye 1964. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 587 p.

Tüskés, T. (1968). A déli part. Kaposvár: Magánkiadás, 50. p. Elérhető online:

https://library.hungaricana.hu/hu/view/SOMM_SomAlm_010/?pg=0&layout=s Letöltve: 2024.12.10.

Vida, M. (1992). Spas in Hungary in ancient times and today. Budapest: Semmelweis Kiadó, 36 [2] p.

Virág, Á. (1998). A Balaton múltja és jelene. Eger: Egri Nyomda Kft., 904 p. Elérhető online:

https://library.hungaricana.hu/hu/view/VizugyiKonyvek_244a/?pg=0&layout=s Letöltve: 2024.12.10.

Vitális, S. (1933). Sikondafürdő és környékének hidrogeológiai viszonyai. Hidrológiai közlöny 13 pp. 21-54. 34 p,

Vratarics, Gy. (1988). Sikonda-fürdő története 1928-1978. Sikonda: Sikonda Kft. 81 p.

Weress, E. (1890). Herkulesfürdő és környéke. Turisták lapja 2. pp. 355-367. 13 p. Elérhető online: https://adt.arcanum.com/hu/view/TuristakLapja_1890/?pg=368&layout=s Letöltve: 2025.04.18.

Zadoff, M. (2013). Next Year in Marienbad: The Lost Worlds of Jewish Spa Culture. Philadelphia: University of Pennsylvania Press 320 p.

Zákonyi, F. (1983). A Dunántúl gyógyfürdői és fürdői. Budapest: Panoráma, 311 p.

Levéltári források

HU-MNL-OL M-KS 288. A Magyar Dolgozók Pártja és a Magyar Szocialista Munkáspárt iratai

HU-MNL-OL XIX.a. Minisztertanácsi előterjesztések és határozatok

HU-MNL-BaVL X.17. MKP Pécsi Bizottsága iratai

HU-MNL-BaVL XXIII.2.a. Baranya Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága iratai.
Ülésjegyzőkönyvek

HU-MNL-BaVL XXXV.1. MSZMP Baranya Megyei Bizottsága iratai

HU-MNL-SVL XXIII.2.a. Somogy Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága üléseinek
jegyzőkönyvei és előterjesztései

HU-MNL-SVL XXXV.1. MSZMP Somogy Megyei Bizottságának iratai

Törvények, rendeletek

1873. évi XXVII. törvénycikk a bánsági határőrvidék és a titeli zászlóalj polgárosításának törvénybe iktatásáról és a polgárosítás folytán szükségessé vált más intézkedésekről. Elérhető online: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=87300027.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D29> Letöltve: 2025.04.18.

1876. évi XIV. törvénycikk a közegészségügy rendezéséről. Elérhető online: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=87600014.TV> Letöltve: 2025.03.12.

1880. évi LV. törvénycikk Krassó és Szörény megye egyesítéséről. Elérhető online: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=88000055.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D31> Letöltve: 2025.04.18.

1911. évi VI. törvénycikk az ásványolaj-félékről és a földgázokról. Elérhető online: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=91100006.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D36> Letöltve: 2025.04.15.

1929. évi XVI. törvénycikk a gyógyfürdőkről, az éghajlati gyógyintézetekről, a gyógyhelyekről, az üdülőhelyekről és az ásvány- és gyógyvízforrásokról. Elérhető online: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=92900016.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D40> Letöltve: 2025.03.17.

1947. évi XXX. törvénycikk a Magyar Nemzeti Bank és a Pénzügyi Központ I. kúriájába tartozó, részvénytársasági alapon működő pénzügyi intézetek magyar tulajdonban levő részvényeinek állami tulajdonbavételéről. Elérhető online: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=94700030.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei?pagenum%3D42> Letöltve: 2025.04.12.

1948. évi XXV. törvénycikk egyes ipari vállalatok állami tulajdonba vételéről. . Elérhető online: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=94800025.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fkeyword%3D1931> Letöltve: 2025.04.12.

1949. évi XX. törvény A Magyar Népköztársaság alkotmánya. Elérhető online: https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=94900020.TV&targetdate=ffffff4&printTitle=1949.+%C3%A9vi+XX.+t%C3%B6rv%C3%A9ny&referer=http%3A//net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi%3Fdocid%3D00000001.TXT Letöltve: 2025.03.20.

1949. évi XXV. törvény a Magyar Népköztársaság első Ötéves Nép gazdasági Tervéről. Elérhető online: https://jogkodex.hu/jsz/1949_25_torveny_5787490?ts=1951-05-20 Letöltve: 2025.03.22.

1951. évi II. törvény az ötéves tervről szóló 1949. évi XXV. törvény módosításáról. Elérhető online: https://jogkodex.hu/jsz/1951_2_torveny_7393373 Letöltve: 2025.03.22.

1961. évi II. törvény a Magyar Népköztársaság második ötéves népgazdaságfejlesztési tervéről az 1961. január 1-től 1965. december 31-ig terjedő időszakra. Elérhető online: https://jogkodex.hu/jsz/1961_2_torveny_3275290 Letöltve: 2025.03.23.

1966. évi II. törvény a népgazdaság harmadik ötéves tervéről. Elérhető online: https://jogkodex.hu/jsz/1966_2_torveny_7426451 Letöltve: 2025.03.23.

1970. évi II. törvény a népgazdaság negyedik ötéves tervéről. Elérhető online: https://jogkodex.hu/jsz/1970_2_torveny_7332452 Letöltve: 2025.03.23.

1975. évi IV. törvény a népgazdaság ötödik ötéves tervéről. Elérhető online: https://jogkodex.hu/jsz/1975_4_torveny_5940788 Letöltve: 2025.03.23.

1980. évi III. törvény a népgazdaság hatodik ötéves tervéről. Elérhető online: https://jogkodex.hu/jsz/1980_3_torveny_3612454 Letöltve: 2025.03.23.

1985. évi VII. törvény a népgazdaság hetedik ötéves tervéről. Elérhető online: https://jogkodex.hu/jsz/1985_7_torveny_8537801 Letöltve: 2025.03.23.

600/1945. ME rendelet a nagybirtokrendszer megszüntetéséről és a földmives nép földhözjuttatásáról. https://jogkodex.hu/jsz/1945_600_me_rendelet_1867470 Letöltve: 2025.03.19.

28/2004. (XII. 25.) KvVM rendelet a vízszennyező anyagok kibocsátásaira vonatkozó határértékekről és alkalmazásuk egyes szabályairól. Elérhető online:
<https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a0400028.kvv> Letöltve: 2025.03.25.

Belügyi Közlöny. Elérhető online: <https://adt.arcanum.com/hu/collection/BelugyiKozlony/>
Letöltve: 2020.03.05.

Magyar Közlöny

Kereskedelmi Értesítő. Elérhető online:
<https://adt.arcanum.com/hu/collection/KereskedelmiErtesitoKozlony/> Letöltve: 2025.06.26.

Rendeleték Tára (1941). Rendeleték Tára a Magyar Királyi Posta részére. Budapest: Magyar Királyi Kereskedelem és Közlekedésügyi Miniszter. Elérhető online:
https://adt.arcanum.com/hu/collection/Postamuzeum_PostaEsTavirdaRendeleték/ Letöltve: 2025.05.01.

Felhasznált sajtóanyagok

A munkaadó. Elérhető online: <https://adt.arcanum.com/hu/collection/AMunkaado/> Letöltve: 2025.03.26

Dunántúl. Elérhető online: <https://adt.arcanum.com/hu/collection/Dunantul/> Letöltve: 2022.02.11.

Dunántúli Napló. Elérhető online: <https://adt.arcanum.com/hu/collection/DunantuliNaplo/>
Letöltve: 2022.02.11. [1990. április 1-től lesz Új Dunántúli Napló]

Dunántúli Népszava. Elérhető online:
<https://adt.arcanum.com/hu/collection/DunantuliNepszava/> Letöltve: 2022.02.11.

Esti Hírlap. Elérhető online: <https://adt.arcanum.com/hu/collection/EstiHirlap/> Letöltve: 2025.04.26

Észak-Magyarország. Elérhető online:
https://adt.arcanum.com/hu/collection/EszakMagyarország_ADT/ Letöltve: 2022.02.11.

Képes Magyarország. Elérhető online:
<https://adt.arcanum.com/hu/collection/KepesMagyarország/> Letöltve: 2024.12.20.

Középdunántúli Napló. Elérhető online:
<https://adt.arcanum.com/hu/collection/VezpremiNaplo/> Letöltve: 2024.12.20. [1961. január 1-től lesz Napló]

Magyar Ifjúság. Elérhető online: <https://adt.arcanum.com/hu/collection/MagyarIfjusag/>
Letöltve: 2025.02.27.

Magyar Nemzet. Elérhető online: <https://adt.arcanum.com/hu/collection/MagyarNemzet/>
Letöltve: 2025.03.18.

Napló [Veszprém]. Elérhető online: <https://adt.arcanum.com/hu/collection/VezpremiNaplo/>
Letöltve: 2024.12.20.

Népszabadság. Elérhető online: <https://adt.arcanum.com/hu/collection/Nepszabadsag/>
Letöltve: 2024.12.21.

Népszava. Elérhető online: <https://adt.arcanum.com/hu/collection/Nepszava/> Letöltve:
2023.02.11.

Néptanítók Lapja. Elérhető online: <https://adt.arcanum.com/hu/collection/NeptanitokLapja/>
Letöltve: 2025.04.18.

Regélő. Elérhető online: <https://adt.arcanum.com/hu/collection/RegeloPestiDivatlap/> Letöltve:
2025.04.18.

Somogyi Hírlap. Elérhető online:
https://adt.arcanum.com/hu/collection/SomogyMegyeiHirlap_ADT/ Letöltve: 2022.02.20.

Somogyi Néplap. Elérhető online:
https://adt.arcanum.com/hu/collection/SomogyMegyeiHirlap_ADT/ Letöltve: 2022.02.20.
[1990. április 25-től lesz Somogyi Hírlap]

Szabad Nép. Elérhető online: <https://adt.arcanum.com/hu/collection/Nepszabadsag/> Letöltve:
2024.12.21. [1956. november 2-től lesz Népszabadság]

Természettudományi Közlöny. Elérhető online: https://matarka.hu/szam_list.php?fsz=1040
Letöltve: 2022.03.18.

Új Dunántúl. Elérhető online: <https://adt.arcanum.com/hu/collection/DunantuliNaplo/>
Letöltve: 2022.02.11. [1948. április 25-től lesz Dunántúli Napló]

Új Dunántúli Napló. Elérhető online: <https://adt.arcanum.com/hu/collection/DunantuliNaplo/>
Letöltve: 2022.05.03.

Ujság. Elérhető online: <https://adt.arcanum.com/hu/collection/Ujsag/> Letöltve: 2022.03.12.

Uj-Somogy. Elérhető online: <https://adt.arcanum.com/hu/collection/UjSomogy/> Letöltve:
2022.03.12.

Vállalkozók Lapja. Elérhető online: <https://adt.arcanum.com/hu/collection/VallalkozokLapja/>
Letöltve: 2022.03.23.

Képek forrásai

Fortepan / Berkó Pál. Elérhető online: https://fortepan.download/file/fortepan-eu/1600/fortepan_78718.jpg Letöltve: 2025.05.02.

Fortepan / Halász Katalin. Elérhető online: https://fortepan.download/file/fortepan-eu/1600/fortepan_196300.jpg Letöltve: 2025.05.01.

Manda / Gabler Csaba.a. Harkányi Gyógyfürdő. [képeslap] Elérhető online:
https://mandadb.hu/dokumentum/618576/csgyk_fototar_harkany_gyogyfurdo_gabler_csaba_kepeslap_1978.jpg Letöltve: 2025.05.01.

Manda / Gabler Csaba.b. Sikonda - képeslap, gyógyfürdő, 1978. Elérhető online:
https://mandadb.hu/dokumentum/565127/VF_2013_342_2.jpg Letöltve: 2025.05.02.

Manda / Gabler Csaba.c. Igal - képeslap, termálfürdő, 1974. Elérhető online:
https://mandadb.hu/dokumentum/562730/VF_2013_347_2.jpg Letöltve: 2025.05.02.

Manda / Sehr Miklós. Dombóvár-Gunaras – képeslap, gyógyfürdő, 1985. Elérhető online:
https://mandadb.hu/dokumentum/556280/VF_2013_438_1.jpg Letöltve: 2025.05.02.

Egyéb forrás és használt weboldal

Google Térkép. Elérhető online: maps.google.com. Letöltve: 2025.05.03.

TEIR. Elérhető online: <https://www.oeny.hu/oeny/teir/#/> Letöltve: 2025.05.03.

10. Táblázatok jegyzéke

1. táblázat: A szállodák kihasználtságának alakulása 1959-ben.....	70
2. táblázat: A férőhelyek számának alakulása 1959-ben.....	70
3. táblázat A termálvíz felhasználása 1963-ban.....	81
4. táblázat A termálvíz tervezett felhasználása 1980-ban.....	82
5. táblázat Gyógy- és ásványvizek Baranya megyében 1970-ben	95
6. táblázat Gyógy- és ásványvizek Somogy megyében 1970-ben	95
7. táblázat Gyógy- és ásványvizek Tolna és Zala megyében 1970-ben	96
8. táblázat Körzeti jelentőségű fürdők a Dél-Dunántúlon.....	102
9. táblázat Regionális jellegű fürdők a Dél-Dunántúlon	102
10. táblázat Országos és nemzetközi jelentőségű fürdők a Dél-Dunántúlon	103
11. táblázat A vizsgált fürdők a rendszerváltás után.....	154

11. Képek jegyzéke

1. kép Harkány 1926-ban	45
2. kép Harkány 1978-ban	104
3. kép Sikonda 1978-ban.....	112
4. kép Az igali gyerekmedencék 1974-ben	130
5. kép Fürdés a lefolyóárokban. Csisztapuszta 1957-ben	134
6. kép Gunaras 1985-ben.....	148

12. Térképek jegyzéke

1. térkép Magyarország gyógyfürdői 1849-ig.....	15
2. térkép Gyógyfürdők ma	151